

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1980 – 1990 YILLARI ARASINDAKİ TÜRK
ROMANINDA KİMLİK SORUNU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd.Doç.Dr. Taner NAMLI

HAZIRLAYAN
Burak ÇAVUŞ

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**1980-1990 YILLARI ARASINDAKİ
TÜRK ROMANINDA KİMLİK SORUNU**

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. TANER NAMLI

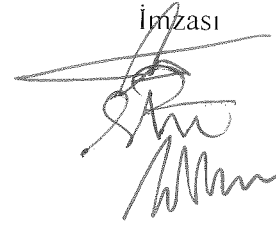
HAZIRLAYAN
BURAK ÇAVUŞ

Jürimiz 20.06.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezi oybirliği ile başarılı bulunarak Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim, Yeni Türk Edebiyatı Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

1. Doç. Dr. Beyhan KANTER
2. Doç. Dr. Ebru BURCU YILMAZ
3. Yrd. Doç. Dr. Taner NAMLI

İmzası

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 26.06.2016. tarih ve 2016/21 sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Unvan Ad Soyad
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yrd. Doç. Dr. Taner NAMLI'nın danışmanlığında yürütülen bu tez çalışmasında:

Bütün bilgi ve belgeleri, akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere, bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu ve atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi, bütün bilgilerin doğru ve tam olduğunu kullanılan verilerden herhangi bir değişiklik yapmadığımı, tezin herhangi bir bölümünü, İnönü Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması sunmadığımı beyan ederim.

Burak ÇAVUŞ

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin, tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilecek şekilde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Burak ÇAVUŞ

ÖZET

Kimlik sorununun, 1980-1990 yılları arasında yayınlanan dört roman üzerinden incelendiği bu tezde, kimlik sorununun yerel sebepleri tespit edilmiştir. Bu romanlarda, kimlik sorununun farklı sebepleri üzerinde durulmuştur. Orhan Pamuk'un Kara Kitap romanında, kültürel kimlik sorunu, modernleşme/batılılaşma bağlamında incelenmiş, modernleşme/batılılaşma çalışmalarının kültürel kimlik üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Adalet Ağaoğlu'nun Üç Beş Kişi adlı romanında ise toplumsal cinsiyet bağlamında kimlik sorunu incelenmiş ve toplumsal cinsiyet rollerinin kimlik sorunu üzerindeki etkisi tespit edilmiştir.

Latife Tekin'in "Gece Dersleri" ve Ayla Kutlu'nun "Hoşçakal Umut" romanı ise birlikte değerlendirilmiştir. Çeşitli noktalarda benzerlik gösteren bu romanlarda, aşırı siyasallaşma ve kolektif örgütlenmenin, kimlik sorunu üzerindeki etkileri gözlemlenmiştir. Tezimizin çıkarımları arasında, kimlik sorununun daha ziyade modernleşme ile yakından alakalı olduğudur. Gerek modernleşmenin doğal sonuçları gerekse Türkiye'nin kendine özgü modernleşme çabalarının sonuçları, kimlik sorununun temel kaynaklarıdır.

Edebiyat sosyolojisi bağlamında değerlendirilen romanlarda, döneme özgü ve bugünde yaşanan kimlik sorunlarının nedenleri ve sonuçları görülmüştür. Çeşitli disiplinlerden kaynaklarla yürütülen tezimizde, Türkiye'de yaşanan kültürel, siyasi, fiziki ve ekonomik değişimlerin kimlik üzerindeki etkisi de çıkarımlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik Sorunu, Roman, Kara Kitap, Gece Dersleri, Üç Beş Kişi, Hoşçakal Umut.

ABSTRACT

Identification of problems, in this thesis, which examined over four novels published between 1980-1990, local causes of the problem of identity was determined. In this novel, it focuses on the different causes of the problem of identity. In Orhan Pamuk's novel *The Black Book*, cultural identity, modernization / westernization examined in the context of modernization / westernization work it has focused on the impact on cultural identity. Adalet Ağaoğlu "*Three-Five People*" is examined in the novel context of a gender identity problem and the impact on the issue of gender identity was determined.

Latife Tekin's "*Night Courses*" and Ayla Kutlu "*Goodbye Hope*" The novel is analyzed. At various points in this book are similar, excessive politicization and the collective organization, its impact on the problem of identity was observed. Between conclusions of the thesis, but rather the problem is that the identity closely associated with modernization. Both the natural consequences of modernization and Turkey, the results of its own modernization efforts are the main source of identity.

Sociology of Literature assessed in the context of the novel, and period-specific causes and consequences of the problem of identity that has been seen there today. Our thesis conducted with resources from various disciplines, experienced in Turkey cultural, political, physical and economic impact on the identity of the change are among the conclusions.

Keywords: Identity Issues, Novel, *Black Book*, *Evening Courses*, *Three Five People*, *Goodbye Hope*.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1
a. Kimlik Kavramı	5
b. Kimlik Sorunu.....	8
b.1.Türkiye’de Kimlik Sorunu.....	12
c. Türk Romanı ve Kimlik.....	18
BİRİNCİ BÖLÜM: MODERNLEŞME/BATILILAŞMA EKSENİNDE ORHAN PAMUK’UN KARA KİTAP ADLI ROMANINDA KÜLTÜREL KİMLİK SORUNU	
1.1.Modernleşme/Batılılaşma.....	26
1.2.Kültürel Kimlik.....	37
1.3. Eve Dönmenin Hikâyesi: Kara Kitap.....	41
İKİNCİ BÖLÜM: ADALET AĞAOĞLU’NUN ÜÇ BEŞ KİŞİ ADLI ROMANINDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE KİMLİK SORUNU	
2.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı.....	67
2.1.1. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Rollerini.....	71
2.2. Murat ve Kısmet Olmak: Kadın/Erkek Doğulmaz Kadın/Erkek Olunur.....	79
2.2.1. İsim Sembolizmi Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Rollerini.....	82
2.2.2. Eğitim ve Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Rollerini.....	87
2.2.3. Ailede ve Sosyal Yaşamda Toplumsal Cinsiyet Rollerini.....	92
2.2.4. Genel Değerlendirme.....	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: LATİFE TEKİN'İN GECE DERSLERİ VE AYLAKUTLU'NUN HOŞÇA KAL UMUT ROMANINDA KOLEKTİF KİMLİK VE BİREYLEŞME SORUNU

3.1. Kolektif Kimlik Kavramı.....	117
3.2. İki Roman Bir Karakter: Hayatlarını Geri Almak İsteyen Devrimciler.....	122
SONUÇ.....	149
KAYNAKÇA.....	153

ÖNSÖZ

Modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kimlik sorunu, edebi eserlerde de yansıtılan bir konudur. Özellikle de roman türünde yazılmış olan birçok eser, kimlik sorununa değinmiştir. İncelediğimiz romanlar da kimlik sorununa farklı yönlerden yaklaşan eserlerdir. Çalışmamızda, her roman farklı bir sorun kaynağı üzerinden ele alınmıştır. Çünkü kimlik sorununun tek bir kaynağı olmadığı gibi tek bir sonucu da yoktur. Nitekim tezimizin çıkarımlarından birisi de kimlik sorununun farklı kaynaklardan ortaya çıktığıdır.

Kimlik sorununun modernleşme sonucu ortaya çıkan bir konu olması dolayısıyla, Türk modernleşmesinin sonuçlarının gerçek hayatta görülmeye başladığı zaman dilimleri üzerinde yoğunlaşmak doğru olacağı için, 1980 ve 1990 yılları arasında yayınlanan romanlar seçilmiştir. Çünkü bu dönem yazarları, modernleşme sonucu ortaya çıkan sanayileşme, şehirleşme, bireyleşme gibi süreçleri hem de batılılaşma sonucu ortaya çıkan kültürel sorunları gözlemleme fırsatı bulmuş kişilerdir. Nitekim incelediğimiz romanlarda da bu gözlemlerin ve yaşanmışlıkların eserlere yansıtıldığı görülmektedir.

İncelenen romanlarda Türkiye'nin kendine özgü siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel krizlerinin, kimlik sorununa da yol açtığı saptanmıştır. Sosyolojik ve siyasal kaynaklarla da desteklenen bulgularımız, kimlik sorununun güncel olmadığı, tarihsel bir ardışık olaylar sonucu ortaya çıktığını göstermiştir. Özellikle de batılılaşma, batılılaşma sonucu ortaya çıkan modern ve geleneksel olanın birlikteliği ve bireyleşme ihtiyacı kimlik sorununun temel sebepleri olarak tespit edilmiştir.

Bu çalışma, 1980-1990 yılları arasında yayınlanan romanlarda kimlik sorununa nasıl yaklaşıldığına, kimlik sorununun hangi sebeplerden ötürü ortaya çıktığına ve günümüze kadar yansıyan bazı siyasi, kültürel ve toplumsal sorunların kaynaklarına eğilmeyi amaçlamış ve çeşitli kimlik sorunlarının romanlarda nasıl yansıtıldığını göstermeye çalışmıştır.

Bu çalışmada benden hiçbir yardımı esirgemeyen, daha çalışmaya başlamadan dahi yanımda olan ve tüm çalışma süreci boyunca desteklerini, zamanını, fikir ve görüşlerini, değerlendirmelerini ve tavsiyelerini esirgemeyen danışman hocam sayın Yrd.Doç.Dr. Taner Namlı'ya en içten teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Yine tez hazırlama süreci boyunca benden hiçbir yardımı esirgemeyen, zaman ayırıp beni dinleyen, bana yol, yöntem, kaynak gösteren değerli hocalarım sayın Doç.Dr. Ebru Burcu Yılmaz'a, Yrd.Doç.Dr. Ahmet Faruk Güler'e ve Arş.Gör. Ferda Atlı'ya da teşekkür ederim.

GİRİŞ

Toplumların yaşadığı büyük değişimler, beraberinde sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sorunları da gündeme getirir. Çünkü her değişim, bir bütünden kopuşu ve bir diğer bütüne uyumu gerektiren süreci başlatır. Bu uyum süreci, çeşitli sorunların da ortaya çıktığı bir zaman dilimidir. Bugün neredeyse küresel boyutlarda bir sorun olarak gündeme gelen “kimlik sorunu” da tüm dünyada yaşanan felsefi, ekonomik, siyasi ve kültürel değişimler sonucu ortaya çıkmıştır. Söz konusu değişim ise “modernleşme” kavramıyla ifade edilmiştir. Gerek Batı’da gerekse Doğu’da, modern sürece evrilirken ve ileri modern dönemlere geçilirken yaşanan büyük değişimler, kimlik sorununun da belirmesine zemin hazırlamıştır.

Modern sürece geçilirken veyahut modernleşirken birtakım değişimler, kopuşlar ve yenilikler olmuştur. Tarıma dayalı ekonomiden, sanayiye dayalı ekonomiye, köy ve kasabalardan şehirlere, kaderci, köktenci din anlayışından seküler din algısına, monarşik yönetimlerden demokrasiye, çok uluslu imparatorluklardan ulus devlet yapılanmalarına, “mitostan logosa” olarak da kavramlaştırılan, doğaüstü gerçekliklerden aklın ve bilimin gerçeğine geçilmiştir. Tüm bu geçişler, yeni bir insanı ve paralelinde yeni toplumları ortaya çıkarmıştır.

İleri modernleşme, postmodernizm, küreselleşme gibi süreçlerle birlikte ise, teknolojiye, ulaşımda, haberleşmede, iş kollarında ortaya çıkan değişimler, daha başka bir yaşam tarzının yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Tüm bu süreçlerin nasıl geçildiği, ne kadar sürede geçildiği, nelerin ne oranda değiştiği gibi sorular ise modernleşme sürecinin toplumlar üzerinde ne gibi sonuçlar doğurduğunu belirleyen temel meselelerdir. Çünkü modernleşmenin nasıl algılanıp ve hangi yöntemlerle gerçekleştirildiği, modernleşen toplumlarda farklılık gösterir. Batı’nın modernizme bakışı ve modernleşmesi ile Doğu’nun modern algısı ve modernleşmesi farklıdır.

Bu farklılık modernleşme ile gündeme gelen kimlik sorununun da farklılık göstermesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Türkiye’de ortaya çıkan kimlik sorunu ile

Batı’da herhangi bir ülkede ortaya çıkan kimlik sorununun kaynakları da farklıdır. Elbette ki ortak noktalar da olabilir ancak, Batı’yı rol model olarak modernleşen Türkiye’nin sorunlarının kaynağı, mutlaka Batı’dan farklı olacaktır. Tıpkı bugün, küreselleşmenin Doğu’da ve Batı’da farklı sonuçlar doğuruyor olması gibi, modernleşmenin sonuçları da farklıdır.

Türkiye’nin yaşamış olduğu modernleşme süreci, Türk edebiyatının en temel konularından birisi olmuştur. Modernleşmenin başladığı on dokuzuncu yüzyıldan, modernleşmenin devam ettiği bugüne kadar ki süreç, edebiyatımızın başat gözlem alanı haline gelmiştir. Özellikle de roman türünde, modernleşme ve sonuçlarını merkezine almış olan birçok roman yazılmıştır. Kimlik sorununun da modernleşmeyle olan bağlantısı dikkate alındığında görülüyor ki bu romanlar aynı zamanda kimlik sorununa da değiniyor. Yazarın bakış açısına göre, anlatılan zamana ve anlatılan çevreye göre, çeşitli kimlik sorunları romanlarda yansıtılıyor.

Biz bu romanlar içerisinde dört roman seçerek araştırmamızın sınırlarını belirledik. Özellikle bu romanların seçilmesi ise kimlik sorununun daha geniş ele alınması gereğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü, kimlik sorununun zamanı, nedenleri ve sonuçları hem bir ardışıklık hem de farklılık gösterir. Örneğin bugün küreselleşme ile gündeme gelen kimlik sorunu, hem modernleşmenin bir ardışığıdır hem de kendine özgü farklılıkların sonucudur. Bu sebeple biz Türkiye’de önemli değişimlerin yaşandığı, yeni bir sürece adım atılan 1970 ve 80’li yılları konu edinen romanları seçtik.

Bu yıllar, birçok yönden kimlik sorununun anlaşılması için önemlidir. Birincisi, modernleşme, batılılaşma sürecinin toplum nezdinde nasıl bir sonuca sebep olduğunun ilk göstergeleri bu yıllarda görülür. Çünkü sanayileşme, şehirleşme, siyasallaşma, bireyleşme gibi modernleşmenin sonuçlarının ilk izleri bu yıllarda yaygın hale gelmiştir. Tüm bunlar daha önce yaşanmaya başlayan kimlik sorununa sebep olduğu gibi, bugünkü kimlik sorununun da kaynakları arasındadır. Özellikle de “kültürel kimlik” sorunu, modernleşme ile yakından ilişkilidir. Orhan Pamuk’un *Kara Kitap* adlı romanı, Türk modernleşme ve batılılaşmasının ortaya çıkardığı kültürel kimlik sorununa geniş yer ayırmış; bu sebeple de tezimizde incelenmiştir.

Yine bu yıllar, Türkiye’de hem yeniliklerin özümsemeye başladığı hem de yeni ile eskinin bir arada yaşadığı dönemlerdir. Özellikle de tek parti döneminin bitmiş, çok partili dönemin başlamış olması, Türk toplumunda eskiye yönelişi gündeme getirmiştir. Demokrat Parti iktidarı süresince gerçekleştirilen birtakım politikalar, eski gelenek, düşünce ve davranışların da ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır. Dolayısıyla bugün dahi devam eden geleneksel ve modern birlikteliğinin devamını sağlayan değişimler bu yıllarda başlamıştır. Toplumsal cinsiyet merkezinde incelediğimiz *Üç Beş Kişi* adlı roman, toplumsal cinsiyet konusunda geleneksel ve modernin bir arada yaşamasından kaynaklanan kimlik sorununa değindiği için seçilmiştir. Nitekim bu sorun geçmişte olduğu gibi bugün de devam etmektedir.

Bu dönemde yaşanan önemli bir değişme de toplumun aşırı siyasallaşması, kutuplaşması ve kitleleşmesidir. Sağ sol çatışmaları olarak hafızalarda yer edinen bu olaylar, siyasal ve kolektif kimliklerin en yoğun görüldüğü yıllardır. Dolayısıyla toplumun siyasallaşması, ideolojilerle yaşaması yeni bir kimlik edinmenin de başlangıcıdır. Latife Tekin’in *Gece Dersleri* ve Ayla Kutlu’nun *Hoşçakal Umut* romanı, bu döneme ve bu kimliklere geniş yer verdiği için seçilmiştir.

İncelediğimiz romanların ideolojik kaygılardan uzak olması ve roman yazarlarının bu dönemleri bizzat yaşamış olması da seçimlerimizi etkilemiştir. Çünkü dönem yazarlarının birçoğu ideolojik kaygılarından soyutlanmış değildir. Hatta ideoloji, sanatın da önüne geçmiştir. Bu sebeple kimlik sorununun ideolojik bir bakışla ele alınmasının, genel bir değerlendirme yapılmasına engel olacağı düşünülmüştür.

Ayrıca, modernleşmenin ikinci evresi olarak da belirtilen yetmişli seksenli yıllar, bireyleşme, kimlik arayışı gibi kavramların da gündeme geldiği yıllardır. Şehirleşme, sanayileşme, büyük ailelerden çekirdek ailelere geçiş gibi değişimler, bireyleşmeyi zorunlu kılmıştır. Bireyleşme ise kimlik edinme, kimlik arayışı gibi süreçleri başlatmıştır. Çünkü geleneksel yaşam biçiminden çıkan, aile, soy, mahalle gibi aidiyet bağlarından kopan birey, kendi kimliğini kendisi inşa etmekle karşı karşıya kalmıştır. İncelediğimiz romanlarda da kimlik arayışının yansımalarını görmek mümkündür.

Çalışmamızı 1990 yılı ile sınırlamamız ise bu yıldan sonra yazılan romanların, postmodern bir kimlik algısıyla öne çıkıyor olmasındandır. Postmodern metinler, daha

özel bir kimlik algısına ve sorununa değinmektedirler. Sadece postmodern metinler üzerinden genel bir kimlik sorunu tespiti yapmanın doğru olmayacağına olan inancımız dolayısıyla 1990 yılından sonra yayınlanan romanlar alınmamıştır.

Türk toplumunun yaşadığı ve bugünlerde daha çok hissettiği kimlik sorunu, birbiriyle ardışık ve sebep-sonuç ilişkisi içerisinde olan birtakım değişimler sonucu ortaya çıkmıştır. En temelinde başlı başına bir modernleşme ve batılılaşma çabaları, kimlik kurgusu ve inşasıyla yakından ilişkilidir. Bu çabalar sonucu, siyasette, ekonomide, din anlayışında, cinsiyet yaklaşımlarında, mekânsal değişimlerde ve daha birçok alanda ortaya çıkan değişimler, yeni bir insan tipini ve toplumu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla gerek toplumsal düzeyde gerekse bireysel düzeyde bir kültür, medeniyet ve kimlik değişimi söz konusudur. Bu süreçte eskiyi korumak isteyenler, yeniye arzulayanlar, her ikisini de yaşamında somutlaştıranlar olmuştur. Bunların yanında ideolojik, kültürel, milli, mezhebi, dini, bölgesel farklılıklarına göre kimlik inşa etmeye çalışanlar da olmuştur. Aynı zamanda ayrıştırmalar, ötekileştirmeler, kimlik çatışmaları gibi durumlar da gündeme gelmiştir.

Tüm bunlar edebiyat dünyasında da yankısını bulmuş, çeşitli anlatım yöntemleriyle ele alınmıştır. Tezimizde, kimlik sorununu çeşitli boyutlarıyla ele almak için, kimlik sorununa farklı sebepler doğrultusunda yaklaşan romanlar seçilmiştir. Tek bir sorun ve tek bir yazar üzerinden kimlik sorununun tam olarak anlaşılamayacağı düşüncesi, bu yöntemi seçmemizde etkili olmuştur. Romanlar, kimlik sorununun kaynakları dikkate alınarak sıralanmış ve incelenmiştir. Bu sebeple modernleşme/batılılaşma sonucu ortaya çıkan kültürel kimlik sorunu ilk başta ele alınmıştır. Çünkü diğer kimlik sorunlarının kaynağında da kültürel değişim vardır. Gerek toplumsal cinsiyet hususunda ve gerekse kolektifleşme ve bireyleşme, en genel anlamda bir kültür meselesidir. Kültürel dinamikler tüm bu kavramların, uygulama alanlarının niteliğini belirler. Dolayısıyla kimlik sorununun temel kaynağı, modernleşmedir. Gerek modernleşmenin doğal sonuçları gerekse yanlış modernleşmenin özel sonuçları, Türkiye’de bugüne kadar uzanan kimlik sorununun birincil sebebidir.

a. Kimlik Kavramı

Kimlik kavramı, modernleşmenin getirmiş olduğu değişim ve dönüşüm sonucu önem kazanmış olan bir konudur. İleri modernleşme süreçlerinde ise gerek toplumsal gerekse bireysel düzeyde yaşanan kimlik problemleri, bu konuyu sosyal bilimlerin başat konularından biri haline getirmiştir. Bu sebeptendir ki sosyoloji, psikoloji, antropoloji, tarih gibi çeşitli alanlarda kimliği ve kimlik problemini incelemeye almış sayısız yerli ve yabancı çalışma yapılmıştır. Tüm bu çalışmalarda bir yandan kimliğin ne olduğu açıklanmaya çalışırken bir yandan da kimlik problemlerinin nedenleri araştırılmıştır. Çalışmalar, kimlikle ilgili belirsizlikleri çözümlerken, aynı zamanda kimlik kavramının tek bir tanımla açıklanmasını da imkânsız hale getirmiştir. Çünkü çok çeşitli alanlara özgü kimlik tanımlamaları yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları sadece belli bir noktaya vurgu yaparken bazıları da genel bir açıklama getirmeye çalışmıştır.

Kimlik, tek bir tanımla açıklanamadığı gibi, tek bir kavramla da bağlantılı değildir. Bu sebeple çalışmamızda kesin bir kimlik tanımlaması yapmaktansa, kimliği, bileşenleri ile değerlendirmek daha uygun görülmüştür. Bu bileşenlerin en başında ise aynılık ve farklılık gelir. Kimlik, benzerliklere işaret ettiği gibi, farklılıkları da belirten bir göstergedir. “Kimlik birbirine paradoks olan aynılık (sameness) ve farklılık (difference) gibi iki kavramın kombinasyonuna dayanmaktadır. Başkalarıyla ortak yönler vurgu yapmasının yanı sıra kimliğin asıl önemi, eşsizliğe ve bu eşsizliğin sonucu olarak da farklılığa vurgu yapmasıdır”(Anık, 2012: 21). Kimlik, benzerliklerin ve farklılıkların bir arada görüldüğü tanımlayıcı bir göstergedir.

Gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda sahip olunan kimlikler, bireylerin ve toplumların “kim” olduklarına dair bilgi verdiği gibi, “kim” olmadıklarını da gösterir. Burada kimliğin “öteki” ile olan ilişkisi dikkat çeker. Öteki, kimlik oluşum sırasında benzerlik ve farklılık sınırını çizen bir kavram olarak kimlik oluşumunu yönlendirir. “Kimlik, bir aynılık, bir özdeşlik kurma mekanizması ise, bu aynılık bir farkın sınırlarının çizilmesiyle anlaşılabilir. Özdeşlik ve farklılık, kimlik oluşturma sürecinin birbirini izleyen adımlarıdır. Farklılığı işaret eden öteki, kimlik oluşturma süreci açısından kaçınılmaz bir adımdır. Burada kimliğin ötekisinin hangi temelde kurulduğu ve kime hangi tanımı giydirdiği, kimliğin reel sosyal ilişkilerini belirler” (Aktay-

Kızılkaya, 2015: 6)Denilebilir ki ötekisi olmayan bir kimlik yoktur. Kimliği belirleyen inançlar, aidiyetler, davranışlar, gruplar, kültürler ve tarihler kişiyi birilerine ve bir yerlere yaklaştırdığı gibi, aynı zamanda da birilerinden ve bir yerlerden uzaklaştırır. Bu uzaklaştırma tabi ki nefret ve aşağılama boyutunda değildir. Sadece, ötekini, yani kendisinden olmayanı belirlemek içindir.

Burada “öteki” unsuru, doğal bir ayrılık ve karşılık durumundadır. “Bilerek bilmeyerek, kimlerden yana ya da kimlerden olduğumuzu belirlerken, kimlerden olmadığımızı ya da kimlere karşı olduğumuzu da söylemiş oluruz. Hatta kim olduğumuzun ve varlığımızın bilincine, kimlere karşı olduğumuzun bilgisi ve yardımıyla varırız. Bu evrensel karşıtlığı, Arap atasözü şöyle dile getiriyor:

Kardeşime karşı Ben,

Yeğenimize karşı kardeşim ve Ben,

Yabancıya karşı yeğenimiz, kardeşim ve Ben” (Güvenç, 1993: 3)

Kimlik oluşumunda önemli bir rol oynayan diğer bir unsur ise toplumdur. Toplum, her ne kadar bireyler toplamından oluşuyor olsa da tek tek bireyler üzerinde etkisi vardır. Yönlendirici ve şekillendirici bir güçtür. Toplumu ayakta tutan değerler, inançlar, gelenek ve görenekler her bir bireye çeşitli yollarla aktarılır. Aile, eğitim kurumları, devlet, dini kurumlar gibi oluşumlar, bireyin içinde yaşadığı toplumla kaynaşmasını, o toplumun kimliğiyle özdeşleşmesini sağlarlar. Kimliğin, bireysel olduğu kadar, toplumsal olduğunu da ifade eden Erol Göka, bu durumu şöyle açıklar: “Kimlik, bireyin sadece kendisine ait olan, fakat kaynağını toplumdaki nesnel kimlik yapısından alan, kendine özgü, biricik, öznel bir duyguya dayalıdır” (Göka, 2006: 293). Her türlü bireysel kimlik, toplumun paylaştığı ortak değerle ilişkilidir.

Toplumun kimliğe etkisi, bireyin “kültürlenme” sürecinde kendini gösterir. Burada ise kimliğin diğer bir bileşeni olan “kültür” devreye girer. Birey, kimlik edinme süreci içerisinde, ait olduğu kültür dairesinin maddi ve manevi varlığını da içselleştirir. Yine bu süreçte de aile, eğitim kurumları gibi oluşumlar, bireyin, toplumsal kültürü öğrenmesinde ve özümsemesinde aracı olurlar. Farklı kaynaklardan ve uzun zamanlar sonucu oluşan kültür, bireyi belli bir kültürel gruba ait eder. Her birey, dini, milli, etnik

bir kimliğe sahip olduğu gibi, kültürel bir kimliğe de sahiptir. “Tarih ve ataların yaşam biçimleri kültür olarak kodlanır ve günümüze yansır. Böylece herkes kendine geçmişte bir yer bulur ve geçmişle bağlantılı bir aidiyet duygusu geliştirir. Bir yere, bir topluma ait olma ihtiyacı insani bir ihtiyaçtır ve kültürel kimlik biraz da bu ihtiyacın dışavurumuna da cevap olmaktadır” (Salmış, 2014: 238). Kültürel kodlar, bireysel hafızanın oluşumunda etkili olduğu gibi bireysel tercihlerin itici gücü olarak da kimlik inşasında yer alır.

Tüm bunların yanında kimlik, verili ve kazanılmış değerlerden de oluşmaktadır. Cinsiyet, ırk gibi doğuştan verili özellikler, kimliğin daha az değişen ve daha kalıcı olan yanlarıdır. Yaşam boyunca seçimlerimizle belirlediğimiz kimliklere nazaran verili kimlik unsurları, çok fazla hareketlilik göstermez. Dini, siyasi, mesleki, ilişkisel, eğitim durumu gibi sonradan belirleyebileceğimiz ve değiştirebileceğimiz aidiyetlerimiz, kazanılmış değerlerdendir. Bunlar, yaşam boyunca hareketlilik gösterebilir ve kişinin kimliğini değiştirebilir. Mehmet Anık’ın kimlik tasnifine göre bu değerler, bireysel kimliğin parçaları olarak görülür. Anık’a göre: “Baba, oğul, kardeş gibi rollere dayalı özelliklerden öte, tercihlere dayalı değişime açık unsurların kimlik açısından daha belirleyici olduğunu söylemek mümkündür” (Anık, 2012: 40). Çünkü siyasi, mesleki, dini vb. gibi tercihlerle kazanılan kimlikler, kazanılmış olmalarından ötürü daha çok sahiplenilir.

Değişimler ve dönüşümlere açık olması ve belirli bir zaman sonucunda oluşuyor olmasından dolayı, kimliğin bir diğer bileşeni de “süreç” olmuştur. Nitekim, verili ve kazanılan değerlerin kimliksel özellikler taşıması için içselleştirilmiş ve kabul edilmiş olması gerekir. Gerek bireyleşme gerekse sosyalleşme dediğimiz kavramlar kendi başlarına dahi bir sürece işaret ettikleri için, bireyleşme ve sosyalleşmeyle yakından alakalı olan kimlik de bir süreç sonucunda oluşur. Bu konuda değerlendirmeler yapan Erikson’un ifadelerinden hareketle Anık şunları söyler: “Erikson, topluluk ile birey arasında bir bağ kurarak kimliği, bireyin çekirdeğinde ama aynı zamanda kendi komünal kültürünün çekirdeğinde ‘yerleşmiş’ bir süreç olarak değerlendirmiştir” (Anık, 2012: 31). Dolayısıyla kimlik, birey toplum ilişkisiyle yakından ilişkili bir sürece işaret eder.

En genel anlamda kimlik, kişinin kendini nasıl tanımladığı ve başka kişilerce nasıl tanımlandığıdır. Bu tanıma ve tanımlanma aşamasında ise kimliğin yukarıda bahsettiğimiz bileşenleri devreye girer. Kimlik, ne kültürden ne toplumdan ne de bireysel tercihlerden bağımsız değildir. Kişinin kendi seçimleri yanında, aldığı eğitimin, içinde bulunduğu çevrenin, kolektif hafızanın da kimlik oluşumunda etkisi vardır. Kim olduğumuz, nerden geldiğimiz, nereye ait olduğumuz gibi, bugün daha da çok önem kazanan soruların cevabıdır diyebileceğimiz kimlik, ben ve biz olmanın sonucunda ortaya çıkmaktadır.

b. Kimlik Sorunu

Kimlik sorunu, her ne kadar kimlik kavramından sonra ele alınan bir konu olsa da kimlik kavramının önemli hale gelmesinin ardındaki sebep, ortada bir kimlik sorunun olmasıdır. Son yüzyıllardaki büyük değişim ve dönüşümler, teknolojinin hızlı ilerleyişi, siyasi gelişmeler, savaşlar, göçler ve kentleşme gibi faktörler, kimlik sorununu ortaya çıkarmış ve çeşitli alanlarca bu sorun irdelenmiştir. Genel olarak kimlik sorununun modernleşme ile başladığı ve ileri modernleşme, küreselleşme süreçlerinde yaygınlaştığı fikri kaynakların çoğunda kabul edilmiştir. Bu konuda çalışmalar yapan Kellner'in ifadelerini ise Mehmet Anık şöyle aktarmıştır: “Geleneksel dönemde kimlik, düşünce ve davranış sınırlarını belirleyen ve insanın dünyadaki konumunu tanımlayan geleneksel bir mitler sistemince ön tanımlı toplumsal rollerin bir işleviydi. İnsanlar bir klan içerisinde, bir akrabalık sistemi içerisinde veya bir grup, bir kabilenin içerisinde hayatının yörüngesi daha doğmadan belirlenmiş olarak doğardı. Modern öncesi toplumlarda kimlik, bir sorun teşkil etmiyordu. Kimlik krizi yaşamıyorlardı veya kimliklerini radikal bir biçimde düzenleme ihtiyacı hissetmiyorlardı. İnsan, bir avcı veya kabilenin üyesiydi ve hepsi bundan ibaretti” (Anık, 2012: 80). Modern dönemde ise insan, artık ne sadece bir aile üyesidir ne de sadece bir avcı veya toplayıcıdır. Modernizmin öne çıkardığı “akıl” iradesi, insanın doğadan, tanrıdan, geleneklerden özerkliğini istemiş ve insan kendi kimliğini oluşturacak konuma yükselmiştir.

Kimlik sorununun modernleşme ile başlamasının en önemli sebebi de insanların “bireyleşme” ihtiyaçlarının doğmasındandır. Geleneksel toplumlarda bir ihtiyaç olarak görülmeyen bireyleşme, modern dönem insanı için bir ihtiyaç haline gelmiştir. Nitekim özgürlük, bağımsızlık ve özerklik fikri, bireyin de geleneklerce şekillendirilmiş olan rollerini sorgulamasına zemin hazırlamıştır. Nihayetinde ise kişilerin kimlik kazanma çabaları gündeme gelmiştir. Bu süreçte ise kimlik sorununun yaşanması, kişinin hayatında rolü olan devlet, din, millet, bilim gibi olguların farklı isteklerinin olmasındandır. “Din yurttaşları iman’a, devlet yurttaşlık hizmet ve görevlerine, bilim ise aklın egemenliğine davet ediyor”(Güvenç, 2009: 35). Çeşitli kurumların bireyi farklı noktalara çekmeye çalışması, kimlik arayışının temel sebebidir. Nitekim bütün kurumlar, bireyi aynı noktaya yönlendirseydi kimlik arayışı gündeme gelmezdi.

Kişinin kendi yaşamını kendisinin belirlemesine fırsat veren modern düşünce, bireyleşme sürecini gündeme getirir. Kişi, yaşamını, mesleğini, ilişkilerini, değerlerini, inançlarını özgürce belirleyebilecek bir ortam bulur ve bir süreç başlar. Geleneksel toplumda her şeyi hazırda bulan kişinin yaşamadığını, modern zamanın kişisi yaşamaktadır. Bu her ne kadar olumlu bir gelişme olsa da olumsuz yanları da vardır. Çünkü kişi, neye inanacak, nasıl yaşayacak, topluma nasıl uyum sağlayacak gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. “Modernizmle birlikte kimlik, artık birey tarafından oluşturulmak zorundadır. Bu yeni ama gittikçe artan bir hızla değişen dünyada, önemli kararlar bireyin kendisine bırakılmıştır. Bu oluşumda modern kapitalist toplumda değişen üretim biçimleri ve iş bölümü büyük bir etkiye sahip olmuştur. Ekonomik gelişme ve kentsel yaşam toplumsal rollerin ve sorumlulukların çoğalmasına ve beraberinde kimlik problemlerine neden olmuştur. Farklı sosyal rollere kendini adapte etmek zorunda kalan modern birey, toplumsal rolleri ve sorumlulukları arasında bölünmüş, bu durum bireyin iç gerilimler ve çatışmalar yaşamasına neden olmuştur” (Karaduman, 2010: 5).

Modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan “ulus devlet” anlayışı da kimlik sorunu yaşanmasındaki faktörlerden biridir. Modernleşme öncesi din ve geleneklerin bir arada tuttuğu toplumların, uluslara bölünmesi ve ulusallaşma mecburiyetinin doğması kimlik sorununa zemin hazırlamıştır. Kimlik konusu üzerinde çalışmaları bulunan Bozkurt Güvenç bu noktaya dikkat çekmiş ve konuyu şöyle açıklamıştır:“ Çağımızın kimlik

sorunu, kişi grup ve toplulukların resmi-ulusal ve tarihi-kültürel kimliklerinde ortaya çıkıyor. Yani insanları ayırdığımızda değil de birleştirmeye çalıştığımızda... Milli devlet ideolojisi etnik ya da tarihi köken farklarını dikkate almadan bütün vatandaşlarını tek bir kimlikte birleştirmeye zorluyor” (Güvenç, 1993: 6-7). Herkesi bir kimlik altında toplama düşüncesi, toplum içindeki farklı kültürel grupları ve bireysel anlamda da farklı ideolojilere sahip insanları “öteki” konumuna getirdiği için kimlik sorununa ortam hazırlar. Nitekim devletin ideolojisini benimsemeyen veyahut devletin dayandığı ulustan olmayanlar için ulus devlet mekanizması bir kimlik sorunu ortaya çıkarır. Nitekim uzun yıllarca ülkemizde görülen başörtüsü sorunu da bu konuyla alakalı bir kimlik sorunu yaratmıştır. Tekil düzeyde bireyselleşmeye ve tümel düzeyde bütünleştirmeye yönelik olan modernleşme, öteki ve ötekileştirme kavramlarını da gündeme getirmiştir. Çünkü birey ve ulus olmanın gereklerinden birisi de ötekini belirlemektir.

Resmi anlamda oluşturulan öteki kavramı ise kamusal ve özel alan ayrımında önem kazanır. Resmi kimliğin alanı olan kamusal alan, tüm toplumun uymak zorunda olduğu kuralların işlerlikte olduğu bir alandır. Burada ise vatandaşların ortak bir kimlik kazanmaları sağlanır. Bireysel kimliği nasıl olursa olsun bütün vatandaşlar kolektif kimliklerini bu alanda oluşturur. Vatandaş ve devlet arasında farklı değer, düşünce ve inanış var ise kişi, bireysel kimliği ve kolektif kimliği arasında kalacaktır. Haliyle yeni bir kimlik sorunu ortaya çıkacaktır. Nitekim bireysel ve kolektif kimlik ayrışmasının ortaya çıkması da burada başlar. “İnsana içkin doğuştan var olan, tatmin edilmesi gereken ihtiyaçlar ailede yani özel alanda belirlenip karşılanıyor, toplumun kendisinden istediği, bir anlamda bireyin toplumdan da etkilenererek sonradan oluşturduğu kimlikleri kamusal alanda kazanılmış oluyordu. Bu bir bakıma bireysel kimlik, kolektif kimlik ayrışmasının başlangıcıydı” (Göktolga, 2012: 99). Kamusal alan ile özel alan arasında bir değerler ayrılığı var ise kimlik sorununun yaşanması doğal bir sonuçtur.

Kişi, toplumun ve devletin değerlerini benimsemiyor, kendi değerleriyle de yaşayamıyorsa kimlik sorunu kaçınılmazdır. Nitekim kişi, kendini o topluma ait hissetmeyecek ve aidiyet ihtiyacını karşılayamayacaktır. Hatta bir ötekileştirmeye de maruz kalabilir. Bu devletin ve toplumun anlayışına ve demokratikliğine bağlıdır. Aşırı otoriter devletlerde ve toplumlarda, farklı düşünceye sahip kişilerin ötekileştirilmesi çok muhtemel bir sonuçtur. Bu sebeple kimlik sorunu yaşanır ve kimlikler çelişir.

Farklılıklar, bir kimlik farklılığına da işaret eder. Dini, etnik, ideolojik farklılıklar kimlik sorunu yaşanmasına imkân sağlayan farklılıklardır. “Bu tür farklar, kişi ve grupları, devlet gücüne veya sosyal baskıya karşı direnmeye, resmi ideolojilerin aracı olan tarih verilerinin değiştirilmesine, yeniden yazılıp yorumlanmasına yola açıyor. Kimlik bunalımı adı verilen çatışma böyle başlıyor” (Güvenç, 1993: 7) Bu çatışma daha çok birey ve devleti karşı karşıya getiren bir uzlaşmazlık halini ortaya çıkartıyor.

Kimlik sorunu, modern zamanın en önemli konularından biri haline gelmiştir. Nitekim, değişimler, çözümler, şehirleşme, yalnızlaşma ve yabancılaşma, modern siyaset anlayışı gibi son yüzyıllara damga vuran kavramlar, modern zamanların getirilerindendir. Bunların her biri ise kimlik sorununa kaynaklık eder. Değişmeler sonucu geçmişten kopma, çözümler sonucu aidiyet yoksunluğu, şehirleşme ile insanın makinalaşması, yalnızlaşma ve yabancılaşmayla benlik arayışı, modern siyasetin ideolojik tutumuyla da ötekileştirme ortaya çıkmıştır. Son yıllarda ortaya çıkan “çokkültürcülük” kavramının varoluş sebebi de yine kimlik sorunuyla alakalıdır. Irkçılık, ekonomik ayrımcılık, mezhepçilik gibi ötekileştirme eylemlerinin ardından bugün kimliklerinin tanınmasını isteyen kişi ve grupların talepleri, çok kültürlülüğü gündeme getirmiştir. Asimilasyoncu, tek tipleştirici ideolojik yaklaşımlara karşı, tanıma siyaseti güden, çoğulcu, alt kültürlerin kendilerini ifade edebilmelerine olanak veren politikalar benimsenmeye başlanmıştır.

b.1. Türkiye’de Kimlik Sorunu

Kimlik ve kimlik sorunu, tarihimizde modernleşme/batılılaşma çabalarının başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinde askeri alanlarda başlayıp, Tanzimat Fermanıyla genişletilen batılılaşma süreci, Cumhuriyet’in ilanı ile yeni bir ivme kazanmıştır. Tüm bu süreçler, yeni bir insan ve toplum mühendisliği gayretinde süregelmiştir. En nihayetinde bir kimlik inşa süreci olan bu değişim hareketleri, devleti ve milleti ayakta tutabilmek adına, devletin ve milletin değerlerinin değişimini kaçınılmaz kılmıştır. Sadece kendi başına bir değişimi öngören modernleşmenin yanında bir de batılılaşma çabalarının olması ise, gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde bir kimlik sorununa sebep olmuştur. Çünkü hem modernleşme hem de batılılaşma, toplumun o güne kadar ki dini, siyasi, kültürel değerlerinde bir yenilenmeyi, bir kopuşu ve toplum içerisinde farklı ideolojilerin oluşumunu sağlamıştır.

Doğu-Batı, eski-yeni, geleneksel-çağdaş gibi düalist toplum yapısı, sanat anlayışı, din algısı, modernleşme ve batılılaşma süreciyle başlamıştır. Cumhuriyetle birlikte ise bu ikili yapı, bire indirgenmiştir. Artık doğu, eski ve geleneksel olan “öteki” haline getirilmiş, batılı, yeni ve çağdaş olansa hedef olmuştur. Cumhuriyetle birlikte başlayacak olan toplum mühendisliği, bu yönde ilerleyecektir. Haliyle eğitimin, sanatın, dinin, siyasetin, ekonominin modernleşmesi, batılılaşması ve çağdaşlaşması için gereken adımlar devlet eliyle başlatılmıştır. Burada doğulu ve geleneksel olanlar ötekileştirildiği için, yeni toplum “ulusal” değerler üzerinden kurgulanacaktır. O güne kadar “Osmanlı” üst kimliğiyle kendini ifade eden ve İslami kaynaklarla kendini besleyen toplum, artık milli değerler üzerinden inşa edilecektir. Bu ise tam bir kopuş ve yeniden doğuş sürecini başlatır. Fakat bu süreç sancısız ve sorunsuz ilerlemeyecektir. Her yeniden doğuş sürecinde olduğu gibi, bu süreçte de sorunlar, engeller vardır. Yeni değerleri benimsemeyen veya benimsenemeyenlerin sorunları ile bu değerleri benimseyenlerin sorunları ayrı olsa da tüm bu çevrelerin bir kimlik sorunu, ortak paydaları olmuştur.

Yenileşme hareketinin devlet eliyle, yukarıdan aşağıya doğru yapılması, bu süreçteki kimlik sorununun kaynaklarından biridir. Çünkü böyle bir dayatma, haliyle

özgür düşünceye, muhalefete engel olmuş ve zorunlu bir seçim haline getirilmiştir. Kişiler, istemedikleri halde yeni değerleri benimsemek zorunda kalmıştır. “Cumhuriyet kadroları, yukarıdan, devlet eliyle toplumu modernleştirme misyonunu üstlenmişler, fakat bunu yaparken bireylerin kişisel haklarını elde etmelerine, kendi adlarına düşüncelerine, karar vermelerine karşı çıkmışlardır” (Keyder, 1995: 155). Bu tutum ve davranışlar, toplumun kimliği ile devletin kazandırmaya çalıştığı yeni kimlik arasındaki çatışmanın büyümesine zemin hazırlamıştır.

Modern ve batılı kavramların, mevcut toplumun değerlerinin tam zıttı olması ise toplumdaki kimlik sorununun kaynaklarından biridir. Nitekim toplum din birliğine dayalı, geleneksel hafızayı koruyan, eğitim, siyaset, yargı gibi önemli alanlarda yine din merkezli bir yapıya sahipken; Cumhuriyet, ulus bağıyla birbirine bağlı, akılcı yaklaşımla dini, eğitimi ve siyaseti yönlendirecek bir toplum yaratmak istemiştir. O güne kadar çok uluslu, çok dilli, çok kültürlü olan toplum, tek uluslu, tek dilli, tek kültürlü hale getirilmek istenmiştir. Modernizmin getirilerinden olan “ulus devlet” anlayışı, hedefinde modernleşme olan cumhuriyetçi kadroların en önemli amacı olmuştur. “Cumhuriyet devrinde gerçek manada bir soy-kavim kültürü yaratmak çabaları –ki buna Türk Ocakları yerine Halk Evleri memur edilmişse de- bu çaba sonuç vermemiştir. Netice de Türkiye resmen devlet eli ile yürütülen devletçi-kavim milletçi ideolojisi ile toplumu kimlik bunaltılarına sürüklemiştir” (Karpas, 1995: 38). Oysa toplum, ümmet anlayışıyla birbirine bağlıdır.

Cumhuriyet’in kimlik inşası, ulusal, modern ve batılı değerler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Dilde, siyasette, eğitimde, kılık kıyafette, din-devlet ilişkisinde gerçekleştirilen değişimler, adeta hafızasız bir toplum yaratmıştır. Özellikle de dil inkılabı, toplumun ve gelecek nesillerin geçmişleriyle olan bağlantısını minimuma indirmiştir. Bu durum bir aidiyet sorunu teşkil ettiği gibi, modernleşme ve batılaşmayı da bir sorun haline getirmiştir. Özellikle de dini değerleriyle kendisini tanımlayanlar, yeni değerleri yabancılaştırır. Bu yenilikleri tamamiyle kabul edenler ise, topluma karşı yabancılaştırır.

Böylece bir sorun haline gelen modernleşme/batılaşma serüveni, istenildiği gibi gerçekleşmemiştir. “Sonuçta bazı ülkelerde modernleşmenin başarısızlığı, bazılarında ise kontrolsüz bir modernleşmenin laneti denilebilecek bir durum ortaya çıkmıştır. Bu

ülkelerde toplumsal değerlerin parçalanması, insanları bir arada tutan sosyal bağın gevşemesi ve sapmaların artması sonucunda kontrolsüz bir anomi belirmiştir” (Bilgin, 2007: 21). Bu anomi ise daha sonra bir aidiyet sorunu olarak büyüyecektir.

Değişimlerin benimsenmesi kolay olmadığı gibi, devlet eliyle dayatılması ise kamusal alanda ve özel alanda kişilerin farklı değerlerle yüz yüze gelmesine ortam hazırlamıştır. Kişiler için mekânlar, birer kimlik mekânları haline gelmiştir. Bu durum en çok da ev ve okul gibi biri özel birisi kamusal alana giren yerlerde görülmüştür. Burada ev ve okul, yeni ve eskiyi, geleneksel ve modern simgeleyen mekânlar olarak da okunabilir. Çünkü evde alınan temel eğitim ile okulda alınan eğitim arasında büyük farklar vardır. “Evden geleneksel inançlar çerçevesinde şekillenmiş bir eğitim alınırken; okulda, devletin uzak ve yakın hedeflerine uygun eğitim alınmaktadır. Türkiye devletinin eğitimden beklentisi ise cumhuriyetin ilkelerini benimseyen ve onun kimliğine sahip olacak bireyler yetiştirmesidir”(Çavuş, 2015: 339). Yukarıda değinilen kamusal alan ve özel alan ayrışmasının temel sebeplerinden birisi de evdeki eğitim ile okuldaki eğitimin farklı amaçlarla verilmesidir.

Cumhuriyet döneminde medreseler laikliğe aykırı olduğu için, çeşitli yabancı okullar ise kültürel yozlaşmaya sebep olduğu için kapatılmıştır. Tevhid-i Tedrisat kanunuyla millileştirilen ve laikleştirilen eğitim, kişilerin, evdekinin tam aksi bir kültürlenme sürecinden geçmelerine sebep olur. Haliyle bu mekânlar, kimlik çatışmasının yaşandığı mekânlar haline gelmiştir. Yakın tarihimizde sıkça duyduğumuz “başörtüsü sorunu” bu özel alan ve kamusal alan ayrımından dolayı yaşanan kimlik çatışmasına en iyi örnektir. Evinde, yani özel alanda, dini inancı gereği başını örtmesini düşünen kişi, okulda, yani kamusal alanda, başını açmak zorunda kalmıştır. Haliyle inancı ve yaşamı arasında bir zıtlık ortaya çıkmıştır. Başını açmak istememektedir fakat açmak zorundadır. Çünkü devletin eğitim anlayışı, onun kılık kıyafetine dahi karışabilmektedir. Onun giyiminin “laiklik” ilkesiyle uyuşmadığına inanılır.

İşte bu ve benzeri durumlar, Türkiye’de modernleşme/batılılaşma sürecinin bir sorun ve kimlik sorunu olmasına sebep olmuştur. Yerli olmayan bir modernleşme ve taklidi bir batılılaşma, kişilerin dini, kültürel değerlerini yerinden oynatmış, kişisel inançlar ile devletin inancı çatışmıştır. Özellikle de Cumhuriyetin ilk yıllarında ve tek parti döneminde, yeni ve eski değerlerin çatışmasından dolayı kimlik sorunu

yaşanmıştır. Toplum, Türkleştirilmeye çalışılırken, Osmanlılık, Müslümanlık gibi kimliklerini korumaya çalışanlar, devlet ile çatışmıştır. Çünkü devlet, bu kimlikleri ötekileştirmeye çalışmıştır. Hilmi Yavuz'a göre ise bu ötekileştirme çabası "oryantalistleşme" ile sonuçlanır. "Toplumu Batılılaşmış (modern) ya da Batılılaşmaya ayak direktmiş (geleneksel) iki kesime bölme marifeti Oryantalizme aittir ve bunun adı da oryantalistleşmedir elbette; Batılılaşma değil!" (Yavuz, 2010: 178) Batılılaşma sürecinin bizi getirip bıraktığı yer oryantalistleşme olunca, kendi halkına yabancı, kendi geçmişine uzak bir kişiler topluluğu oluşmuştur. Bu süreç, kendi içlerimizde düşman yaratmamıza, kendi memleketimizde yabancı olarak algılanmamıza da sebep olmuştur. Gerek kendini batılılaşmış, modern hissedenler –ki genellikle devlet ricali ve aydınlardır- gerekse batılılaşamayanlar birbirinin ötekisi haline gelmiştir. Aydınlar halkın gericiliğinden, batılılaşamayan halk ise aydınların dinsizliğinden şikâyet etmiştir. Aydın halkı cahil, yobaz olarak ötekileştirmiş, halk ise aydını "gâvur" olarak ötekileştirmiştir. Sonuç olarak her iki kesimde bir kimlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Ben kimim veyahut kim olmalıyım gibi sorular bugün dahi sorulmaktadır. Bunun temelleri ise yukarıda değinildiği gibi batılılaşma/modernleşme yöntemimizle alakalıdır.

En nihayetinde yeniden doğuşu amaçlayan modernleşme sürecimizde, birinci olarak devlet ve toplum, ikinci olarak aydın ve toplum, üçüncü olarak da toplum ve toplum arasında bir kimlik çatışması görülmüştür. Toplum, dinci, gelenekçi, modern, batıcı, laik, yobaz gibi sıfatlarla bölünmüştür. Elli yıl önce bir arada yaşayan ve aynı düşmana karşı savaşan insanlar, artık birbirlerinin kimlikleriyle savaşmaya başlamıştır. Yeni bir kimlik kazanmak için yapılan devrimler, toplumu ayırtmıştır. Haliyle Batılılaşan da Batılılaşamayan da bir kimlik kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple Türkiye’de kimlik sorununun temel sebeplerinden birincisi Batılâşma sorununun kendisi olmuştur.

Gerek batılılaşma gerekse ulus devlet yaratma çabası, çok kültürlü Anadolu coğrafyasında "kültürel kimlik" krizi yaşanmasına da sebep olmuştur. Tek bir Türk kimliği etrafında toplumu toplamak ve diğer kültürleri Türk kültürü potasında eritmek gayretleri, etkileri bugüne de yansıyan kültür ve kimlik sorunlarıyla sonuçlanmıştır. Özellikle de ideolojik kutuplaşmaların arttığı 1960-2000 arası dönemde, farklı kültür ve

kimliklerin yok sayılması, ötekileştirilmesi gibi siyasi kararlar, toplum tabanına da yansımıştır. Bu sebeplerden ötürü, genel çoğunluğun dışında kalan milletler, mezhepler, dinler, etnisiteler kimliklerinin tanınması taleplerinde bulunmuşlardır. Ancak o zamanların radikal siyaset anlayışı, farklı kimlik ve kültürlerle sağduyulu yaklaşacak kadar hümanist değildi. Dünyanın geneli dahi iki kutuplu, iki ideolojik parçaya bölünmüşken, Türkiye’de de ideolojik kimlikler diğer bütün insani kimliklerin üzerindeydi. Dindar olmak, solcu olmak, Kürt olmak, Alevi olmak Türkiye’de bir sorun teşkil ediyordu ve bu kimlikleri taşıyanlar için kimlik sorunu kapıdaydı.

Tüm bunlarla birlikte, modernleşmenin kendisinden kaynaklı kimlik sorunları da Türkiye’de görülmüştür. Özellikle de ikinci modernleşme evresi olarak görülen 1960 sonrası dönemlerde kimlik sorunları yaşanmıştır. Nuri Bilgin’in aktardığına göre Kaufmann, kimliğin moderniteyle olan ilişkisini şöyle açıklamıştır: “Geleneksel toplulukta bütünleşmiş (entegre) durumdaki birey, bugünkü anlamda kimlik sorunu çıkarmıyordu, yaşamıyordu, eğer şimdi kimlikler çağına girmişsek, bu, kimliklerin kendi kendine işlememesinden, her biçime girebilen bir özellik taşımalarından ve inşa edilmeleri gerektiğindendir. Bireysel kimlik duygusu 19 yy. da yavaş yavaş yayılmaya başlamış ve romantizm, bunun en canlı tezahürlerinden biri olmuştur. Ancak bu ilk modernitedir ve burada kimlik sorunu çok keskin bir tarzda ortaya çıkmamıştır; çünkü kimlikler yukarıdan gelmekte, tahsis edilmektedir. 20.yüzyılın ilk yarısı bu konuda bir değişiklik getirmemiştir. 1960’lı yıllar, gerçek bir dönemeç olmuştur. Bu yeni dönemde artık özneler, kendi kendini inşa etmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır”(Bilgin, 2007: 52).

Modernizmin akılcılığı, kişinin dinden ve gelenekten özerkliğini kazanmasına zemin hazırlamıştır. Daha önce din ve geleneklerle yaşamını ve kimliğini şekillendiren kişi, modernizmle birlikte kendi yaşamı üzerinde yönlendirici olan bağlardan uzaklaşmıştır. Özgürlüğün ve özerkliğin sonucunda ise bireyleşme süreci başlamıştır. Kendi kendine karar alabilme yetisine kavuşan birey, artık ailenin, kavmin, dinin ve geleneklerin hakimiyetinden çıkmış; kedisinin hakim olabileceği bir alanlar bütünü oluşturabilme gücüne ulaşmıştır. Yine modernizmle birlikte yükselen sanayileşme, şehirleşme gibi olgular da bireyin, daha küçük, daha kendine özgü dünyalara çekilmesini hızlandırmıştır. Nitekim yeni iş bölümleri, eğitim olanaklarının artması,

büyük aile yapılarının yerini çekirdek ailelere bırakması bireyleşmeyi gerekli kılmıştır. Kısacası daha önce olmayan tercihler ve seçebilme hürriyeti, modernizmle birlikte çoğalmış ve bireye özgü hale gelmiştir. “Eskiden sınırlı bir bölgede, sınırlı uyarıcılara maruz kalan ve önünde sınırlı tercihler bulunan birey, bugün çok daha geniş bir yaşam alanına sahip olup, pek çok uyarana maruz kalmakta ve tercih bolluğu içerisinde yaşamaktadır. Kolektif beklentilerden farklı bireysel tercihleri eskiden büyük yaptırımlara maruz kalabilen birey, bugün bu bağlamda geniş özgürlüklere kavuşmuştur. Birey için artık değişimin bir sınırı kalmamıştır.” (Anık,2012;45)

Tüm bu özgürlükler, olumlu bir getiri olarak düşünülüyordu. Fakat daha sonra seçeneklerin çok fazlalaşması ve sürekli bir yeninin ortaya çıkışı, bireyi seçim yapma zorluğuna ve geçmişle olan duygusal bağının kopmasına sebep olmuştur. Bir yandan ne olunacağı sorusu sorulurken bir yandan da nereden geldim sorusu gündeme gelir. Nitekim büyük şehirlerdeki yalnızlık problemi, nereden geldiğini unutan ve şehrin yabancılığına alışan yabancılarla örülüdür. Hem geleneklerin değersizleştirilmesi hem de dinin seküler bir düzeyde yaşanması, bireyin duygusal ihtiyacının karşılanmasını engellemiştir. Bu sebeple bireyleşme süreçleri, yalnızlaşma ve yabancılaşmayla sonuçlanabilmekte ve bir kimlik sorununu ortaya çıkarabilmektedir. Türkiye’de de yalnızlaşma ve yabancılaşma, sanayileşmenin ve şehirleşmenin artmasıyla görülmeye başlanılan bir durumdur. Avrupa’ya göre sonradan modernleşen ve şehirleşen Türkiye’de, ileri modernleşme veyahut ikinci modernleşme dönemi tam olarak 1960’lı yıllar olmamıştır. Bu süreçler daha çok yetmişli yıllarla başlayıp, seksen sonrasında hızla yükselmiştir.

Böylece modernizmin getirmiş olduğu ulusalcılık fikri, tanrıdan ve geleneklerden özerklik düsturu, şehirleşme gibi yenilikler, Türkiye’de kimlik sorununu gündeme getirmiştir. Çünkü bu yeni düşünce ve oluşumlar, tarihsel ve kültürel bir kopuşu hızlandırmış; aynı zamanda kökten bir değişimin de itici güçleri olmuştur. Fakat eskinin ve yeninin, batılı ve doğulunun, seküler ve dindarın hala birbirinin hemen yanı başında olması da bireyin seçimini ve kim olduğunu sorgulamasına sebep olmuştur. Yukarıda ev-okul çatışmasında gösterdiğimiz gibi, birey hem eskiyi hem de yeniye, hem batılıyı hem de doğuluyu görmektedir. Özellikle de yeni nesilde gördükleriyle eski kuşaklarda gördükleri birbirinden çok farklıdır. Çünkü Türkiye’de yenilikler, eskiler

yıkılmadan getirilmiştir. “Yeniye iyice yerleştirmeden, onu cemiyete hakikaten faydalı bir unsur haline getirmeden eskiyi yıkmak, sadece felaketlere sebep olacaktır”(Turhan, 1997:1779). Yeninin ve eskinin çeşitli alanlarda varlığını sürdürmesi, yan yana geldiklerinde ise birbirlerini olumsuzlamaları, kimlik bağlamında büyük bir sorun haline gelmiştir.

Modernleşme, batılılaşma, uluslaşma, ötekileştirme ve bireyleşme Türkiye’de görülen kimlik sorunlarının kaynaklarıdır. Yeni bir toplum ve yeni insan ideali ile başlatılan değişim serüveni, kişilerin kim olmaları gerektiğini zora sokmuştur. Kim olacağına karar verirken, kim olmayacağına karar vermek zor bir durum haline gelmiştir. Çünkü hiç kimse tek bir kimliğe sahip değildir. Her bireyin dini, siyasi, kültürel, etnik bir kimliği olabilir. Fakat Türkiye’de bazı kimliklerin dayatılması ve bazılarının dışlanması bireylerin seçimlerini zorlaştırmış ve çelişik bir hale getirmiştir. Geçmişten gelen verili değerler ile sonradan kazanılacak olan değerlerin birbiriyle uyuşmaması veyahut birinin seçilmek zorunda bırakılması bu çelişkinin kaynağıdır.

c. Türk Romanı ve Kimlik

Genelde sanat özeldeyse edebiyat, her şeyden önce bir kültür aktarımcısı olduğu için kimlikle yakından alakalıdır. Her toplumun, kavmin, milletin edebiyatı, onların kültürel kodlarının işlendiği bir alandır. Destanlar, mitler, masallar birer edebi ürünlerdir ve kolektif hafızanın nesillere aktarılmasında önemli bir paya sahiptir. Toplumların, duyuş, düşünüş ve yaşayış şekilleri; dini, ahlaki, felsefi ve siyasi değerleri de edebiyatın bir parçasıdır. Mimaride taşla, resimde renklerle yaşatılan ve nesillere aktarılan kültür, edebiyatta ise dil ile yaşatılır ve aktarılır. En genel anlamda bir dil işçiliği olan edebiyat, sözlü de olsa yazılı da olsa zamanının gerçeklerinden bağımsız değildir. Her daim içinde bulunan zamanın aynası olmuştur. Nitekim Türk edebiyatı da tarihimiz boyunca yaşadığımız gelişmelerden, değişimlerden uzak kalmamıştır.

Asırlarca süren tarihimizin tam merkezinde olanları yaşattığı gibi, kenarında köşesinde olanların da yaşadığı bir alan olmuştur edebiyatımız. Padişahlardan çobanlara, zahidlerden mürşidlere, aydınlardan işçilere, aşıklardan maşuklara kadar herkes ve Orta Asya'dan Anadolu'ya, köşklere gecekondulara, dağlardan ırmaklara kadar her yerde edebiyatımızda aksettirilmiştir. Türk kimliğinde etkisi olan her şey edebiyat süzgecinden geçmiştir. O kadar ki edebiyat tarihimiz, kimlik tarihimizdir denilebilir. Çünkü tarih, kültür ve kimlik nasıl ki birbirinden bağımsız değilse, tarihin, kültürün şahidi ve aktarımcısı olan edebiyat da kimlikle yakından ilişkilidir. Bu sebeple edebiyat, kimlik inşasında da etkili olmuştur. Daha sonra da değinileceği gibi, özellikle de bazı dönemlerde edebiyat, bir kimlik oluşturma aracı olarak araçsallaştırılmıştır.

Modern zamanların anlatım aracı olarak gelişen roman da diğer edebi türler gibi içinde doğduğu toplumun değerleriyle bütünleşmiştir. Kimi zaman tarihe, kimi zaman içinde yaşanan zamana, kimi zamansa geleceğe ait tasavvurlarla kimlik üzerinde etkili olmuştur. Yaşam biçimlerinin, ideolojilerin aktarımcısı olduğu zamanlarda ise kimlik inşası işlevini görmüştür. Tanzimat dönemiyle edebiyat tarihimize giren roman, tam da bu dönemde kimlik inşası görevini üstlenmiştir. Çünkü dönemin romancıları, aynı zamanda dönemin siyasetçi ve aydınlarından. Batılılaşmanın ve modernleşmenin gerekliliğini savunan bu romancılar, halkı aydınlatma, onlara yeni kavramları benimsetme görevini üstlenmişlerdir. Bu süreçte gündeme gelen ideolojiler yine romanlar aracılığıyla halka anlatılmaya çalışılmıştır. Yeni bir insan idealiyle kaleme alınan romanlarda, çoğu zaman nasıl olunacağı ve ne olunmayacağı hakkında açıkça bilgiler verilmiştir. Bir reformist gibi hareket eden dönemin romancıları, halkı modernleştirme, geleneğin tutucu bağlarından koparma misyonuyla çalışmışlardır. Bu süreçte estetik kaygı, ideolojik hedefin altında kalmıştır. Önemli olan iyi eserler vermek değil, halkı eğitmektir. Bu sebeple roman bir eğitim aracı olarak düşünülmüştür.

Topluma eğilmenin ve onu değiştirebilmenin şartı ise en başında onun gibi konuşmaktır. Bu yüzden Tanzimat döneminde kullanılan dil, halkın dilidir. Klasik edebiyatın ağır, ağıdalı dilinin yerini, açık ve anlaşılır bir dil almıştır. Aynı zamanda Klasik edebiyatın maneviyatçı, mistik kimliğini değiştirmek amacıyla da dönemin romancıları, toplumculuğu benimsemişlerdir. “Bu, yansıtılan insan tipinin/kimliğinin de değişmesi demektir. Mistisizmden hoşlanan bir kimliğin yerine, dünyevi tarafı ağır basan

ve harekî (aktif/dinamik) insan tipi ön plana geçer.” (Polat, 2009: 274). En genel anlamda yeni bir kimlik ön plana çıkarılmıştır.

Bu dönemde hedef, akılcı, pozitivist bir kimlik yaratmaktır. Dönemin şairleri, romancıları ve diğer yazarların, bilimsel ve teknolojik geride kalmışlığın ancak ve ancak rasyonalite ile çözüleceğine inanırlar. Elbette bu rasyonalite Batı’dan alınacaktır ve batılılaşma çabaları yeni bir düzleme geçecektir. Uzak hedefte akılcı, seküler bir toplum amacı güden bu yenilikçiler, edebiyat sayfalarını da akılla, batıyla ve yeni birtakım siyasi ve felsefî kavramlarla doldurmuşlardır. Dolayısıyla romanlarda örnek alınması gereken tipler, akılcı, modernist, batılı değerleri benimsemiş tiplerdir. Bu tipler, ideal tip olarak yansıtılır. Böylece Tanzimat dönemi romanı, bir kimlik inşa etmeye ve toplumsal mühendisliğe girişir. Ahmet Midhat Efendi, Namık Kemal gibi romancılar aynı zamanda ideolojik kaygıları da olan yazarlardır. Eserlerinde ise estetik kaygıdan ziyade, ideolojik hedefleri ön plandadır. Onlar, yeni bir birey ve toplum yaratma endişesiyle eserler kaleme almışlardır. Romanlarında ne yapılması gerektiğini, nasıl olunması gerektiğini açıkça göstermişler; bozulmuş bir düzenin nasıl düzeltilebileceği hakkındaki fikirlerini romanlarıyla da iletmışlerdir.

Milli Edebiyat dönemine gelindiğinde ise roman, milliyetçilik ideolojisi ekseninde ilerlemiştir. Bu dönemde memlekete dönme ve halkta milli bir şuur oluşturma görevini üstlenen romancılar, sade bir Türkçeyle eserler vermişlerdir. Milli bir edebiyat oluşturma çabasının nedeni ise daha önceki edebiyatın, çeşitli milletleri taklitle oluşturulduğu düşüncesidir. “Yazar ve şairlerimizin temel endişesi, memleketten bahseden bir edebiyat kurmaktır. Bunların çoğu Divan Edebiyatının Doğu ve Tanzimat’tan sonraki edebiyatların Batı taklitçiliğini aşırı götürmüş olduğu fikrinde birleşirler. Yahya Kemal’in değişikle ‘ Mektepten memlekete’ dönen bir sanat özleyişi içindedirler. Edebiyatta milleti ve memleketi ifade etmek ihtiyacını, eski ve uzak destan çağlarımızda arayanlar olduğu gibi Anadolu Türk tarih ve folklorunda bulanlar da vardı.” (Kabaklı, 1983: 11). Çeşitli kaynaklardan beslenilerek milli bir hafıza oluşturulmaya çalışılıyordu.

Edebiyatımızın doğu ve batı taklitçiliği yüzünden, kendi öz değerlerinden uzaklaştığını düşünen bu yazarlar, milli bir edebiyat oluşturma peşindeydiler. Bu sebeple dönemin romanlarında daha çok milli değerlerle çevrelenmiş eserler görürüz.

Örneğin, kahramanlara verilen isimlerin Türkçe olmasına dikkat edilmesi ve Türk kavramına sıkça değinilmesi, romanların bir milli kimlik yaratma endişesiyle oluşturulduğunu gösterir. Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi dönemin önde gelen romancıları, milli şuuru uyandırmak için romanı kullanmışlardır. Özellikle de Atatürk döneminin başladığı yıllarda, millete ve memlekete dair bir edebiyat heyecanı dönemin eserlerini yönlendirmiştir. Bu dönemde öykü türünde Ömer Seyfettin, şiir de ise Mehmet Emin Yurdakul gibi isimler öne çıkmıştır.

Edebiyat, bu dönemde de kimlik inşası için araçsallaştırılmaya devam edilmiştir. Daha önce romanlarıyla halkı modernleştirmeye, Batılılaştırmaya çalışan yazarların yerini, halkı milli değerleriyle bütünleşmeye ve kendine dönemsine hizmet eden romanlar yazılmıştır. Halka, ne doğulu ne de batılı olmadığını, Türk olduğunu ve bununla da gurur duymasını salık veren, kimliğimizin asıl merkezinin Türklük olduğunu bildiren milli değerleri öne çıkaran eserler, milli bir kimlik oluşturma misyonunu özümsemişlerdir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ise romanlarda görülen hâkim ideoloji, Cumhuriyet ilkelerine paraleldir. Bir yandan milliyetçilik, bir yandan da laiklik ilkesini merkeze alan romanlar yazılmıştır. Bilindiği gibi Cumhuriyet dönemi ilke ve inkılapları, yeni bir toplum yaratmak ve bu toplumu Osmanlıdan kalma değerlerden soyutlamaktır. Bu hususta en dikkat çeken hedef ise laik bir devlet ve toplum inşa etme çabalarıdır. Halifeliğin kaldırılması, Arap alfabesinin kaldırılması, medreselerin kapatılması gibi uygulamalar, laik bir toplum hedefinin icraatlarıdır. Dolayısıyla sanatın da bu noktada ilerlemesi kaçınılmaz olmuştur. Gerek bu dönem romancılarının siyasetle de ilgilenmesinden gerekse devletin resmi ideolojisinin dışına çıkmanın zorluğundan olsun, romancılar, eserlerinde laiklik başta olmak üzere Cumhuriyet devrimlerini benimsemiş tipler kurgulamışlardır.

Bu tür roman yazarlarının en başında ise Reşat Nuri Güntekin gelir. Onun romanlarındaki Ali Şahin (Yeşil Gece) , Feride (Çalılık) gibi kişiler, eski alışkanlıkları ve yaşam biçimini değiştirmek idealiyle mücadele eden kişilerdir. Cumhuriyet'in getirdiklerini halka anlatırken, aynı zamanda halka eski inançların safsatalardan ibaret olduğunu da öğütlerler. Yeni bir insan ve toplum ideali, bu dönem romancılarının eserlerinde iki tip üzerinde yoğunlaşmalarına da sebep olmuştur. Birincisi,

cumhuriyetçi, batılı, akılcıyken, ikincisi daha çok padişahçı, doğulu ve gelenekçidir. Yazarlar, her iki tipi de objektif olarak yansıtmazlar. Genellikle ikinci kategorideki tipler, olumsuz bir şekilde resmedilir. Bazen vatan haini olarak, bazen gericiliğin ete kemiğe bürünmüş hali olarak, bazense bilimin karşısında duran cahiller olarak gösterilirler.

Cumhuriyet romanı, kimlik kurgusunu laiklik ve batılılaşıma ilkeleri üzerinden kurmuştur. Dönem romanlarında da bu kimlik ortaya çıkar. Bugüne kadar uzayan laik-anti laik kargaşasının ilk örnekleri bu romanlarda verilmiştir. Türkiye siyasetine uzun zamanlar yön vermiş olan laik kesimin fikirleri, dönem romanlarındaki kurgusal kişiler üzerinden aktarılmıştır. Bu sebeple Cumhuriyet romanı, Türkiye’deki Kemalist kimliğin taşıyıcısı olmuştur. Sadece bununla da kalmamış, dönemin romancıları başka kimlik unsurlarını da eserlerine taşımışlardır. Yeni bir toplumun kimliğinde olması gereken her şeyi romanlarında yansıtmıştır. Genel olarak bakıldığında ise Köksal Alver’in şu tespitleri yerinde olacaktır. “Cumhuriyet dönemi romanın oluşturmaya çalıştığı kimlik unsurlarına bakıldığında şu hususlar dikkatleri çekmektedir. Öncelikle Cumhuriyet’in ideal ve temel ilkeleri doğrultusunda bir toplum oluşturma ve bu toplumun yapısal özelliklerini, unsurlarını yeni bir düzlemde yeni bir bakışla ele alma; Cumhuriyet ideali doğrultusunda yeni bir fert modeli oluşturma; kadın erkek eşitliğini savunma ve kadının toplumsal yapıda aktif bir şekilde yer almasını destekleme; geleneksel ve dini kalıplardan kurtulmuş fen ve bilimi referans alan yeni entelektüel kesim oluşturma; köylü kentli arasındaki mesafeyi azaltarak köylünün kalkınması için çalışma; eğitimin yeni bir bakışla düzenlenmesi ve yeni eğitim neferleri yetiştirme. Bütün bu gelişmeler romanın kimlik oluşturma yönünü belgelemektedir” (Alver, 2006: 40). Tanzimat dönemi romanlarında görülen yeni insan tipi oluşturma çabaları, Cumhuriyet dönemi romanında da görülür.

Çok partili hayata geçişle birlikte ikinci Cumhuriyet dönemi başlamıştır. Yeni partilerin kurulmasına fırsat verilmesi, aynı zamanda yeni ideolojik örgütlenmelerinde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1950’lerle başlayan bu dönemde gelişen diğer sosyo-ekonomik değişimler de toplum katmanlarına çeşitli sınıfsal ve ideolojik ayrışmaları hızlandırmıştır. Sanayileşme, köyden kente göç, sosyalizmin yayılmaya başlaması gibi yeni olgular, yeni kimliklerin de ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu

dönemde aydınların da desteğiyle büyüyen Marksist ideoloji, işçi sınıfına, emekçilere, köylülere en genel anlamda ezilenlere dikkat çekmiştir. Bu çizgideki yazar ve şairler de ezilenler sınıfının çeşitli sorunlarını gündeme getirmeye çalışmışlardır. Bir yandan yükselişe geçen örgütlenmeler, sendikalaşmalar Türkiye’de sol grupların yayılmasını hızlandırmıştır. Bunlara paralel olarak da “toplumcu gerçekçi” diye bilinen bir edebiyat anlayışı gelişmiştir.

Toplumcu edebiyat, siyasi kimlikleriyle öne çıkan kişilerin ürettiği bir edebiyat olmuştur. Genellikle Marksizm etkisiyle şekillenen bu edebiyat, Nazım Hikmet, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Kemal Bilbaşar, Orhan Kemal, Sabahattin Ali gibi yazar ve şairlerin öncülüğüyle gelişmiştir. Genellikle tezli eserler veren bu sanatçılar, siyasi kimliklerini ve ezilenlerin kimliklerini kurgusal düzleme taşımışlardır. Ağa-köylü, patron-işçi, ezen-ezilen ayrımına dikkat çekmişler ve köylünün, işçinin, ezilenlerin yaşamlarını öne çıkarmışlardır. Köyden kente göçenlerin, fabrikada çalışanların, ağa zulmüne maruz kalan tarla işçilerinin mevcut düzen içerisinde nasıl köleleştirildiğine vurgu yapılmıştır.

Bu dönem Türk romanı, son derece siyasi ve sınıfsaldır. Türkiye’nin siyasi ve sınıfsal kimliklerini bu romanlarda çok kolayca görebiliriz. 1950’lerden doksanlara kadar siyaset ve ideolojiler, edebiyatımızın rotasını belirlemiştir. Her ne kadar ideolojik eserler yazmayan sanatçılar olsa da hâkim görüş, edebiyatın toplumsal sorunlarla ilgilenmesi gerektiği ve daha iyi bir düzen kurulması için aracı olması fikridir. İdeolojik kaygı, estetik beğenin önüne geçmiştir. Haliyle dönem eserleri, ideolojik kimliklerin kurgulandığı, eleştirildiği veyahut savunulduğu eserler olmuştur.

1980 askeri darbesi gerçekleşikten sonra ise, ideolojik kutuplaşmalar ve çatışmalar eski yoğunluğunu kaybetmiştir. Zira darbe yönetimi, her türlü siyasi faaliyetleri kısıtlamış, siyasi liderleri tutuklamış, herhangi bir siyasi örgütle ilişkisi olanları ise cezaevlerine almıştır. Dolayısıyla edebiyatçılar da siyasi fikir ve yaklaşımlarından uzaklaşmışlardır. Çünkü yazılan her eser ciddi bir kontrolden geçmekte, siyasi kaygılar taşıyan eserlerin sahipleri mahkeme karşısına çıkabilmektedir. Artık demokratik bir havanın yerini despotik bir hava almıştır. Haliyle basın-yayın, sanat, televizyon gibi halkla doğrudan iletişime geçebilen aygıtlar, denetim altına

alınmış ve halk siyasetten uzak tutulmaya çalışılmıştır. Bu sebeplerden ötürü, edebiyatçılar, artık ideolojik söylemlerden uzaklaşmışlardır.

Seksenlerin sonuna doğru ise artık kolektif amaçtan uzaklaşmış romanların yayınlanmaya başlandığı görülür. Gerek darbeden dolayı mecburileşen bireyselleşme gerekse değişen sosyo-ekonomik şartlar, artık insanları bireyselleştirmiştir. Nitekim modernizmin ikinci dönemi olarak gösterilen 1960 sonrası değişimler, Türkiye’de daha çok seksenlerden sonra görülmeye başlanmıştır. Kapitalizmin büyümesi, kentleşmenin artması, teknolojinin hızlanması, iletişim ve ulaşımın artması gibi küresel faktörler, kişilerin bireyselleşmesinin sebebi olmuştur. Geleneksel bağlarından daha önce kopmuş olan kişiler, darbeye birlikte siyasal aidiyetlerinden de uzaklaşmış; artık şehir yaşamının getirileriyle yalnız başına yaşamak zorunda kalmıştır. Büyük idealler, yerini günlük ihtiyaçlara bırakmıştır. Artık şehirde varolma, ayakta kalabilme endişesi ön plandadır. Elbette bu durum, romanın dünyasına da yansır ve artık ideolojik tiplerin yerini, şehirde yabancılaşan tipler alır.

Postmodern olarak da değerlendirilen bu dönem de artık tek bir kimlik varlığından bahsetmek zorlaşır. Çünkü yaşamdaki insan tek kimlikli bir varlık olmaktan çıkmıştır. Ya çok kimlikli bireyler haline gelinmiştir ya da tamamıyla kimliksiz kalınmıştır. Artık ne tarihsel, kültürel değerler önemlidir ne de siyasal-ideolojik kaygılar önemlidir. Büyük ideal ve hayallerin yerini, kazanmak, çalışmak ve harcamak düşünceleri almıştır. Toplumun yaşayış, düşünüş ve davranışları değiştikçe, roman kişileri de değişir. Artık roman kişileri, belli kimliklere bürünmüş, belli aidiyetleri olan kişiler değildir. Daha ziyade kapitalistleşen, kentleşen, yalnızlaşan insanın kimlik sorunları gündeme getirilir. Eski romanlarda, verilmiş bir kimlikle karşımıza çıkan ve belli bir siyasi, dini, kültürel kimliğin temsilcisi olan tiplerin yerini, varoluşunu sorgulayan, kimliğini arayan tipler alır. Artık kimlik, bir sorun olarak roman dünyasında görünür.

Modern zamanların anlatısı olan roman, yine modern zamanlarla gündeme gelen ve önem kazanan kimlik meselesini Türk edebiyatında her zaman işlemiştir. Kimi zaman bir ideal olarak, kimi zaman bir kolektif şuur olarak kimi zamansa bir sorun olarak dile getirmiştir. Roman kahramanları, mekânları hep bir kimlik tasavvuru ve algısıyla şekillenmiştir. Roman kişilerine verilen isimler dahi belli bir sınıfa, zümreye,

kültüre ait olan kişilerin kimliklerine vurgu yapacak şekilde seçilmiştir. Tanzimat romanında Batılı değerleri benimseyen, Milli Edebiyat döneminde milli kültüre vurgu yapan, Cumhuriyet döneminde ise devrimleri içselleştirmiş kimlikler kurgulanmıştır. Daha sonra ise kolektif hareketlerin ve aidiyetlerin temsilcisi olan, belli bir sınıfın sözcülüğünü üstlenen tiplerin kimliği ön plana çıkarılmıştır. En sonunda ise bir sorun haline gelen, her gün daha da çok konuşulan kimlik sorunu, günümüz romanlarına kadar uzanmıştır

BİRİNCİ BÖLÜM: MODERNLEŞME/BATILILAŞMA EKSENİNDE ORHAN PAMUK’UN KARA KİTAP ADLI ROMANINDA KÜLTÜREL KİMLİK SORUNU

1.1. Modernleşme/Batılılaşıma

Modernleşme/batılılaşıma, en genel anlamda bir kültür değişimi olduğu için doğrudan kültürel kimlikle ilişkilidir. Uzun yıllardır doğu medeniyeti dairesinde şekillenen Osmanlı kültüründen sonra, Batı medeniyetinin felsefi, siyasi, sanatsal ve sosyal yaşamı model alınarak gerçekleştirilen modernleşme/batılılaşıma süreci, en nihayetinde bir kültür değişimine zemin hazırlamıştır. Neredeyse asırlar sonucu oluşan ve içselleştirilen kültürün değişimi her zaman sancılı bir süreç olmuştur. Çünkü kültür, neredeyse yaşamın tamamıdır. Bir yaşam tarzının, dünya görüşünün, algılayış ve duyusun temel kaynağı kültürdür. Bireysel ve toplumsal düzeyde, tercihlerin, gündelik hayatın, sanatın ve ahlakın üstündeki güç kültürdür. Elbette ki kültürel kimlik de bu kültür çerçevesinde oluşur. Modernleşme/batılılaşıma olarak bilinen, ne zaman başladığı tam bir tarihle belirtilmediği gibi henüz daha bitmemiş olan bu süreç, kültür ve kültürel kimlik üzerinde en fazla etkisi görülen bir değişim süreci olmuştur. Orhan Pamuk’un *Kara Kitap*’ı üzerinden inceleyeceğimiz bu değişim sürecine geçmeden önce, modernleşme/batılılaşıma serüvenine yakından bakmak faydalı olacaktır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, modernleşme/batılılaşıma sürecinin kesin bir başlangıç tarihi yoktur. Ancak, 1699 Karlofça antlaşması, Osmanlı İmparatorluğunun artık Batıyı daha yakından izleme gereği duyduğu bir tarih olarak çoğu yerli ve yabancı kaynakta geçer. Nitekim Osmanlı, uzun zamandır süren yenilmezliğini kaybetmiş ve elinde tuttuğu toprak parçalarını elinden çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple bu tarih, modernleşme/batılılaşıma sürecinin net tarihi olmasa da genel olarak kabul edilen tarihidir. Genel olarak kabul edilen bir başka nokta ise ilk modernleşme/batılılaşıma çabalarının daha çok “askeri” düzeyde olduğudur. Savaş ve toprak kaybının ardından filizlenen bu sürecin askeri alanla başlaması ise gayet doğaldır. Zira mağlubiyetin nedeni, Batı’nın askeri düzeyde gerek teknolojik gerekse stratejik olarak üstün olduğu kabul görülmüştür. Şartları eşitlemek içinse gerekli olan teknolojiyi ve bilgiyi ithal etme

gereği duyulmuştur. Bu sebeple Avrupa'ya gözlemciler, elçiler ve öğrenciler gönderilmiştir. İlk temaslar her ne kadar askeri sebeplerden ötürü olsa da çeşitli alanlarda da değişikliklerin yaşanmasına sebep olur. Örneğin, matbaanın ithal edilerek Osmanlı topraklarına getirilmesi bu konudaki en çarpıcı sonuçtur. Nitekim matbaanın getirilmesi her ne kadar maddi bir kültür ögesi olsa da manevi kültürde de bir değişiklik ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu matbaada çeşitli yabancı kitaplar basılmıştır. Kitap ise bir kültürün en önemli kaynağı ve aktarımcısıdır. Bu sebeple askeri amaçla başlayan yakınlaşmalar, çeşitli alanlara da uzanmıştır. Fakat bu süreçte tam olarak bir modernleşme/batılılaşma kaygısı görülmez. Sadece birtakım değişikliklerin zaruriyeti Osmanlı'yı Batı'ya yaklaştırır. Batı, bir bütün olarak model alınan bir hedef değildir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte resmiyet kazanan Batılılaşma çabaları on dokuzuncu yüzyılın başlarında bir grup aydın tarafından yürütülmüştür. Bu aydınlar, Avrupa'yı görmüş, az çok Fransızca öğrenmiş ve daha çok edebiyat yoluyla Batılılaşma gereğinden bahsetmişlerdir. Özellikle de “akıl” olgusunu ön plana çıkarmışlar ve çeşitli Batılı kaynakları Türkçe'ye çevirmişlerdir. Genellikle gazetecilik, tenkitçilik, polika ve edebiyatla ilgilen bu kişiler, sanattan çok fikir peşinde olmuşlardır. Bu fikir ise genellikle halkı bilinçlendirmek ve Batılı değer ve kavramları halka özümsetmektir. Bu sebeple ki gazetecilik bu dönemde gündeme gelmiş, çok sayıda gazete çıkartılmıştır. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi gibi şahsiyetler, siyasi ortam elverdiği sürece Batılılaşma hakkında çeşitli türlerde eser vermişlerdir. Eserlerinde Batılılaşmanın nasıl gerçekleşeceğini anlattıkları gibi aşırı Batılılaşmış, Alafrangalaşmış tipleri ise eleştirmişlerdir. Dediğimiz gibi akıl ve akılcılık nosyonu bu kişilerce sıkça kullanılmıştır. Özellikle de kadercî, gelenekçi din anlayışını –ki bu din anlayışının toplumu gerilettiği düşünülmüştür- yıkmak istemişlerdir. Nitekim Şinasi'nin şu dizelerinde bu hedef açıkça ve ilk defa dile gelmiştir.

Vahdet-i zatına aklımca şehadet lazım

Can ü gönlümle münacat ü ibadet lazım

Daha önceleri ancak sezgiyle ve manevi bir yolculuk sonucu anlaşılabilen bir Allah inancının yerine, akılla kavranabilecek, bilimle öğrenilebilecek bir Allah inancı ifade edilir. Nitekim reform, rönesans ve aydınlanma sonrasında Avrupa'da ortaya

çıkan din ve tanrı anlayışı da değişmiştir. Dünyayı tanrı yaratmıştır, ama onu kontrol edecek olan insandır ve bu kontrolün kaynağında ise akıl yatar. Geçek bilgiye de ancak akılla ulaşılabilir. Böylece vahiy –dini bilgi- dünyevi işlerde geçerliliğini yitirmiştir. Doğa, hükmü altında kalınacak bir şey değil, hüküm altına alınabilecek bir nesne haline gelmiştir. Tanzimat dönemi aydınları da akılı bu şekilde araçsallaştırmaya çalışmışlardır. Yeni bir insan idealinin temelinde de “akılcı” “pozitivist” düşünceye sahip bireyler yetiştirmek vardır. “Batılılaşma programının modernleşmeyi doğru tanımlamakla ve uygulamakla başarıya ulaşacağının bilincinde olan yönetici, aydın ve şairlerin, akılı önemli bir değer olarak ön plana çıkarmaları tesadüfi bir yaklaşım değildir. Nitekim Avrupa’nın ve dünyanın ilerlemekte olduğu dinamik süreci yorumlarken dikkati çeken belirleyici tavır aklını işlevsel olarak kullanan insanın kendisine biçilen edilgenlik rolünü değiştirme çabasıdır”(Yılmaz, 2013: 56).

Tanzimat aydınları, her ne kadar modernleşme/batılılaşma yanlıları olsalar da eski değerlerin bazılarını da muhafaza etmekten yanadırlar. Bütünüyle yeni olanı alıp, tamamıyla eskiyi atma taraftarları değildirler. Çoğu zaman sentezci bir yaklaşımla modernleşme/batılılaşma çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Kökten bir değişim yerine, ıslah çalışmalarını önermişlerdir. Nitekim tamamıyla radikal bir değişimi yönetici sınıfta istememektedir.

Ancak ilerleyen yıllarda özellikle de on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren, birtakım aydın çevrelerce topyekûn bir Batılılaşma gereğinin hissedildiği görülür. Burada yenileşme hareketinin aydınların elinden çıkıp daha çok asker ve siyasi kimlikleriyle öne çıkan kişilerin eline geçtiği dikkat edilecek bir husustur. “19. Yüzyılın sonundan itibaren topyekûn batılılaşma yanlısı olan bir çizginin etkinlik kazandığı görülmektedir. Bu radikalleşme, aslında Batı’nın bir bütün olduğu fikrinin zorunlu sonucudur. Eğer Batı model olarak alınacaksa ve eğer model olarak alınacak olan bu Batı bir bütünse, bu durumda değişimin de topyekûn bir program olarak tasarlanması gerekmektedir. Bu yaklaşımın nüveleri Tanzimat’ta bulunmakla beraber, hayata geçirilmesini mümkün kılan ideolojik donanım II. Abdülhamit döneminde Jöntürk hareketi içinde mayalanmış ve söz konusu yaklaşım meyvelerini nihayet, Cumhuriyet’in kurulmasını takip eden yıllarda vermiştir” (Toker-Tekin, 2002: 83). Dolayısıyla Cumhuriyet, yeni bir başlangıçtır.

Modernleşme/batılılaşma sürecinin on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başlarında yeni bir evreye girdiği ve daha radikal değişikliklerin gündeme geldiği görülür. Artık sadece askeri ve siyasi düzeyde değil, felsefe, eğitim, sanat, kültür gibi alanlarda da değişim yapılmasının zorunluluğu hissedilir. Bu zorunluluk hem iç hem de dış etkenler sonucu ortaya çıkar. Bernard Lewis bu durumu şöyle izah etmiştir: “Avrupa’da yaygın duygu, imparatorluğun eski kurumlarının ve yapısının barbar ve onarılamayacak kadar kötü olduğu, sadece Avrupa hükümet şekli ve hayat tarzının mümkün olduğu kadar süratle kabulünün Türkiye’yi uygar bir devlet merteye ve imtiyazlarına eriştireceği şeklindeydi. Türk devlet adamları, Avrupa devletlerinin hükümetleri ve elçilikleri tarafından oldukça şiddetle bu görüşe zorlandı. Ve bu görüş, sonunda kendi gerilik, yoksulluk ve zayıflığına kıyasen Avrupa’nın kudret, servet ve gelişmişliğini pek iyi bilen Türk egemen sınıfının gittikçe genişleyen bir bölümü tarafından, hiç olmazsa zımnen kabul edildi. Bunların tutumu 19.yy Türkiye’sinin seçkin entelektüel simalarından Ziya Paşa’nın ünlü bir şiirinde gayet iyi deyimlenmiştir.

Diyar-ı küfrü gezdim beldeler keşaneler gördüm

Dolaştım mülk-ü İslam bütün viraneler gördüm” (Lewis, 2004: 124)

Bütün bu viraneleri, keşanelere dönüştürmek ise Batı’dan daha çok şey almakla ve eskiye ait olan şeyleri bir an önce ıslah ve tasfiyeyle mümkün görünüyordu. Bu sebeple, eğitimde, askeriyede, felsefede, dinde, toplumsal yaşamda reformlara ihtiyaç duyuluyordu. Ancak tüm bunları yapabilmek için mevcut siyasi düzenin yeniliklere ve özgürlüklere açık olması gerekirdi. En azından özgür düşünce ve ifadenin ortaya sürülebilmesi için siyasi şartların elverişli olması gerekirdi. Bu siyasi ortam ise 1908’lere kadar mevcut değildir. Abdülhamit döneminin sansürcü, baskıcı yönetimi, gazeteler, kitaplara ve her türlü siyasi oluşumlara engeldir. Ta ki ikinci meşrutiyetin ilanına kadar da durum aynı kalacaktır. Ancak 1908’de ilan edilen kinci meşrutiyet tüm modernleşme/batılılaşma süreci için ikinci bir dönüm noktası olacaktır. Hatta Feroz Ahmad, Türkiye’nin yirminci yüzyılının 1908’le başladığını söyleyecektir. “Türkiye için 20.yüzyıl 23 Temmuz 1908’de Sultan Abdülhamit’in otuz yıl önce rafa kaldırdığı 1876 Anayasası’nın yeniden yürürlüğe girmesiyle başladı. Jöntürkler, Hamidiye kuşağının kaybettiği yılları telafi etme telaşıyla, hayatın neredeyse her alanında faaliyet gösterdiler. Dokunulmamış pek bir şey kalmadı. Sadece siyasal sistemi değiştirmekle

kalmadılar, eskisine kıyasla Batı'dan daha çok şey alarak toplumu yeniden biçimlendirmeye çalıştılar” (Ahmad, 1999: 44).

1908 tarihinde başlayan bu süreçte, devletin kurtuluşu için İslamcılık, Osmanlıcılık, Turancılık gibi ideolojiler gündeme gelmiştir. Ancak herhangi birisi tam olarak devletin resmi ideolojisi haline gelmemiştir. Gerek Balkanlarda ki savaşlar gerekse birinci dünya savaşının patlak vermesi, bu ideolojilerin daha çok fikirsel ve teorik düzeyde kalmasına sebep olmuştur. Bu evrede değişimlerin resmiyet kazanması ve tamamıyla radikalleşmesi cumhuriyetin ilanıyla mümkün olabilmıştır. Verilen bir kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesi ardından kurulan cumhuriyet, modernleşme/batılılaşma sürecini hızlandırmış ve daha da geniş alanlara yaymıştır. Daha önce fikir ve teori düzeyinde kalan çalışmalar ve görüşler, cumhuriyetle birlikte hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu süreç ise 1950'ye kadar devam edecektir. Atatürk Dönemi ve Tek Parti Dönemi olarak adlandırılan bu süreçlerde, yeni bir toplum mühendisliğine girişilmiş ve tamamıyla “yeni” bir kültür yaratılmaya çalışılmıştır. “1923’le birlikte Cumhuriyetçi söylem ve politikaların kurucu paradigması haline gelen modernleşme; bir zamanların Batı karşısında devleti kurtarma projesinin parçası olmaktan (çıkıp), Batı ailesine dâhil olarak çağcıllaşmayı öngören yeni devletin asli ideolojisi konumuna evriliyordu” (Kaliber, 2002: 107). Artık modernleşme sadece kurtuluş değil, bir medeniyet değişimi projesi haline gelmiştir.

Cumhuriyetle birlikte daha önce gündeme gelen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık ideolojilerinin rafa kaldırıldığı, bunların yerine Batıcılık fikrinin temel ideoloji olarak benimsendiği söylenebilir. Batıcılık fikriyle modernleşmeyi gerçekleştirmek isteyen devlet, bu hedef doğrultusunda birçok reform gerçekleştirmiştir. Ancak burada dikkat çeken bir husus vardır ki o da Batıcılık ideolojisinin diğer ideolojilerden farklı olmasıdır. Bu fark ise şöyle dile getirilmiştir: “Devletin korunup kollanması ve kurtarılması amacına tahsis edilen ideolojiler olarak Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük, bünyelerinde Osmanlı ethos’u ile süreklilik oluşturan temalar içermektedir. Buna karşılık devletle ilgili pratik amaçlara odaklanmış olmak bakımından onlarla ruh birliği içinde olduğu söylenebilecek Batıcılık’ın bu ideolojilerden farkı, siyasal ve sosyal değişimi süreklilik esassından değil, kopuş esassından hareketle düşünmesidir.” (Toker-Tekin,2002;83). İşte bu kopuş, daha sonra

da inceleyeceğimiz kültürel kimlik sorununun kanaatimizce en önemli sebebidir. Ancak şimdi bu kopuşun nasıl sağlandığına bakmak gerekecektir. Her şeyden önce bu kopuşun fikir düzeyinde Doğu yerine Batı'nın konmasıyla başlamıştır. İlerleyen düzeyde ise Doğu'nun, Batı'nın ötekisi olarak algılanması bu kopuşu hızlandırmıştır. Fikir düzeyinden pratik düzleme geçilen aşamada ise tarihsel süreklilik bir anda kesilmiştir. Çünkü Batılı olabilmenin ilk şartı olarak, eski ve daha çok doğulu değerlerle örülmüş olan geleneğin tasfiyesi mecburi olarak görülmüştür.

Her şeyden önce, eski, irrasyonel olarak değerlendirilen her türlü inanç, değer, gelenek, adet vb. unsurlar toplumdan çıkartılmaya çalışılmıştır. Tüm bunlarla, “İlk olarak geleneğin belirlenimlerinden arındırılmış ‘steril’ bir ortam yaratmak ve ikinci olarak topluma, Batıcı ideallerden türetilmiş devlet güdümlü bir ortak iyi sunmaktır.” (Toker-Tekin, 2002: 88). Ortak iyi ise tamamıyla yeni olandır.

Toplumu Batılılaştırmayı kendine ödev ve hedef bilen Cumhuriyetçi kadrolar, daha önce Osmanlı üst kimliğiyle kendini tanıtan toplumu, bu kimliğinden arındırmak istemiştir. Özellikle de din ve gelenek bu konuda dikkat çeken noktalar olmuştur. Nitekim Osmanlı kimliği İslam ile bütünleşmiş bir haldedir. Eğitimde, yönetimde, hukukta ve toplumsal yaşamda din önemli bir etkidir. Modernleşme ise ancak rasyonalite ve pozitivist bir anlayışla mümkün olacağından dolayı, irrasyonel olan değer ve inançlar modernleşme/batılılaşma sürecindeki en önemli engeller olarak görülmüştür. Nihayetinde hedeflenen toplum, dinden ziyade ulusa, gelenekten ziyade akla dayalı bir toplumdur.

Harf inkılabı, kılık kıyafet, takvim, ölçü birimleri vb. değişiklikler, toplumu hem batıya yaklaştırmak hem de doğudan uzaklaştırmak hedefiyle yapılmıştır. Osmanlı döneminde oluşturulan kültürel hafıza, bu tür değişimlerle silinmeye çalışılmıştır. Steril toplumun bu şekilde oluşturulabileceği düşünülmüştür. Ancak değişimler bunlarla sınırlı kalmamış; din gibi toplumun tamamını ilgilendiren bir olguya da uzanmıştır. Ulusallaşma sürecinin bir sonucu olarak ibadet dilinin ve ezanın Türkçeleştirilmesi, dinde de reform yapma arzusunun bir göstergesidir. Hatta bu konuda daha da ileri gidilmek istenmiştir. Tunçay'ın bildirdiğine göre “secde etmek yerine, camilere oturacak sıralar konulması, müzikli ayinler yapılması vb. önerilmiştir” (Tunçay, 2002: 95). Tunçay'ın söylediklerinin neredeyse aynısını yabancı bir kaynakta da görürüz. Din

reformu gerçekleştirmek isteyen bir komisyonun aldığı kararlar olarak nakledilen bilgiler, Lewis tarafından şöyle aktarılır. “Dini hayat, ahlaki ve iktisadi hayat gibi, diğer kurumlarla ahenkli olacak bir şekilde bilimsel esaslar üzerinde yeniden düzenlenmelidir. Bu amacın sağlanması için komisyonun tavsiyeleri dört başlık altında gruplanmıştır: İlki olan ‘ibadet şekli’ oturacak sıraları ve gardropları ile temiz ve düzenli camiiler ihtiyacından bahseder. ‘İbadet dili’ hakkındaki ikinci başlık, bunun Türkçe olmasında bütün dua ve hutbelerin Arapça değil, ulusal dilde olması gereğinde ısrar eder. ‘ibadetin niteliği’ hakkındaki üçüncü başlık, ibadeti güzel, ilham verici ve ruhani yapmanın çarelerini arar. Bunun için camilerin yetiştirilmiş müzikçilere ve ayrıca müzik aletlerine ihtiyacı vardır. Modern ve kutsal enstrümantal müzik ihtiyacı acildi” (Lewis, 2004: 410). Bu tavsiyelere karşı Lewis’in yorumu, bizim de paylaşılabileceğimiz bir yorumdur. “Osmanlı Sultanlığını, cumhurbaşkanlığı, bakanlık ve parlamentolu bir ulusal cumhuriyete çevirmek mümkündü. Camiyi, oturacak sıraları, orgu ve imam-mugannisi ile bir Müslüman kilisesine çevirmek mümkün değildi” (Lewis, 2004: 410).

Bu dönemdeki modernleşme/batılılaşma çabalarının bir sorunsala dönüşmesi ve daha sonra da çeşitli sorunlara sebep olmasının en önemli kaynağı da işte tam burada yatıyordu. Devrimler, reformlar, inkılaplar ve ilkeler halkta ne kadar karşılık buluyordu. Halk tüm bunları içselleştirebiliyor muydu? Bir grup Kemalist seçkinin fikirleri ve pratiğe dökmek istedikleri hedeflerini halk paylaşıyor muydu? Tüm bu soruların cevabı net olarak ‘hayır’dır. Çünkü tüm kaynaklar değişimlerin, dayatma, empoze etme yoluyla yapıldığında birleşirler. Hatta bu durum “Halk için halka rağmen” ifadesiyle yaygınlaşmıştır. “Kemalist seçkinler, cumhuriyetçi idealleri halk adına gerçekleştirme görevini üstleniyorlardı. Hedef, kimi zaman halkın iradesiyle çelişse de gerçekleştirilmeliydi”(Çelik, 2002: 77). Varılan noktada “kemalizm” ideolojisi tek çıkış yoluydu. Kemalizm ise: “İslâm ve onunla yoğrulmuş geleneğe karşı radikal bir sekülerizm, etnik heterojenliğe karşı, etnik olmasa da kültürel homojenliği öneren özümsemeci bir milliyetçilik ve her şeyi içine alıp hiçbir şeyi dışarıda bırakmak istemeyen bir devlet bürokrasi fikridir.” (Yeğen,2002;58). Modernleşmenin bundan sonraki süreci, Kemalizm’den ayrı olmayacaktır.

Kemalizm, yeni devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Altı ilke etrafında toplanan, daha sonra anayasaya da geçen, halkçılık, milliyetçilik, cumhuriyetçilik,

devletçilik, laiklik ve inkılapçılıktır. Tüm bunları gerçekleştirmeyi kendine ödev bilen çevreler, özellikle de eğitim yoluyla halka bu ilkeleri anlatmış ve halkın bu ilkeleri özümsemesini istemişlerdir. Bu dönem de açılan “halkevleri, köy enstitüleri” gibi daha çok halkı ve köylüyü eğitmek görevini üstlenmiş olan kurumlar, aynı zamanda Kemalist ideolojinin halka aktarılması görevini de üstlenmişlerdir. “Halkevleri, cumhuriyet rejimin, milliyetçi, laik ve halkçı görüşlerini kitlelere aşılacak için oluşturulmuş, kültürel ve siyasal merkezler olarak 1931-32 yılında kurulmuştur. Halkevlerinin siyasal amacı ise kırsal kesimde, mümkün olduğu kadar çok insanı, yeni dinlerinin Türk milliyetçiliği, modern siyasal kimliklerinin de cumhuriyetçilik olduğuna ikna etmektir” (Karpata, 2009: 333). Eğitim, ideolojik aktarım aracı olarak kullanılmıştır.

Ancak tüm bunları kabullenmek ve hayata geçirmek, halk için kolay olamamıştır. Hatta çoğunluğun bu değişimlerden memnun olmadığı da söylenebilir. Nitekim tepeden inme bir şekilde, halkın o zamanki yaşayışına tamamıyla ters olan ilkeler kolayca benimsenememiştir. Çünkü dindar bir halkı seküler bir çizgiye çekmek, heterojen bir toplumu belli bir kültür çevresinde homojenize etmek ve daha yeni Batı emperyalizmine karşı mücadele eden ruhları Batılılaştırmak kolay değildir. Ayrıca modernleşme hareketinin çok fazla simgesel olması da modernleşme sürecinin halk tarafından yadırganmasına sebep olmuştur. Kılık kıyafetle ilgili değişiklikler, ezanın Türkçeleşmesi, sakallı ve cübbeli olmanın gericilikle itham edilmesi gibi çeşitli uygulamalar, halk tarafından kabullenilmesi zor olan uygulamalar olmuştur. Hatta ve hatta halkı ikiye bölmüştür. Geleneksel yaşam tarzını sürdürmek isteyenlerle, Batılı yaşam tarzını benimseyenler arasında hem bir farklılık hem de bir ötekileştirme görülmüştür. Bir taraf diğerini yobaz, gerici, cahil olarak anarken, diğer tarafı karşıdaki kafir, dinsiz gibi adlandırmalarla anmıştır. Tüm bunlar ise modernleşme çabalarının halkla uyumsuz olması ve çok sathi düzeyde kalmasıdır. Modernleşme bir zihin, bilinç değişimi yaratmamış sadece görünüşte birtakım değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Bu durumun abesliği ise Ahmet Cevdet tarafından şöyle dile getirilmiştir. “Hürriyetlerin en birincisi ve mukaddesi vicdan hürriyetidir; itikadını intihab ve itiref etmekte serbest olmayan kimse ruhunun yarısını kaybeder. İctihadın ilk hedefi olan bu noktaya varılmış mıdır? İctihad hürriyeti var mı? Serpuş değiştirmeyi, kadınların yüzü örtülü çıkmaya mecbur tutulmamaları gibi şeyleri asrılık hatimesi addetmek bizden uzaktır. Biz serpuştan ziyade serlerin değişmesini istedik... Başımızda şapka,

heykellerin başına takılan şapkalar gibi kaldıktan sonra ne işe yarar? Biz bununla mı mücahedeye hitam verilmek lazım geldiğine ve asriliğin fethedilmiş olduğuna hükmedeceğiz? (Aktaran, Çiğdem,2002;73-74)

Modernleşme/batılılaşma sürecinin bir kültür ve kültürel kimlik krizine yol açmasının sebebi de tam da bu noktada yatmaktadır. Kemalizm, devleti kurtarmak adına birtakım değişimleri gerçekleştirirken, toplumdan destek alamamıştır. Haliyle toplum kendi değerlerini muhafaza etmek istemiş, devlet ise onun isteğini görmemezlikten gelmiştir. Her ne kadar kamusal alanlarda bireyler cumhuriyetin bireyleri gibi görünse de özel alanlarında yine Osmanlı'nın bireyi gibi yaşamaya devam etmişlerdir.

“Türkiye’de modern devlet, kamusal alanı modern ya da Batılı ölçütlere göre yeniden yapılandırabilmiş, gel gelelim kişi ya da birey alanında (özel alanda) çağdaş değerleri taşıyacak özneler üretememiştir. Kısaca Türkiye modernleşmiş ama çağdaşlaşmamıştır. Aile, geleneksel değerleri taşıyan özneler üretmeyi sürdürmüştür”(Yavuz, 2010:92). Kamusal alan ve özel alan çatışmasının temel sebebi de burada yatmaktadır. Evdeki kimliğiyle kamusal alanda onaylanmayan kişi, devletle karşı karşıya gelmiştir.

Nitekim halkın böylesine bir batılılaşmayı arzu etmediği, çok partili hayatın daha ilk seçiminde Demokrat Parti’yi iktidara getirmesinden de anlaşılabilir. Çünkü Demokrat Parti’nin üyeleri “Kültürel olarak Batı’yla aralarına bir set çekmekte, gündelik hayatta da Batılı gibi yaşasalar bile zihniyet olarak kendilerini muhafazakar, memleketçi/mukaddesatçı, milliyetçi diye tanımlamaktadırlar. Ayrıca cumhuriyet ideolojisinin bir simge olarak en çok korktuğu şeyle, dinsel ritüelle ve onun göstergeleriyle iç içe yaşamaktadırlar” (Kahraman, 2002: 137). Halkın büyük çoğunluğunun temsilcisi olabilecek görünümündedirler. Halkın kimliğiyle, onların kimlikleri çatışmamaktadır.

1950 yılı Türk modernleşmesi için önemli bir tarih olmuştur. O güne kadar Kemalist seçkinler elinde gelişen süreç, artık Demokrat Parti kontrolünde gerçekleştirmeye başlar. Nitekim Demokrat Parti’sinin bazı faaliyetleri, artık modernleşmenin eskisi gibi olmayacağını da gösterir. “Yukarıdan indirilen, baskıcı ve idealist bir homojenleştirmeyi öngören kültürel modernleşme 1950 sonrasında hızla terk

edilmiştir. Köy Enstitüleri bizzat CHP'nin eliyle kapatılmasından sonra Halkevlerinin kapatılması, arada 1940'larda sürdürülen kültürpolitikasının en önemli ismi Hasan Ali Yücel'in harcanması, Cumhuriyet döneminin kendisi için varlık sebebi saydığı ve kendince laiklik anlayışının Türkçe ezan gibi birkaç simgesel uygulamasından vazgeçilmesi bu politikaların ne ölçüde geriletildiğini gösteren birkaç örnektir.”(Kahraman,2002;136)

Yine de modernleşme serüveni devam etmiş, kapitalizmle, sanayileşmeyle, kentleşmeyle sürdürülmüştür. Bugün dahi Avrupa Birliği entegrasyon süreciyle devam etmektedir. Neredeyse üç yüz yıldır süren ve sonuçlanmayan modernleşme/batılılaşma sürecinin sonuçları ise oldukça çoktur. Her şeyden önce okur yazar oranının artması, kadın haklarındaki gelişmeler, sanayileşme, teknolojik gelişmeler, demokratik yönetim, insan hakları gibi maddi ve manevi hayatı iyileştiren sonuçlar olduğu gibi; kültürel ve siyasi anlamda olumsuz sonuçlar da ortaya çıkmıştır. Yine Lewis, Türkiye'nin modernleşme/batılılaşma serüveninin sonuçlarını şöyle açıklamıştır: “Her ne kadar Türkiye, Arap ülkeleri; Orta Asya, Hindistan ve Endonezya'dan farklı olarak, doğrudan doğruya Avrupa yönetimi altına hiçbir zaman düşmemiş ise de yine de onların geçirdiği aynı süreçlerin birçoğunu geçirmiştir. Türkiye'de Batı devletlerinin iktisadi ve diplomatik yükselişi sahneyi hazırları – gerisini Türk rejimlerinin iyi niyetli reform çabaları yaptı. Sonuçlar koloni imparatorluklarındakiyle göze çarpar derecede benzerlik gösteriyordu: Eski sanayiciler ucuz ithal mallarının rekabetiyle yıkıldı; Avrupa hukuk kavramlarının yanlış yolda kabulü ve sert uygulanması, eski topluluk tarımsal düzenini mafsallardan çıkardı; Avrupa hukuk kavramlarının bu şekilde uygulanması, vergi mültezimlerini serbest mülk sahibi haline getirdi ve Doğu köylüsünün pek eski acılarına, haciz ve istirdat gibi Avrupalı musibetleri de ekledi; her şeyin üstünde, sosyal, iktisadi ve siyasal fonksiyonların ve sorumlulukların eski ve benimsenmiş sistemi çatlayıp yıkıldı ve doldurulması güç bir boşluk bıraktı.”(Lewis,2004;476)

İşte bu doldurulamayan boşluk, bugün de bazı alanlarda doldurulamamaktadır. Kültür ise bu alanların en başında gelir. Bugün Amerikan popüler kültürüne daha yakın olduğumuz bir dönemde, kendimizi kültürel olarak nasıl adlandıracağız. Osmanlı'mı, Müslüman'mı, Türk'mü, Avrupalı'mı yoksa Amerikalı'mı? Veyahut da hepsi, yoksa hiçbiri mi? Çok partili hayat başladığından beri ortaya çıkan partilerin ideolojik

dayanakları bunlardan birini tercih etmiştir. Kimi partiler Türklüğü, kimileri Müslümanlığı kimileriyse Batılılığı benimsemiş ve benimsetmeye çalışmıştır. Bu sebeptendir ki Türkiye toplumu bir kültürel kimlik sorunu yaşamaktadır. Temelleri modernleşme/batılılaşma sürecinde yattığı için ve daha sonraki birtakım süreçlerinde yine modernleşme/batılılaşmayla alakalı olmasından dolayı bu sürecin incelenmesi gerekli görülmüştür.

1.2. Kültürel Kimlik

Kültür, toplumların çeşitli kaynaklardan beslenen düşünce dünyalarının, insan varlığı üzerinde somutlaşmasıdır. Kolektif ve bireysel bilincimize doğuştan itibaren aktarılan ve dolayısıyla yaşam biçimimizi şekillendiren değerler bütünüdür. Bu değerler öncelikle aile, okul ve toplum gibi oluşumlar vasıtasıyla bireysel hafızamıza kodlanır. Hafızamıza kodlanan gelenek, bilgi, değer ve davranışlar yaşam boyunca hayatımızın çeşitli safhalarında ortaya çıkar. İnancımız, ahlakımız, dilimiz, insan ilişkilerimiz vb. gibi bireysel özelliklerimiz bir kolektif hafızanın ürünü olan kültür tarafından şekillenir.

Edmund Burke'ye göre kültür “organik karmaşa, çok eski görenekler, yerleşiklik kazanmış duygu alışkanlıkları, kendiliğinden bağlılıklar, sarsılmaz biatlar, saygınlığını zamana karşı ayakta kalmaya borçlu kurumlar, içgüdüsel sevgi ve nefretler, geleneğin alttan alta zorlayıcı gücü, bir dilin hazinesi, atalara hürmet, ülke, doğa, akraba sevgisidir” (Eagleton, 2014: 164).

Tanımdan da anlaşılacağı üzere kültür, gelenek, görenek, tarih, dil, aile, inanç gibi kolektif hafızayı da oluşturan değerler bütünüdür. Dolayısıyla “kültürel kimlik” de bir kolektif hafızanın tarihsel süreç içerisinde farklı kaynaklardan beslenerek ortaya çıkardığı kimliktir. Ortak bir hafızanın oluşturduğu ortak zevkler, inanışlar, değerler kültürel kimlikte kendini gösterir. Kültürlenme süreci sonrasında kazanılan bu kimlik, bireyin toplumla olan ilişkisini düzenler ve bireyi toplumsallaştırır. Her kolektif kimlikte olduğu gibi, grup içi dayanışmayı, iletişimi, ortak hareket etmeyi ve ortak benlik ile ortak ötekini belirler. “Kültürel kimlik; tek, paylaşılan bir kültür, bir tür ortak tek gerçek benlik bağlamında, pek çok daha yüzeysel ya da yapay olarak yüklenmiş benliklerin içinde saklı olarak tarih ve ataları olan insanların ortak noktası olan benlikler anlamında tanımlanır. Bu tanım bağlamında, bizim kültürel kimliğimiz ortak olan tarihsel deneyimlerimizi ve paylaşılan kültürel kuralları yansıtır; bunlar da bizi gerçek tarihimizin değişen bölümleri ve iniş çıkışların etkisiyle, sabit, değişmez ve sürekli algı

dayanakları ve anlamları olan bir ‘hal’ haline getirir” (Salmış, 2014: 238). Dolayısıyla kültürel hafızanın dışı vurulmuş halidir denilebilir.

Kültürel kimlik, mevcut toplumun kültür yapısının daha çok hangi kaynaktan beslendiğine göre ortaya çıkar. Bir toplum daha çok din öncelikliyse dini kaynaklar; milli değerler öncelikliyse milli kaynaklar; etnisite veyahut coğrafya etkiliyse kültürel kimlik de etnisitenin ve coğrafyanın etkileriyle şekillenir. Elbette ki bu saydıklarımızın hepsi birden de etkili olabilir ve kültürel kimliğe bir biçim verebilir. Önemli olan kolektif belleğin nasıl doldurulduğudur. Örneğin, bir devlet, yurttaşlarının resmi tarihleriyle ve milli kimlikleriyle bir bütün haline gelmesini isteyebilir ve halka çeşitli vasıtalarla sürekli milli kültürü aktarabilir. Eğitimle, basın yayın organlarıyla, toplu görüşmelerle bu bilinç sağlanır. Haliyle toplumun kültürel kimliği daha çok milli değerlerle ifade edilir. Bir anlamda millilik yüceltilirken diğer kültür kaynakları bastırılır. Toplumu ortak bir tarih ve ortak bir hafızayla ayakta tutmak isteyenler, ortak bir kaynağa yönelir.

Kültürel kimlikler her ne kadar toplumsal düzeyde değerlendirilse de bireysel tercihler de kültürel kimlikte etkili olabilir. Bir toplum içerisinde farklı bireyler, farklı kültür kaynaklarıyla kendini besleyebilir ve kültürel olarak kendisini farklı değerlendirebilir. Kendisini dini, milli, mezhebi, mekânsal olarak nereye ait görüyorsa, oraya göre ifade edebilir. Bu, birey üzerinde hangi değerler bütünün ağır bastığına ve onun hangi değerler bütünüyle hayatı anlamlandırdığına bağlıdır. Örneğin Türkiye’de çok çeşitli kültürel kimlik algıları mevcuttur. Kimileri kendini Müslüman, kimileri Türk, kimileri sünni-alevi, kimileriye Batılı olarak algılayabilir. Bu, kişilerin yaşamlarını, hangi değerler üzerinden biçimlendirdiğine bağlı bir farklılıktır.

Kültürel kimlik, bir inşa süreci sonucunda oluşur. Aile, devlet, toplum, eğitim gibi çeşitli oluşumlar, bireye aktardığı kültür ile onun kültürel kimliğinin önemli bir çoğunluğunu belirler. Aynı şekilde toplumun kültürel kimliği de tarihle, büyüklerden küçüklere aktarımla, devlet programlarıyla aktarılır. Yukarıda değindiğimiz modernleşme/batılılaşma süreci de esasında bir kültür değişimini öngören bir programdır. Özellikle de Cumhuriyetle birlikte yeni kültür dairesine girmek ve halkın geleneksel kültürel kodlarını değiştirmek amaçlanmıştır. Bu süreçte toplum, Türk kültürü etrafında bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Osmanlı bir İmparatorluktu ve bu

imparatorlukta farklı dinlerden, farklı milletlerden, farklı kültür dairelerinden insanlar vardı. Ulus devlet inşa sürecinde ise bu farklılıklar ulusal bir kültür potasında eritmeye çalışılmıştır. Her ne kadar yeni sayılan birtakım değerler ulusal olmasa da yeni Türkiye, Türk kültürü üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Dil reformu, eğitim birliği, yeni anayasa çalışmaları bunların en başında gelir.

Yeni toplum kurma ideali gerçekleştirilirken, eski toplumun gelenek, görenek ve birtakım inançlarının da bastırılması gerekiyordu. Çünkü Osmanlı, daha çok Doğulu ve Müslüman bir toplumdur. Kendisini Osmanlı üst kimliğiyle ifade eden kişiler, kültürel olarak da Doğu'dan ve islam'dan besleniyordu. Osmanlı kimliğinin bileşenleri islam ve doğuydu. Bu yüzden, “Kemal Atatürk ve Kemalist seçkinler, hem Osmanlı geçmişinden kopmak hem de çağdaş (Batılı) uygarlık düzeyine erişmek için gerekli siyasi ve kültürel kurumları oluşturmaya çalışarak Türkiye'nin inşa sürecini kurguladılar” (Keyman, 2012: 127). İnşa süreci aynı zamanda kimlik inşa süreci de olmuştur.

Bu kurgulama aşamasında ise Türk kültürü yüceltilirken, dine dayalı Osmanlı kültürü bastırılmıştır. Özellikle de halkın birtakım inanç ve düşüncelerini değiştirmek için büyük çabalar harcanmıştır. Halkevleri, Köy Enstitüleri bir yandan halkı eğitmek bir yandan da yeni kültürel kodları hafızalara yerleştirmek amacıyla çalışmıştır. Seküler bir toplum kurma ideali, ulusal değerlerin öne çıkartılmasını ve birtakım değişikliklerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Din, artık toplumu birleştiren ve kültürel hafızayı oluşturan bir şey olmaktan çıkartılmalıydı. “Sekülerleşmeye modernitenin kurucu bir ögesi ve Türkiye'nin uygar bir ulusa dönüştürülmesine ilişkin siyasi bir proje olarak yaklaşarak, Türk devleti, eğitim reformlarından yeni kıyafet yönetmeliklerine kadar bir dizi uygulamayı başlatarak, kamu işlerinde dinin varlığını yasaklamayı; özel ve kültürel alanlara ilişkin tercihlerin ve kimliğin oluşmasında da dinin rolünü engellemeyi amaçladı” (Keyman, 2012: 129).

Tüm bunlar doğrudan kültürel kimlik algısının da değiştirilmesine yönelik çabalar olmuştur. Toplumu sekülerleştirmek, Türk kültürü çevresinde birleştirmek ve Batılı birtakım davranış kalıplarıyla donatmak, en nihayetinde kültürel kimliğin de değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Sonuçta bunlarla sağlanacak olan şey, Osmanlı olmaktan çıkıp, Türk olmak içindir. Fakat tüm bunlar bir çelişki yumağına dönüşmüştür. Hem milli olmak hem de Batılı olmak ve hem de eskiyi bir kenara atmak

son derece zor ve meşakkatli bir durumdur. Özellikle de bunların tepeden inme bir şekilde, dayatmayla yapılması toplumda çatlakların oluşmasına sebep olmuştur. Bir hafıza kaybının yaşanması, aidiyet eksikliğinin duyulması, toplumun bir kısmının devlete karşı yabancılaşması bu çelişkilerin doğurduğu sonuçlar olmuştur.

Kültürel kimlik sorununun yaşanması da diğer sonuçlardan biridir. Geleneklerden kopartılan ve son derece yabancı bir hayat tarzını benimsemek zorunda kalan toplum, geçmişi olmayan bir kitle haline gelmiştir. Üstüne giydirilmeye çalışılan elbise kendisine uymamaktadır. Yüzyıllardır koruduğu alışkanlıklarını terk etmek, inandığı değerleri ötekileştirmek oldukça zor olmaktadır. Her şeyden önce tüm bu değişimlerin halk tabanlı olmaması ve halktan destek bulamaması bir sorunsala işaret etmektedir. Bu sorunsal ise yeni nesiller de daha bariz bir şekilde görülecektir. Çünkü yeni nesil bir yandan gelenekle donatılırken, bir yandan da çağdaş olarak addedilen medeniyetin değerlerini içselleştirmekle karşı karşıya kalacaktır. Nereye ait olduğu belirsizleşen kitle, kültürel olarak da kim olduğunu bilemeyecektir. Tam da bu noktada bir kültürel kimlik arayışı ortaya çıkacaktır. Çünkü bölünmüş, parçalanmış bir toplumda bireyin neyi referans alacağı ve hangi grubu model olarak seçeceği kendisine bırakılacaktır. Aile, devlet, toplum, eğitim gibi kanalların farklı kaynaklardan beslenmesi, bireyin kolektif hafızasını da çeşitlendirecektir. Kültürel kimlik sorunu, bu sebeplerden ötürü Türkiye’de yaşayan birçok kişinin problemi haline gelmiştir. Bunun yanı sıra kolektif olarak da Türkiye’nin bir kültürel kimlik sorunu yaşadığını söyleyebiliriz. Toplumun genelinde görülen bu sorun, elbette ki sanat alemine de taşınmıştır. Çeşitli romanlarda, filmlerde, tiyatro oyunlarında bu sorun üzerinde durulmuş; kurgusal ifadenin sınırları dahilinde eleştirilmiştir. Orhan Pamuk’un *Kara Kitap* adlı romanı da bu eserlerden biridir ve çalışmamızda da bu eser kullanılacaktır.

1.3.Eve Dönmenin Hikâyesi: Kara Kitap

Kara Kitap, Orhan Pamuk'un dördüncü romanı olarak ilk defa 1990 yılında yayınlanmıştır. Yazarın en çok ses getiren ve üzerinde en çok çalışma yapılan romanlarından birisidir. Gerek muhteva gerekse şekil bakımından birçok yerli ve yabancı eleştirmen, yazar, gazeteci tarafından *Kara Kitap* incelenmiştir. Türkiye'nin İstanbul üzerinden yakın geçmişine ayna tutan roman, bir avukatın biranda ortadan kaybolan karısını arama serüveniyle başlar. Bu arama sürecinde ise İstanbul'un sokakları, meyhaneleri, genelevleri, dehlizleri vb. mekânlarla birlikte İstanbul'un değişen kültürüne de sıkça değinilir. Romanın olay örgüsü kısaca şöyledir:

Romanın başkişisi Galip, bir avukattır. Rüya adında bir karısı vardır. Karısının ağabeyi Celal ise bir köşe yazarıdır. Galip bu köşe yazarının bütün yazılarını okur ve hatta ezbere bilir. Ona karşı çok büyük bir hayranlığı vardır. Bir gün Galip'in karısı Rüya, 19 kelimelik bir mektup bırakarak ortadan kaybolur. Romanın olay örgüsü de tam da bu noktada başlar. Galip, kaybolan karısını bulmak için İstanbul sokaklarında bir arayış macerasına başlar. Fakat bu arada, yazar Celal'de kaybolmuştur. Onun kaybolduğunu da gazetede eski bir yazısının yayınlanmasıyla anlar. Galip, ilk önce Rüya'nın eski eşine gitmiş olabileceğini düşünür, fakat Rüya orada değildir. Daha sonra Rüya ile Celal'in birlikte olduklarına kanaat getirir ve arayışını bu yönde sürdürür. Celal'in yazılarında adeta bir şifre varmışçasına yazılarını yeniden gözden geçirir. Bu yazıların kendisine bir şeyler söyleyeceğini düşünür. Bu arayış içindeyken Galip, İstanbul'un birçok yerine gider. Bunlar içinde cami de vardır meyhane de. Yeraltı mahzenlerini de görür, genelevleri de. Fakat ne Rüya'yı ne de Celal'i bulabilir. En sonunda ise adı Şhrikalp olan, Celal'in evinin de olduğu apartmana gider. Onların orada olduğunu düşünür. Fakat orada da değildir. Anacak Galip burada çeşitli kitaplar, yazılar okur ve bir kişi tarafından da sürekli aranır. Telefonları Celal adına açar ve oymuş gibi konuşur. Telefonun ucundaki kişi de Celal'in hayranıdır. Onun yüzünden kendisi olamadığını, onunla mutlaka konuşmak istediğini söyler. Galip de en sonunda görüşmek için randevulaşırlar. Fakat Galip, buluşma yerine geç gider. Döndüğünde ise

Celal'in öldürüldüğünü görür. Daha sonra Rüya'nın cesedi de Alaaddin'in Dükkanı olarak bilinen meşhur bir dükkanda bulunur.

Olay örgüsünün kısaca böyle olduğu *Kara Kitap*, tam anlamıyla bir "arayış" romanıdır. "Kahramanın sonsuz yolculuğu" ise Rüya'nın bıraktığı mektupla başlar. Bu mektup bir anlamda maceraya çağrıdır. Joseph Campbell, kişinin aydınlanması ve kendini gerçekleştirme için ilkel zamanlardan beri aynı yolun kullanıldığını ileri sürer. Mitolojiler ve düşlerle açıkladığı bu tezinde, maceraya çağrıyı "her zaman bir dönüşümün -tamamlandığında bir ölüme ve bir doğuma eşitlenen bir ruhsal geçiş ânı ya da ayinin- gizemiyle perde kaldırır. Alışılmış yaşam ufku genişlemiştir; eski kavramlar, idealler ve duygusal kalıplar artık uygunsuzdur. Bir eşiğin aşılmasının zamanı gelmesi"(Campbell,2000;66) olarak yorumlar.

Galip de bu maceraya kulak verir ve en sonunda ulaşmak istediği kişiliğe ve kimliğe ulaşır. Nitekim romanın sonunda hayran olduğu Celal imgesiyle bütünleşir. Onun evinde oturur, onun adıyla telefonlara bakar, onun adıyla gazeteye yazı gönderir ve onun adıyla bir konferansa katılır. Kendini gerçekleştirme sürecindeki son noktaya yani "yeniden doğuş"a Celal kimliğine bürünerek ulaşır. Çünkü "Galip'in kendine güvensizliği, eksikliği, kimliksizliği, dışarıda kalmışlığına ve yapamayışlığına karşın Celal, yapan, yazan, etkileyen, peşinden sürükleyen o kusursuz imgedir."(Şen,2007;23) Rüya'nın ortadan kayboluşu, Galip'in bastırılmış duygularını ortaya çıkarır ve arayış süreci Galip'in kendiyle yüzleşmesine, çevreyi tanımasına ve bürünmek istediği kimlikle karşı karşıya getirir.

Benzer bir arayış süreci, tasavvuf öğretisini merkeze alan geleneksel eserlerimizde de vardır. Nitekim *Kara Kitap'ta* da metinlerarası düzlemde bu gelenekten faydalanılmıştır. Gerek kişilerin ve mekânların isimlendirilmesinden gerekse olay örgüsündeki işleyişten çok açık bir şekilde fark edilen, bir gelenekten faydalanma söz konusudur. Genellikle Doğu edebiyatında ve Osmanlı dönemi Türk edebiyatında sıkça kullanılan hikaye içinde hikaye anlatma kurgusu *Kara Kitap'a* da hakimdir. Şeyh Galip'in Hüsn ü Aşk'ına, Bin Bir Gece Masalarına, Attar'ın Mantıku't -Tayr'ına, Mevlana'nın Mesnevisi'ne gerek isim sembolizmi açısından gerekse kurgu açısından metinlerarası düzlemde değinilmiştir. Özellikle de isimlendirmeler çok benzemektedir. İsimlendirmeden yola çıkacak olursak *Kara Kitap'ta* en çok da *Hüsn ü Aşk'la* benzerlik

kurulur. Nitekim Mustafa Ever bu isim sembolizmi üzerinde yoğunlaşmış ve *Kara Kitap*'taki isimler ile *Hüsn Aşk*'taki isimleri karşılaştırmıştır.

“Şeyh Galip bir Mevlevidir. Mevlanan'ın eserlerini okuyarak kendini yetiştirmiş ve şeyhlik mertebesine ulaşmıştır. Onun Mesnevi'yi on dört kez okuduğunu yazar kaynaklar. Eserini de (Hüsn ü Aşk) gördüğümüz gibi Mevlana'dan kaynaklanarak yazmıştır. Romanımızın kahramanı Galip de tıpkı Şeyh Galip'in Mevlana'yı okuduğu gibi, kendisini Mevlana Celaleddin'in yerine koyan köşe yazarı Celal Salik'i okumuş, bu okuma sonucunda Şeyh Galip'in şeyhlik mertebesine ulaşması ve Hüsn ü Aşk'ı yazması gibi, kendini bulmuş ve okuduğumuz Galip ile Rüya'nın hikâyesini anlatan *Kara Kitap*'ı yazmıştır. Kısaca Galip, hem Aşk (Hüsn ü Aşk'taki Hüsn'ü arayan erkek) hem de Şeyh Galip olarak değerlendirilmelidir.

Celal: ululuk anlamındadır. Ayrıca İsm-i Celal, Allah'ın adlarından biri olan ve en büyük ad kabul edilen Allah adıdır. Mevleviler, sema ederlerken içlerinden bu adı zikrederler. Köşe yazarı Celal Salik'in kendini Mehdi olarak sunmaya çalışması da bu bağlamda düşünülebilir. Hüsn ü Aşk'ta Diyar-ı Kalp ya da Kalp Kalesi olarak geçen yer *Kara Kitap*'ta Şehrikalp apartmanı olmuştur” (Ever, 2013: 119-120).

Genel olarak her iki eseri karşılaştırırsak şöyle bir benzerlik ortaya çıkar. *Hüsn ü Aşk*'taki Hüsn ve Aşk'ın yerini *Kara Kitap*'ta Galip ve Rüya alır. Aşk'a yardım eden Sühan, *Kara Kitap*'ta Celal Salik olarak görülür. *Hüsn ü Aşk*'ta buluşma ve yeniden doğuş yeri Diyar-ı Kalb iken *Kara Kitap*'ta Şehrikalp apartmanıdır. Nitekim Galip orada Celal'in kimliğine bürünür ve kendi kimliğini bulur.

Kara Kitap'ta dikkat çeken bir diğer hususta roman kişilerinin sürekli hikâyeler anlatmasıdır. Büyük çerçeve hikâye içinde sürekli küçük hikâyeler anlatılır. Eser bu özelliğiyle de doğu edebiyatı eserlerine yaklaşır. Galip, bu hikâyeler vasıtasıyla geçmişle, kendisiyle yüzleşir ve bu hikâyelerle birtakım esrarlı yapıları çözer. Tıpkı *Bin Bir Gece Masalları*'nda olduğu gibi, *Mesnevi*'de, *Mantıku't Tayr*'da olduğu gibi *Kara Kitap*'ta hikâyeler anlatılarak ilerler. En sonunda da tasavvuftaki deyimle seyr ü sülûk olan yolculuğunu, İstanbul'un çeşitli mekânlarından geçerek tamamlar.

Eserin doğası itibarıyla tasavvuf ve doğu edebiyatıyla benzeştirilerek okunabilen *Kara Kitap*, aynı zamanda Türk toplumunun yaşamış olduğu modernleşme/batılılaşma

sürecine, doğu-batı ikilemine, hafıza ve geleneğin yok oluşu olgularına da değinen bir romandır. Kültürel kimliğimizin nasıl değiştiğine, nasıl taklit eden bir toplum haline geldiğimize ve nasıl kendimiz olabileceğimize dair bilgiler ve ipuçları verdiği için *Kara Kitap*, bir kültürel kimlik arayışı romanı olarak da okunabilir. Çünkü Galip'in arayışı boyunca gittiği yerler ve gördükleri, Türkiye'nin değişim süreci sonucunda ne kadar kendinden uzaklaştığını gösterir. Aynı zamanda anlatılan hikâyelerde de bu dezenformasyona sıkça değinilmiştir.

Haliyle *Kara Kitap*, sadece Galip'in bir kişisel kimlik arayışı değil, uzun zamandır Türk siyasetinin, edebiyatının ve toplumunun önemli konularından biri olan kültürel kimlik arayışının da romanı olmuştur. Çalışmamızda da *Kara Kitap*, değişen, bölünen ve kendine yabancılaşan bir toplumun nasıl bu hale geldiğini ve bu halden nasıl kurulabileceğinin işaretleriyle örülü bir kurgusal metin olarak okunacaktır.

Türkiye'de kültürel atmosferin değişimi, modernleşme/batılılaşma hareketiyle birlikte başlamıştır. Sanayileşme, şehirleşme gibi süreçler de modernleşme çabalarıyla birlikte hızlanmıştır. Tarıma dayalı toplumdan sanayiye dayalı topluma geçiş, aynı zamanda kırsaldan kente göçü de hızlandırmış ve şehirlerin geleneksel yapıları değişmeye başlamıştır. Özellikle de İstanbul, bu değişimi ilk önce ve en hızlı yaşayan şehirlerden olmuştur. İstanbul, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak önemli bir noktada yer aldığı için değişimin de merkezi olmuştur. Bu noktada İstanbul'un kozmopolit demografik yapısı da önemli bir ölçüttür. Nitekim İstanbul, içerisinde farklı milletlerden, farklı dinlerden toplulukların olduğu ve birçok kültürün bir arada yaşadığı bir şehirdir.

Kara Kitap'ta da olayların cereyan ettiği şehir İstanbul'dur. Roman başkışisi Galip, Rüya'yı arayış sürecinde İstanbul'un birçok semtine, mahallesine uğrar ve buralardaki gözlemlerini aktarır. İstanbul'un nasıl değiştiğini, büyüdüğünü, kalabalıklaştığını, bir tüketim merkezi haline geldiğini, eski değerlerin ve kültürün artık korunamaz olduğunu, toplumun çeşitli sınıflara ayrıldığını vb. bu gözlemlerden görebiliriz. Dolayısıyla *Kara Kitap'taki* kültürel kimlik sorununu ilk önce mekânsal boyutta incelemek gerekecektir. Nitekim mekânlar aynı zamanda kültürün ve kimliğin de göstergeleridir. Bir şehirdeki yaşamın nasıl sürdüğüne, şehir insanlarının ne tür işlerle meşgul olduğuna şehirdeki mekânlardan hareketle ulaşabiliriz.

Galip, arayışı boyunca yakından tanık olduğu İstanbul’u hep olumsuz bir şekilde algılar. Hafızasındaki İstanbul ile yaşadığı İstanbul arasında çok fark vardır. Daha önce bir anlamlar bütünü olan şehir, artık tüm anlamını yitirmiş, esrarını kaybetmiştir. Çünkü şehir son derece değişmiştir.

“Taksim Meydanı’na çıktığında Galip, içinde bu amaçla bütün iradesini harekete geçirebilecek bir kararlılık hissetti. ‘Ben bir başkasıyım’ dedi kendi kendine. Hoş bir duyguydu bu, yalnız ayaklarının altındaki buzlu kaldırımlarının, Coca-Cola ve konserve ilanlarıyla çevrili bütün meydanın değil, kendi kişiliğinin de tepeden tırnağa değiştiğini hissettiriyordu. Kararlılıkla tekrarlama tekrarlama bütün dünyanın değiştiğine de inanabilirdi insan, ama o kadar ileri gitmeye de gerek yoktu. ‘Ben bir başkasıyım’ dedi kendi kendine. Adlandırmak istemediği bu başka kişinin anıları ve kederiyle yüklü bir müziğin, içinde yeni bir hayat gibi yükseldiğini keyifle hissetti. Bütün hayatının coğrafyasını belirleyen temel merkezlerden biri, Taksim Meydanı, iri hindiler gibi dolanan otobüsleri ve dalgın istakozlar gibi ağır ağır hareket eden trolleybüsleri ve her zaman karanlıkta kalmaya kararlı belirsiz köşeleriyle bu müziğin içinde ağır ağır değişti ve Galip’in ilk defa adım attığı fakir düşmüş umutsuz bir ülkenin allanıp pullanmış ‘modern’ bir meydanına dönüştü. Karlarla kaplı cumhuriyet heykeli de hiçbir yere çıkmayan o geniş Yunan merdivenleri ve Galip’in on yıl önce cayır cayır yanışını zevkle seyrettiği Opera binası da, böylece, işareti olmak istedikleri hayali ülkenin gerçek parçaları haline dönüştüler” (Kara Kitap, 2010: 220-221).

Aktardığımız bu pasajda dikkat çeken kavramlar, “modern” ve “değişim”dir. Galip, reklamlarla, araçlarla, yanma ve yıkılmalarla değişen Taksim Meydanı’nı, son derece karamsar bir bakışla değerlendirir. Bellidir ki eskiden öyle olmayan bir yer, modern bir hale gelmek için asli unsurlarından arındırılmış, sıradan, kalabalıkların koştuğu, çevrenin tüketim kültürüne göre şekillendiği bir yer haline gelmiştir. Bu husustaki en dikkat çekici mekân ise Alaattin’in Dükkanı olarak sunulan dükkandır. Burası gerçekten de vardır ve içerisinde neredeyse her şeyin bulunduğu bir semt dükkânıdır. Toplumun yeniye ve tüketime nasıl sınırsızca bağlı olduğunu gösteren bir mekândır.

“Bir bakıyordum, hepsi ayrı bir havada gözüken o kalabalık, hep birlikte bir müzikli sigara kutusu merakına kapılıyor, derken Japonya’dan gelen küçük parmağım büyüklüğündeki dolmakalemleri kapış kapış kapışıyorlar, ertesi ay ise hepsini unutup tabanca biçimindeki çakmaklardan öyle bir almaya başlıyorlardı ki, Alaaddin yetiştiremiyordu. Sonra, bir plastik ağızlık modası başlıyor, bütün millet içtiği sigaranın iğrenç ziftini sapık bir bilim adamı zevkiyle seyrederek altı ay saydam ağızlık kullanıyor, derken; onu bırakıp sağcısı, solcusu, dinsizi dindarı Alaaddin’den boy boy, renk renk teşbih alıp her yerde çekmeye başlıyor, bu fırtına dinip Alaaddin elinde kalan teşbihleri iade edemedi, bir rüya modası çıkıyor, herkes rüyaları yorumlayan küçük kitapçığı alabilmek için kapıda kuyruk oluyordu. Bir Amerikan filmi gelir, bütün gençler kara gözlük alırdı...Niye binlerce, on binlerce kişi aynı anda radyolarının, kaloriferlerinin üstüne, arabalarının arka camının önüne, odalarına, iş masalarına, tezgahlarına o tahta yelkenlileri yerleştirmeye başlamıştı.? Bu millet, bu insanlar bir...bir ‘tuhaf’ diye Alaaddin’in bulamadığı kelimeyi yetiştirdim...”(Kara Kitap, 2010: 50-51).

Sürekli değişim ve sürekli yeninin icadı modernleşme, makinalaşma sürecinin bir getirisi. Bu teorik anlamda dışlanan eskinin, modern zamanlarda artık neredeyse hiç olmamasıdır. Yani sürekli yeni vardır ve eski diye bir şey artık yoktur. Haliyle eşyalar da sürekli yenilenir ve sadece bir tüketim aracı olarak alınır. Yenisi çıktığında artık onun “modası” geçer. Hızlı üretim, hızlı tüketimi de ortaya çıkarmıştır. Adeta bir “yeni fetişizmi” modernizmle birlikte gündeme gelmiştir. Peki eskiden nasıldı? Eşyayla, mekanla kurulan bağlantı ne derecede anlamlıydı? Pamuk, bunun cevabını ilerleyen sayfalarda şöyle dile getirir:

“O eski ve uzak ve mutlu zamanlarda anlamla hareket birdi. O cennet çağlarda evlerimize doldurduğumuz eşyalarla o eşyalara ilişkin hayallerimiz birdi. O mutluluk yıllarında elimize aldığımız aletlerin ve eşyaların, hançerlerin ve kalemlerin yalnızca gövdemizin değil, ruhlarımızın da bir uzantısı olduğunu herkes bilirdi”(Kara Kitap, 2010: 292).

İstanbul, artık köşklerin, camilerin, hanların şehri olmaktan çıkmış, beton yığınlarının yan yana, araka arkaya dizildiği bir şehir haline gelmiştir. Ev yerini daireye

bırakmıştır. Artık apartmanlar ve apartmanların karanlık boşlukları vardır. Tabi ki ev ve mahalle kültürünün yerini de apartman kültürü alacaktır. Mahalledeki samimiyetin, paylaşmanın, haberdar olmanın yerini apartmanda yabancılik, resmiyet ve bilinmezlik alacaktır. Apartmanlar, şehrin fiziksel görüntüsünü değiştirmekle kalamayacak aynı zamanda kültürü de etkileyecektir. Nitekim bu olumsuz imge, romanda da olumsuz bir şekilde tasvir edilir.

“ Orası, kaçmak isteyip de kaçamadıkları, unutmak isteyip de unutamadıkları bir korku gibiydi; bulaşıcı ve çirkin bir hastalıktan söz eder gibi söz ederlerdi oradan: Apartman aralığı dikkat edilmezse boşluğun yuttuğu bu zavallı eşyaların talihsizliğiyle içine kendilerinin de düşebileceği bir çirkefti; içlerine sinsice sokulmuş bir kötülük yuvasıydı ”(Kara Kitap, 2010: 205-206).

Son derece olumsuz izlenimlerden dolayı İstanbul, artık sahipsiz, kimsesiz, yabancılaşan bir şehir görünümüne dönüşmüştür. Her taraf çöp, pislik, beton, kargaşa gibi insan ruhunu daraltan uyaranlarla doludur; Ne geleneğe, ne kültüre ne de herhangi bir anlama işaret eder.

“Hala yeni fethedilmiş bir şehir gibiydi İstanbul. Çamurlu sokakların, kırık dökük kaldırımların, yıkık duvarların, kurşuni ve acıklı ağaçların, köhne otobüslerin, birbirlerine benzeyen, bütün o hüznü yüzlerin, bir deri bir kemik köpeklerin... Haliç kıyısında imalathaneler, boş sanayi tenekeleri, öğle tatilinde köfte ekmek yiyen, çamurda futbol oynayan tulumlu işçiler ve harap Bizans kemerleri arasında yürürken şehri bildik tanıdık görüntülerle kaynaşan huzurlu bir yer olarak görme isteği o kadar içinde yükseldi ki, tıpkı çocukluğunda yaptığı gibi, kendini başka birisi olarak, Fatih Sultan Mehmet olarak görmeye çalıştı”(Kara Kitap, 2010: 198).

Yine bir karamsar görüş ve tanıyamama durumu vardır. Şehir artık bilinmeyen, tanınmayan bir hale gelmiştir. Neredeyse herkes birbirinin aynısı gibidir. Ancak aralarında bir tanıdıklık, ortak bir değer yoktur. Bu yabancılik şehre de yansır ve şehir, sanki oradaki insanların değilmiş gibi resmedilir. “Kara Kitap’ta, İstanbul’un benimsenmeyişi sahipsizliği, insanların kendi tarihleriyle özdeşleşememesi, bu tarihi içselleştirememesinden doğan bir yabancılaşmanın yansıması gibidir. Kenti dolduran

insanlar, kendi tarihleriyle kendilerini tanıyamamanın boşluğunu, anlamsızlığını simgelerler. Kentin korkunç çirkinliği ve sefaletinin yanı sıra, modernleşen kentin modernleşme adına empoze ettiği simgelere duyulan tepki ve olmak istenilen benliğin bir tür vurgulanışından duyulan tiksinti de dile getirilir”(Belge, 2013: 213).

Tanzimat döneminden beri İstanbul, değişimin, batılılaşmanın merkezi halindedir. İlk değişimler genellikle burada görülür. Bugün dahi İstanbul diğer şehirlerden oldukça farklıdır. Şehrin bu değişimi, içinde yaşayanların kültürel hafızalarını da etkilemiştir. Özellikle de şehrin Beyoğlu, Nişantaşı gibi semtleri Batılı kültürel değerlerin yoğun olarak hissedildiği bir mekân haline gelmiştir. Adeta semtler kültürel değerlerine göre ayrılmıştır. Bununla birlikte sanayileşme sonucu artan göç dalgalarıyla da büyüyen şehir, gecekonduların, konutların, iş yerlerinin egemen olduğu bir tüketim merkezi haline gelmiştir. Eski İstanbul ve eski kültür, yerini modern/batılı ve Amerikan kültürüne bırakmıştır.

Huzur romanıyla *Kara Kitap*’ı İstanbul bağlamında karşılaştıran Nüket Esen’de bu değişime dikkat çeker ve şöyle der: “Babıali’deki kitapçıları geziyor Galip, Fatih camii’nin yanından geçiyor. Eski kültürün merkezi olan bu semtlerden yaşayan kültürün, yeni üretilen kültürün yavaş yavaş uzaklaştığını görüyor. Yani Haliç’in Fatih yakası tarihi İstanbul’un müzesi görünümünde adeta” (Esen, 2006: 190-191). Eski İstanbul bir müze haline gelince, eski kültür de müzeli oluyor. Yani değerli ama artık işlevini yitirmiş, kullanılmayan bir araç gibi. Dolayısıyla roman kahramanı Galip, İstanbul’da kendi kimliğini bulamıyor. Parçalanmış, bölünmüş, değişmiş bir şehirde onun da kültürel kimliği tam olarak belirginleşemiyor. Kendini oraya ait hissedemiyor ve arıyor. “Parçalanmış bir şehirde, parçalara ayrılmış bir kültürde yaşarken parçalanmış olan kimliğini bütünleştirme çabası var. Ama tabii ki burada da bireyin parçalanmışlığı, kültürün parçalanmışlığına işaret ediyor”(Esen, 2006: 190). Mekânın parçalanmışlığı, benliğin ve kimliğin de parçalanmışlığına gönderme yapıyor.

İşte bu kültür parçalanması, bugün artık sadece Galip’in değil, tüm Türkiye’nin yaşadığı bir sorundur. Çünkü artık bütün şehirlerimiz dönüşmekte, mahallerimiz kaybolmakta ve tarihsel değerler betonların, dükkânların arasında yok olmaktadır. Modernleşme/batılılaşmayla başlayan sürece kapitalizmde eklenmesiyle beraber, kültürel değerler ve kolektif hafızaya canlılık kazandıracak mekânlar da görüş açısında

çıkılmaktadır. Dolayısıyla, geçmiş nesillerden duyduğumuz, gördüğümüz ve okuduğumuz kültür, bugünkü günlük yaşantımızda yoktur. Aile biçimimiz, ahlakımız, yememiz içmemiz, giyim kuşamımız, okuduklarımız, izlediklerimiz, rol model olarak aldıklarımız daha çok Anglo-Amerikan dünyasındandır. Kendi kültürüne yabancılaşmış bireylerin, aşağılık kompleksine girmiş kişilerin oluşturduğu bir toplum... Mekânların geleneksel ve tarihsel olandan uzaklaşıp, modern ve batılı olana evrilmesiyle birlikte yaşadığımız kültürel değişim, kültürel kimliğimizi de belirsizleştirmiştir. Sonuç olarak ortaya çıkarsa, yaşadığı şehre ait olamayan bireylerdir.

Kara Kitap'ta, kültürel alışkanlıkların modernleşme/batılılaşma süreci sonrası ne derecede değiştiğini gösteren bir diğer bölüm ise "Bedii Usta'nın Evlatları" adlı bölümdür. Burada, kültürel değişim, mankencilik zanaatı üzerinden gösterilir. Bir toplumun başka bir toplumu taklit ettiği sürece kendisinden uzaklaşacağını ve kendine yabancılaşacağını sezdirenen bu bölüm özetle şöyledir.

"Korkuluk gibi gübre ve köy kokan folklorik bir ayrıntı bir yana, mankencilik denen zenaatten toplumumuz yüzyıllardır haberdar bile değildi. Bu işe ilk girişen usta, mankenciliğimizin piri...Bedii Usta olmuştur. Üç yüz yıl önce Akdeniz'de İtalyan ve İspanyol gemilerine kök söktüren levendlerimizin ve civan yiğitlerimizin pala bıyıkları ve bütün haşmetleriyle, bu ilk müzeye yerleştirildiğini ve saltanat kayıkları ve kadirgalar arasında dikildiğini gören müzenin ilk ziyaretçileri, tanıkların anlattığına göre, hayretler içinde kalmışlar... Zamanın şeyhülislamı öfkeye kapılmış; Allah'ın yarattıklarını bu kadar mükemmel taklit etmek, Allah'la bir çeşit boy ölçüşmek olarak görüldüğünden mankenler müzeden kaldırılmış...

Bitmemiş Batılılaşma tarihimizde örneklerini binlerce kere gördüğümüz bu yasakçılık zihniyeti, Bedii Usta'nın içinde bir anda alevlenen zanaat ateşini söndürmemiş...Sonraları hem mahalledeki komşuların büyüçülük, sapıklık ve zındıklık suçlamalarından sakınmak, hem de gittikçe kalabalıklaşan evlatlarıyla alçakgönüllü bir Müslüman evine sığmadığı için, eski İstanbul'dan Galata'ya, Frenk yakasında bir eve taşınmış...

Yirmi yıl süren bir çalışmadan sonra Cumhuriyetimizin ilk yıllarındaki o heyecanlı Batıcılık dalgası içinde, beyefendiler başlarındaki fesleri çıkarıp Panama şapkaları giyerlerken ve hanımefendiler çarşaflarını atıp ayaklarına topuklu iskarpinler geçirirlerken, Beyoğlu caddesindeki o ünlü giyim kuşam dükkanları vitrinlerine manken yerleştirmeye başlamışlar...Bedii Usta, yıllardır beklediği zafer gününün geldiğini düşünerek yeraltındaki atölyesinden caddeye fırlamış. Ama Beyoğlu denen bu gösterişli alışveriş ve eğlence caddesinde ölümüne kadar kendisini yeniden yeraltındaki hayatın karanlığına itecek yeni bir hayal kırıklığıyla karşılaşmış.

Götürdüğü örnekleri gören, atölyesine, mahzenine gelen bütün o bonmorşe sahipleri, takım elbise, etek, kostüm, çorap, palto, şapka satan bütün hazır giyimciler ve vitrinciler tek tek geri çevirmişler onu. Yaptığı mankenler ve elbiselerin modellerinin öğrettiği Batılı ülkelerin insanlarına değil, bizim insanlarımıza benziyormuş. ‘Müşteri’ demiş dükkancılardan biri, ‘sokakta her gün onbinlercesini gördüğü o bıyıklı, çarpık bacaklı, kara kutu vatandaşlardan birinin sırtındaki paltoyu değil, uzak ve bilinmeyen bir diyardan gelen yeni ve güzel bir insanın giydiği ceketini sırtına geçirmek ister ki, bu ceketle birlikte kendi de değiştiğine, başka biri olabildiğine inanabilsin.’ Bu işlerde pişmiş bir vitrinci, Bedii Usta’nın eserlerini hayranlıkla karşıladıktan sonra ne yazık ki ekmek parası için vitrinlerine bu ‘gerçek Türkleri, bu gerçek vatandaşları’ koyamayacağını açıklamış; Türkler artık ‘Türk’ değil, başka bir şey olmak istiyorlarmış çünkü. Bu yüzden kılık kıyafet devrimini icat etmişler, sakallarını tıraş etmişler, dillerini ve harflerini değiştirmişler. Daha veciz konuşmayı seven bir dükkan sahibi, müşterilerinin bir elbiseyi değil, bir hayali satın aldıklarını açıklamış. O elbiseyi giyen ‘ötekiler’ gibi olabilme hayaliymiş asıl satın almak istedikleri.

Kuledibindeki çamurlu bir yokuştan, çarpık merdivenli berbat bir kaldırımdan geçerek indiğimiz soğuk ve karanlık bir evin bodrumundaydık. Dört bir yanımız kıpır kıpır kıpırdanmaya çalışan, sanki bir şeyler yaparak yaşamak isteyen mankenlerin o dondurulmuş yaşamıyla dopdoluydu. Yarı karanlık mahzende, gölgeler içinde birbirlerine ve bize bakan yüzlerce anlamlı göz ve yüz

vardı... Her şey apaçık ortadaydı: Bu mankenlerde, değil Beyoğlu ve Mahmutpaşa vitrinlerinde, Galata Köprüsü'nün kalabalığında bile hissedemeyeceğimiz bir canlılık vardı”(Kara Kitap, 2010: 64-65-66-67).

Bu pasajda dikkat çeken en önemli husus, Türklerin artık Türk gibi olmadığı, sakalsız, şapkalı ve dilini değiştirmiş bir millet haline geldiği vurgulanır. İkinci bir nokta ise Batılılaşma çabasıdır. Daha doğrusu Batılı gibi görünme endişesidir. Nitekim Batılı olanın “yeni ve güzel” olarak topluma aksettirilmesi sonucu toplumda da böyle bir algı oluşmuştur. Eski tip insan, artık değer görmeyen, dolayısıyla güzel olmayan haline gelmiştir. Bedii Usta'nın mankenleri, eskiyi/Osmanlı'yı/ Doğu'yu tasvir ettiği için, kendisine yaşam alanı bulamaz. Müzelerden kaldırılır, vitrinlere alınmazlar bile. Tıpkı eski kültür gibi, yeraltına, görünmeyecek, duyulmayacak bir yer altına indirilir. Eski kültür taşıyıcılarının maruz kaldığı “ötekileştirme” burada mankenler üzerinden gösterilir. Çarpıcı olan nokta ise, bu mankenleri gören roman kişinin bunlarda bir canlılık hissetmesidir. İstanbul'un semtlerinde göremediği canlılığı ve anlamlılığını bu yıllanmış mankenlerde görür ve hisseder. Çünkü bu mankenler roman kişisine kim olduğunu yani kimliğini hatırlatır.

“Bedii Usta'nın hayatının son on beş yılında yaptığı eserlere bakarken bu belirsiz özün ne demek olduğunu kendi gerçek “kimliğini” yıllar sonra öğrenen bir vahşi çocuğun dehşetiyle sezdim”(Kara Kitap, 2010: 69).

Yeryüzündeyken kendini yabancı hisseden ve nereye ait olduğunu bilmeyen kişi, yeraltına indiğinde, başka bir deyişle zamanda yolculuk yaparak geriye gittiğinde, kendisini bulur. Etrafındaki yüzler, taklit ve suni değildir. Tamamıyla orijinal ve yereldir. Tarih kitaplarında okunulan, atalardan dedelerden duyulan kişilerin canlılık veren yüzleri görüldüğünde, roman kişisi kendisini de bulur. Batılılaşmanın taklit seviyesinden öteye gidememesi, dayatmayla, yasaklarla yapılmasının sonucunda kendi değerlerine düşmanlaşan ve yabancılaşan bir toplum ortaya çıkmıştır. Nitekim romanda da bu husus vurgulanır. Mankenleri görenler, dükkânına koymazlar. Çünkü insanlar, artık sürekli gördükleri yani değişmesi gereken insanları değerli görmezler. Bir hayal satın almaya çalışan kişiler, Batılı hayalini almak isterler. Devam eden bölümde ise bu hayalin neden olduğu diğer değişimlere değinilir.

“ ‘Her şeyden önce, babam bizi biz yapan hareketlere dikkat etmemiz gerektiğini söylerdi!’ diye gururla açıkladı mankencinin oğlu. Babası o yıllarda, bir milletin ‘hayat tarzını, tarihini, teknolojisini, kültürünü, sanat ve edebiyatını değiştirebileceğini anlarmış, ama jestlerinin değiştirebileceğine asla ihtimal vermezmiş...Benim jest diye anlatmaya çalıştığım o hareketlerin, burun silmekten kahkaha atmaya, yan bakmaktan yürümeye, el sıkılmaktan şişe açmaya kadar uzanan bütün o günlük hareketlerin de değiştiğini, saflığını kaybettiğini baba oğul yavaş yavaş farketmeye başlamışlar...İnsanlarımızın en önemli hazinesi dedikleri jestleri, günlük hayatta yaptıkları küçük vücut hareketleri, sanki gizli ve görülmez bir ‘şefin’ komutuyla ağır ağır ve tutarlı olarak değişiyor, yok oluyor, yerlerine nereden örnek alındığı bilinmeyen birtakım yeni hareketler geçiyormuş. Sonraları, baba bir dizi çocuk mankeni üzerinde çalışırken anlamışlar her şeyi: ‘ o lanet olası filmler yüzünden!’ diye bağırır oğlu.

Batı’dan kutu kutu getirilen, sinemalarda saatlerce oynatılan o lanet olası filmler yüzünden sokaktaki insanımızın jestleri saflığını kaybetmeye başlamış. Açık seçik farkedilemeyen bir hızla, insanlarımız kendi hareketlerini bir yana bırakıp, başka insanların hareketlerini benimsemeye, taklit etmeye başlamışlar”(Kara Kitap, 2010: 67-68).

Yıllardır süren taklidi ve simgesel Batılılaşmanın toplumu getirip bıraktığı yer burasıdır. Üstüne giydirilen suni bir elbise ve taklidi davranışlar bütünü. Romanda kurgusal bir alemde gösterilen bu kültürel soruna, batılılaşmayla ilgili yapılan çalışmalarda da rastlanır. Bu çalışmalardan birinde değişim şöyle açıklanır: “Batıdan alınan aletler, mobilya ve giyim eşyaları özel yaşamdaki bedensel alışkanlıkları etkilemekteydi. Yüksek aralıklı iskemlelerde oturmak farklı kas dizilerini çalıştırıyor, alafranga tarzda yemek yemek aile üyeleri arasında belirli bir mesafeye, hatta resmiyete yol açan birtakım yeni kurallara sebep oluyordu”(Deren, 2002: 386). Böylece maddi kültür öğeleri, manevi kültürü etkilemiş oluyordu.

Modernleşmek için Batılılaşmak gerektiğini varsayan ve birtakım politikalarını bu yönde gerçekleştiren Cumhuriyet yöneticileri, toplumu tepeden tırnağa Batılı görünümüne sokmak istemiştir. Bu hususta en çok dikkat çeken, eleştirilen ve üzerinde

konusulan da kılık kıyafet değişimi olmuştur. Yakın tarihimize kadar “başörtüsü sorunu” olarak intikal eden bu değişim, laiklik ve Batıcılık ilkeleri doğrultusunda gerekli görölmüştür. Medeni bir görünüm kazandırılmak istenilen topluma, birtakım kılık kıyafet standartı dayatılmıştır. Cübbeli, sarıklı ve çarşafılı görünüm gayrı medeni olarak adlandırılmıştır. Örneğin, Lewis’in Nutuk’tan aktardığı şu pasajlarda bu algı çok net görölmektedir: “Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla, medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Velhasıl medeniyim diyen Türkiye’nin hakikaten medeni olan halkı... vaz’ı hariciyesiyle dahi medeni ve mütekâmil insanlar olduğunu fiilen göstermeğe mecburdur. Bizim kıyafetimiz milli midir? Bizim kıyafetimiz medeni ve beynelmilel midir? Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ne de beynelmileldir...

Mesela karşımda kalabalığın içinde bir zat görüyorum. Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir caket, daha alt tarafını göremiyorum. şimdi bu kıyafet nedir? Medeni bir insan bu alelaceip kıyafete girip dünyayı kendine güldürür mü?”(Lewis, 2004: 268).

Batı emperyalizmine karşı Batılılaşmayı kurtuluş olarak gören ve eski kurumların, değerlerin, alışkanlıkların yerine bir an önce Batılı yani medeni kurum, değer ve alışkanlıkları yerleştirmek kültürel sorunlar doğurmuştur. Bedii Usta’nın mankenleri üzerinden aksettirilen bu sorunlar, bir varoluşsal kaygıya dönüşmüştür. Romanın ilerleyen sayfalarında da göröleceği gibi, bir anlam kaybına, öz yitimine ve kimliksizleşmeye neden olmuştur. Kılığıyla kıyafetiyle, saçıyla sakalıyla, diliyle alfabetiyle, eğitimiyle sanatıyla Batılı gibi olmaya çalışan toplum, tarihsel sürekliliğinde bir kopuş yaşamıştır. Nitekim devrimlerin ve reformların da amacı bir anlamda budur. Tarihle/Osmanlı’yla yeni oluşturulacak toplumun arasındaki bağların kopması gerekmektedir. Bunun içinde gerekli görölen şey, kolektif hafızadan eskiyi silmek ve oraya yenisini yerleştirmektir. Bu hem reformcu seçkinlerin, hem de Batılı güçlerin isteğidir. Nihayetinde her ikisi de yeni Türkiye’de, radikal bir İşlam anlayışını istememektedir.

Kültürel kimlik sorunun kaynaklarından biri olan “hafıza kaybı” meselesi *Kara Kitap’ta* da ele alınmıştır. Ancak Kara Kitap’a geçmeden önce Cumhuriyet döneminde sürdürölen birtakım politikalara değinmek gerekir. Yeni bir toplumun doğuşu, eski

toplumun ölümüyle gerçekleşebilirdi. En azından hafızalardan eski silinmeliydi ki yenilikler daha kolay benimsenebilsin. Bu sebeple cumhuriyetin ilk yıllarında ve tek parti döneminde Batı'yı daha iyi kavramak amacıyla çeşitli kültürel ve sanatsal alanlarda birtakım uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Örneğin, bu dönemde çeşitli yerlerde oynatılan tiyatro eserlerinin seçiminde topluma nasıl bir algı dayatması yapıldığını görebiliriz. "1939'dan 1945'e kadar yedi tiyatro mevsiminde oynatılan yerli tiyatro sayısı 28, uyarlama 3 ve yabancı oyun sayısı 94'tür. Köy Enstitüleri'nde bile köylü çocuklarına Yunan tragedyaları oynatılmış(tır)"(Ayvazoğlu, 1997: 80-81). Benzer bir açıklama *Kara Kitap*'ta ise şöyle yapılır:

"Malatyalı bir çoban çocuğunun, bir haftada sinemalara alıştırıldığını, sonra evine dönüş yolunu, bütün bildiklerini ve bütün hafızasını kaybettiğini gazeteler yazmıştı...Beyaz perdenin üstünde gördükleri sokakları, giysileri, kadınları istedikleri için artık eski hayatlarına geri dönemeyip sersefil olanların hikâyelerini anlatmaya günler yetmezdi"(Kara Kitap, 2010: 128).

Sanatın elbette ki kişileri etkileme gücü vardır. Nitekim insanın bilinçaltı, okudukları, dinledikleri, gördükleriyle doludur ve sanatta bu duyulardan birini harekete geçirir. Yaşamımız boyunca muhatap olduğumuz bütün sesler, renkler, kelimeler bilincimizde bir yer tutar. Hafızamız, bu seslerden, renklerden, kelimelerden aldığımız birtakım bilgilerle doludur. Bu bilgiler ise zamanla alışkanlıklarımızı, yaşam tarzımızı, kültürümüzü belirlememizde yardımcı olur. Tüm bunlar Batı kaynaklı olunca, haliyle kendi kültürümüzü unutmamız, tarihsel süreklilikten kopuşumuz kaçınılmaz olur. Kimlikle ilgili bir çalışmada ise dönemin yerli kültürü bastırmaya yönelik uygulamaları bir sanat eserinden örneklenerek şöyle anlatılmıştır: "Öte yandan Batılı kültürü esas alan Cumhuriyet aynı zamanda Doğu'ya ait değerlere mesafeli yaklaşmış ve bu coğrafyanın kadim değerlerini, inançlarını kısmen dışlamış ve toplumda kendi değerlerine bir yabancılaşma yaratmıştır. Sinan Çetin'in çektiği "Mutlu Ol! Bu Bir Emirdir" adlı kısa film bunu iyi özetlemektedir. 1934'te bir Anadolu'köyünde jandarma, türkü seslerinin geldiği bir evi basar ve türkülerin yasaklandığını, bunun yerine Batılı müziğin çalınacağı emrini verir. Evdekiler bağlamayla Batılı müzikleri de söylemeye başlarlar"(Salmış, 2014: 284). Kültür değişiminin emirlerle, yasaklarla gerçekleştirilmeye çalışılması, kültür krizi yaşanmasına sebep olacaktır.

Kılık kıyafetin değişmesi, alfabenin değişmesi, dinlenen m¼zięin, seyredilen oyunun değişmesi beraberinde “jestlerimizn” de değişmesine sebep olmuştur. Hafızamızı ise sinema salonlarında, yeraltı atölyelerinde, apartman boşluklarında kaybetmişizdir. Dolayısıyla, anlamlılığımız yerini “garipliğe” bırakmıştır. Artık yüzlerimizde okunamayan bir boşluk, hiçlik görüntüleri vardır.

“Boştu artık yüzlerimiz, üzerlerinden eskisi gibi bir şey okumaya olanak yoktu onların; kaşlarımız, gözlerimiz, burunlarımız, bakışlarımız, ifadelerimiz, boş yüzlerimiz anlamsızdı... İstanbul’un, şam’ın ya da Kahire’nin sokaklarını dolduran insanların, geceyarıları mutsuzluktan inleyen hayaletler gibi birbirlerine benzemesi ve çatık kaşlı erkeklerin hep aynı bıyıkları bırakması ve hep aynı başörtüsünü takan kadınların çamurlu kaldırımlarda yürürlerken hep aynı şekilde önlerine bakmaları bu boşluk yüzündendi. Demek ki, yapılması gereken şey yüzlerimizin üzerindeki bu boşluğu yeniden anlamlandırarak, yüzlerimizin üzerinde Latin harflerini görecek yeni bir dizge kurmaktı” (Kara Kitap, 2010: 297-298)

Geleneğin tasfiyesinden sonra ortaya çıkan boşluk, modern/batılı değerlerle doldurulmak istenmiştir. Anacak ne toplum buna hazırdır ne de yeni değerlerin benimsetilmesi doğru bir yöntemle yapılmıştır. Dolayısıyla geleneğin yeri dolmamış, sadece günlük, dönemlik modalar yaşantılarda geçici yer edinmiştir. Ne topyekûn bir bilinç değişimi ne de medeniyet değişimi gerçekteşebilmiştir. Gelenek, her fırsat bulduğunda yeraltından çıkmış; toplum ise bu asırlık ikililiği hep yaşamıştır. Kültürel kimlik olarak hiçbir zaman tutarlı bir görünün kazanılamamıştır. *Kara Kitap*, bu bunalım halinin romanıdır diyebiliriz. Çünkü: “Modernlik artık topluma damgasını vurmuştur, ama bu toplum da bir yandan parçası olduğu çağdaş Batı dünyasından çok farklıdır. Bu, türbanlı, askeri rejimli, arabeskli bir modernizmdir; bilgisayarlı, mazdalı, kazıklı yollu, beş yıldızlı otelli, sortili scud’lı ve her elektrik kesintisinde eskiden evlerde kullanılan kandilleri, gaz lambalarını zorunlu olarak hatırlatan bir modernizmdir. Bu modernizmin kimliği, susuzluktan trafiğe, boğaz sularına gömülen binlerce koyun leşine, yanan köprülere, on’u istiyorumdan Macit beni otomobillendir’e kadar uzanan, dolayısıyla da tüketim özlemi dışında başka bütün anlamlarından sıyrılmış bir Batıcılıktır”(Belge, 2013: 208).

Romanın sondan bir önceki “Şehzadenin Hikâyesi” adlı bölümde, Batılılaşma sürecinin başları olan Osmanlı’nın son dönemlerine gidilerek “kendi olabilme” konusu üzerinde durulur. Şehzade özelinde anlatılan kendi olabilme mücadelesi, aslında Osmanlı’dan beri toplumun yaşadığı arada kalmışlığı ve kimlik arayışını da özetler. Kendi olabilmenin formülü verildiği gibi, kendisi olamayanların akıbetinin de en olduğu açıkça söylenir. Hayatta en önemli şeyin, “insanın kendisi olabilmesi” olduğuna inanan şehzade, kendini bulabilmek için saraydan, kalabalıklardan ve şehirden uzaklaşır; sadece katibini alarak bir kasra yerleşir. Burada ilk altı yıl sadece okur. Okuduğu bu yıllarda kendini çok mutlu hisseder. Fakat bu sürede hiçbir zaman kendi olamadığının da farkına varır. Çünkü okuduğu kitaplar onu etkilemiş ve kendi içine çekmiştir. O kitaplar arasında Voltaire’den Şeyh Galip’e, Schopenhauer’den Mevlana’ya, Macbeth’den Bin Bir Gece Masalları’na kadar uzanan geniş bir külliyyat vardır. Ancak şehzade, “*ne Doğulu, ne Batılı, ne tutkulu, ne deli, ne maceracı, ne de kitaplardan çıkmış herhangi biri olarak*”(Kara Kitap, 2010: 409) görmek istemez kendini. Milyonlarca insanı yönetecek olan bir padişah, ancak kendisi olmalıdır. Fakat insanın kendisi olması da son derece zordur. Bu yıllar içinde, kendisini kendisi olmaktan alıkoyan her şeyden vazgeçmeye başlamıştır. Tüm kitapları yakmış, “*tanıdığı bütün eşyaları ve elbiseleri yok etmiş, müzik denen uyuşturucu sanatla ve hiç çalmadığı beyaz piyanosuyla ilişkisini kesmiş ve kasrının bütün odalarını beyaza boyamış*”tır” (Kara Kitap, 2010: 411).

Bu kendi olma mücadelesinin sürdüğü günlerden birinde Şehzade, “*vermekte olduğu savaşın aslında kendi savaşı değil, yıkılmakta olan Osmanlı Devleti’ne kaderleri bağlanmış milyonlarca talihsizin savaşı olduğunu anlamıştı*”(Kara Kitap ,2010: 412) Artık kâtibine sürekli şunları yazdırıyordu:

“*Kendileri olamayan bütün kavimler, bir ötekini taklit eden bütün uygarlıklar, başkalarının hikâyeleriyle mutlu olan bütün milletler yıkılmaya, yok olmaya, unutulmaya mahkûmdurlar*”(Kara Kitap, 2010: 412).

En sonunda şehzade, yıllardır yaşadığı mücadelenin, “*aslında tarihsel bir ölüm kalım mücadelesi, ancak binlerce yılda bir görülen bir kabuk değiştirme-değiştirmeme kavgasının son aşaması, yüzyıllar sonra, tarihçilerin haklı olarak bir dönüm noktası*

olarak değerlendirecekleri bir gelişimin en önemli tarihsel durağı olduğunu anladı”(Kara Kitap, 2010: 412).

Kendi olma mücadelesi veren Şehzade, aslında tüm bunları daha kasrına yerleşmeden önce de fark etmiştir.

“İstanbul sokaklarının, her geçen gün, varolmayan bir yabancı ülkenin hayali şehrini taklit ederek değiştiğini... Bu sokakları dolduran talihsizlerin ve mutsuzların kendi kılık ve kıyafetlerini Batılı gezginlerden gördüklerine bakarak, ellerine geçirdikleri yabancı fotoğrafları inceleyerek değiştirdiklerini...Geceleri kenar mahallelerdeki kahvelerinde sobanın başında toplanan hüznülülerin, birbirlerine babadan kalma kendi masallarını anlatacaklarına, ikinci sınıf köşe yazarlarının kahramanlarının adlarını Müslümanlaştırarak Üç Silahşörler’den ve Monte Kristo’dan apartıp yazdıkları süprüntüleri gazetelerden birbirlerine okuduklarını...Dahası, kendisi de bir zamanlar, vakti daha kolay geçiriyor diye, bu rezillikleri kitap halinde yayımlayan Ermeni kitapçılar ayağını alıştırmamış mıydı? Kasrına kapanacak kararlılık ve iradeyi göstermeden önce, bütün bu mutsuzlar, acıklılar ve talihsizlerle birlikte sürüklendiği sıradanlığın içinde, Şehzade de kendi yüzünün eski esrarlı anlamının, tıpkı bu mutsuzların başına geldiği gibi, yavaş yavaş kaybolduğunu aynaya her bakışında hissetmez miydi? ‘Evet, hissederdı’ diye yazardı kâtip”(Kara Kitap, 2010: 413).

Şehzade, “7 Şaban 1321 Perşembe günü” vefat eder. O öldüğü için yerine ağabeyi “Mehmet Reşat Efendi tahta geçer” ve onun zamanında “Büyük Harb’e giren Osmanlı Devleti” yıkılır.”(Kara Kitap, 2010: 419).

Şehzade’nin Hikâyesi, kendisinin de söylediği gibi, bir milletin hikâyesidir. Kendisi olma mücadelesi veren ancak bu mücadeleden kendisi olarak çıkamayan bir milletin hikâyesidir. Dolayısıyla, bu hikâyeyi Türkiye’nin kültürel kimlik arayışının bir özeti olarak okuyabiliriz. Uzun yıllarca Doğu medeniyeti etkisinde büyüüp olgunlaşan kültürün, son iki yüz yılda Batı medeniyeti etki alanına girmesi, toplumun kendi olabilmesini güçleştirir. Hikâyede adı geçen eserlerin birer kültür kaynağı olduğunu düşünürsek, toplumun o zamana kadar hem Doğu hem de Batı kültürüyle beslendiğini söyleyebiliriz. Ancak hikâyede ileri sürülen tez, Türk toplumunun kendisi olabilmesi

için her iki etki alanından da kurtulup; kendi değerlerini üretmesi gerektiğidir. Elbette ki kültür canlı bir varlıktır, gelişir, değişir, etkilenir ve etkileşim içindedir. Fakat toplumu ayakta tutacak olan ve diğerlerinden ayıracak olan medeniyete katmış olduğu özgün yapıtlarıdır. Bunun içinde gerekli olan öz kimliği bulmak ve yaşatmaktır. Kara Kitap ise bu öz kimliğimizi kaybetmeye başladığımızı, başkalarını taklit etmekten dolayı kendimiz olmaktan uzaklaştığımızı, kültür kaynaklarımızı kaybettiğimizi ve haliyle artık kendi olabilmemizin zor olduğunu söyler.

Batı taklitçiliği, Bedii Usta'nın Evlatları bölümünde olduğu gibi bu bölümde de ön plandadır. Şehzade, İstanbul'un semtlerinde, sokaklarında, kahvelerinde, gazetelerinde bu öykünmeyi ve yerel değerlerden uzaklaşmış toplumu gözlemler. Batılı elbiselerin içine girenler, Batılı masalları birbirine anlatanlar, Batılı kahramanları yazanlar yüzlerindeki anlamlılığı kaybedecek kadar batı taklitçiliği içine düşmüşlerdir. Bir toplumun yok olmasının sebebi olarak gösterilen taklitçilik, Türk toplumunun da kültürel olarak yok olmasına sebep olmuştur. Gerçekten de bugün dahi günlük yaşamımızdan kültürümüze, sanatımızdan dilimize kadar Batı etkisi görülmektedir. Romana göre bu etki, siyasetle ve sanatla yaygınlaştırılmıştır. Gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde gerekse Cumhuriyet dönemi boyunca bir grup siyasetçi ve sanatçının, Batılılaşmayı bir kurtuluş yolu ve medenileşmenin kaçınılmaz sonucu olarak algılaması taklitçiliğin en önemli faktörüdür. *Kara Kitap* ise bu taklitçiliğe karşı hem bir eleştiri hem de bir uyarı getirir.

Kendi olma gerekliliğinin birey özelinde vurgulandığı, “Kendim Olmalıyım” bölümü de bu hususta dikkat çeken bir bölümdür. Romanda köşe yazarı olarak hayat bulan Celal, gece evindeyken şunları düşünür:

“ Bütün gün gördüğüm insanların bitip tükenmeyen sözleri, gürültüleri, istekleri sanki birleşip bir tek ses olmuş da kulağımın dibinde tatsız ve yorucu bir baş ağrısı gibi, dahası sinsî bir diş ağrısı gibi çınlıyordu. Düşünce demekten çekindiğim bu eski nakarat (kendim olmalıyım) da bu çınlamalara karşı -nasıl desem- sanki bir tür karşı ses olarak başladı önce. Kalabalığın bitip tükenmeyen gürültüsünden beni kurtarmak için, kendi iç sesime, kendi mutluluk ve huzuruma, hatta kokuma gömüleyim diye bana çıkış yolunu hatırlatıyordu. 'Kendin olmalısın, kendin olmalısın, kendin olmalısın!'

Geceyarısı bütün kalabalıktan ve onların (Cuma namazını veren imamın, öğretmenlerin, halamın, babamın, amcamın, politikacıların, hepsinin) hayat diyerek içine iyice gömülmemi, gömülmemizi istedikleri o iğrenç kargaşanın çamurundan uzakta oturmaktan ne kadar memnun olduğumu o zaman sezdim! Onların tatsız ve yavan masallarının değil de kendi hayallerimin bahçesinde gezinmekten o kadar memnundum ki, koltuktan sehpa doğru uzanan ince bacaklarıma, zavallı ayaklarıma bile sevgiyle bakıyor, dumanını tavana üflediğim sigarayı ağzıma götürüp getiren beceriksiz ve çirkin elimi bile hoşgörüyle süzüyordum. Kırk yılın tekinde kendim olabilmiştim! Kırk yılın tekinde kendim olabildiğim için, sonunda kendimi sevebilmişim!”(Kara Kitap, 2010: 179).

Burada, Celal üzerinden anlatılan arayış ve kavrayışı, kolektif bir hale getirerek “kendimiz olmalıyız” diye okuyabiliriz. Nitekim yazar, her hikâyede toplumsal boyutlara ulaşmış olan birtakım sorunları, arayışları vb. durumları birey ya da gruplar üzerine indirgeyerek anlatmıştır. Yazar, “hafıza ve kimlik erozyonunu Bedii Usta’nın Evlatları başlığını taşıyan (bölümde) işler. Ardından Kendim Olmalıyım adlı bölümde de kahramanın şahsında halkın kendi değerlerine dönmesi, özüne sahip çıkması temasını işler.”(Kolcu,2013;544)

Bu bölümde, kahramandan sürekli bir şeyler yapmasını, bir şeyler olmasını isteyen, imam, aile üyeleri, politikacılar, öğretmen aslında toplumdaki her bireyin karşılaştığı kişilerdir. Okulda, evde, mahallede, televizyon ekranlarında gördüğümüz herkes, sürekli bir şeyler yapmamızı ve olmamızı ister ve bir algı yaratırlar. Camii de din, okulda bilim, televizyon ve radyoda siyaset, mahalle de gelenekler ve adetler, okuduğumuz kitaplar bir bilinç oluşturma gayretindedirler. Yukarıda da aktardığımız gibi “Din yurttaşları iman’a, devlet yurttaşlık hizmet ve görevlerine, bilim ise aklın egemenliğine davet ediyor.”(Güvenç,2009;35) Dolayısıyla insan, kendi seçimlerinden, kendi zevklerinden, kendi hayallerinden ziyade çeşitli kurum, kişi ve araçların yönlendirmesiyle biçimlenen bir hayat yaşıyor. Ve ancak bu yönlendirmelerin dışına çıkıp, kendini dinleyebildiğinde kendi olabiliyor.

“Kendim olmalıyım, diye tekrarlıyordum, onlara hiç aldırmadan onların seslerine, kokularına, isteklerine, sevgilerine ve nefretlerine aldırmadan kendim

olmalıyım ben, kendim olmalıyım diye tekrarlıyordum sehpanın üzerinde memnun duran ayaklarıma ve tavana üflediğim sigara dumanına bakarak; çünkü kendim olmazsam onların olmamı istedikleri biri oluyorum ve onların olmamı istedikleri o insana hiç katlanamıyorum.”(Kara Kitap, 2010: 180).

Birisi olmamızı isteyen kaynaklara Türkiye özelinde baktığımızda ise çok fazla zıtlık görürüz. Nitekim camiide dindar olmamız istenirken, politikacıların sürekli meşgul ettiği televizyonlarda ve radyolarda laik olmamız istenir; yine evde aile büyükleri adetlere, geleneklere uygun yaşamamızı isterken, okulda akılcı, çağdaş ve Batılı gibi olmamız istenir. Dolayısıyla Güvenç’in işaret ettiği kimlik sorunu bu noktada ortaya çıkar. Toplum nezdinde ele alındığındaysa bu bir kültürel kimlik sorununa dönüşür. Nitekim Cumhuriyet dönemi politikaları, tam da toplumu bu noktanın ortasına getirmiştir. Toplum, camiiyle meclisin, ev ile okulun arasında kalmıştır. Olması istenilen çok şey vardır ve bunlar birbirine uzaktır. Dolayısıyla bir sorun gündeme gelir. Bu sorunun ise ancak bu giydirilmiş rollerden soyutlanarak mümkün olacağını söyleyen yazar, toplumun da içinde bulunduğu sorundan ancak bu yolla kurtulabileceğini, kendi özüne döndüğünde, kendi masallarını dinleyip kendi kitaplarını okuyabildiğinde kendisi olacağını ileri sürer. Bu çözüm formülünü ise *Kara Kitap* romanını bir bütün olarak ele aldığımızda, romanda adı geçen isimleri, eserleri ve romanın genel yapısını incelediğimizde görebiliriz.

Her şeyden önce *Kara Kitap*, bir arayış öyküsünün romanıdır. Mitlerde, efsanelerde, masallarda ve daha birçok yazılı ve sözlü anlatılarda gördüğümüz arayış ve yolculuk serüveni, *Kara Kitap*’ın merkezindeki temadır. Bu tema klasik dönem edebiyatımızdaki mesnevilerde de sıkça işlenmiş olan bir konudur. Roman başkışisi Galip, bu arayış ve yolculuğa karısının kendisini terk etmesiyle başlar. Her yolculuk anlatısında olduğu gibi, kahramanın yola çıkması için gerekli olan sebep *Kara Kitap*’ta Rüya’nın Galip’i terk etmesidir. Somut olarak görülen bu yolculuk, aslında Galip’in kendini gerçekleştirme serüveni olacaktır. Bu anlamda Rüya’nın evi terk etmesi, Galip’in kendini aramasına vesile olmuştur. Romanın sonunda köşe yazarı Celal Salik’in kimliğine bürünerek kendini bulan Galip, bu aşamada bir çok kaynaktan faydalanarak, engellerden geçerek Şehrikalp apartmanına ulaşır ve kimlik arayış sürecini tamamlar.

Bu kendini arayış yolculuğu Doğu edebiyatı mesnevilerinin de temel unsurlarındandır. Fiziki ortamda bir kişiyi, nesneyi, herhangi bir varlığı arıyor gibi görünen kahraman, aslında kendisini aramaktadır ve kendini gerçekleştirme mücadelesi vermektedir. *Hüsn ü Aşk'ta* Aşk'ın Hüsn'ü araması, *Mantıku't-Tayr'da* otuz kuşun Simurg'u araması, Mevlana'nın Şems'i araması bu arayış ve kavrayış serüvenine örnektir. Nitekim bu eserlerde yola çıkan yolcu, aradığını bulabilmek için çetin sınavlardan geçer. En sonunda ise aslında aradığının kendisi olduğunu, bu yolculuk vesilesiyle kendisini bulduğunu görür. Başka bir ifadeyle söylersek, arayan kişi kendi iç yolculuğunu tamamlar ve yeniden doğuş gerçekleşir. Bu yeniden doğuş, daha olgun, daha bilinçli ve doğayı, çevreyi, nesneleri daha anlamlı okuyabilmeye sonuçlanır.

Kara Kitap ile bu mesneviler arasında oldukça çok benzerlik vardır. Yazar, isim benzerliklerinden olaylara kadar birçok noktada bu eserlerden faydalanmıştır. Berna Moran, bu faydalanmayı şöyle yorumlar: “Öyle anlaşıyor ki Orhan Pamuk, romanda ‘kendi olabilmek’ için geçmiş kültürümüzün yazınsal bağlamını arkasına almaktan yana. Bu bakımdan *Kara Kitap* ile *Tutunamayanlar*’ı karşılaştırmak aydınlatıcı olabilir. Her iki roman da çerçeve öykü içine yerleştirilmiş öykülerle kurgulanmış; her ikisinde de romanın başkışisi aldığı küçük bir not sonucu arama serüvenine başlıyor. Turgut da Galip de sonunda aradığı ile özdeşleşiyor ve yine her ikisi de yazmaya başlıyor... *Tutunamayanlar*’ın kültür bağlamı Batı’nın yazınsal bağlamıdır. Metinde anlatılan, gönderme yapılan yapıtlar Batı dünyasının yapıtlarıdır ve karakterleri Batı yazarlarına hayran kişilerdir. Selim de Turgut da biraz İsa, biraz Hamlet, biraz Don Kişot’turlar. *Kara Kitap*’ta Batılı yazarlara gönderme yapılmaz değil, ama yazınsal bağlamı oluşturan Doğu kültürünün yapıtlarıdır. Celal ve Galip Batılı kişilerle değil Mevlana ve Şeyh Galip ile ilintili karakterler olarak çizilmişlerdir” (Moran, 2005: 103-104). Kültürel değişimin, kültürel kimlik sorununun sebeplerini çeşitli hikâyelerle anlatan yazar; kendi olabilmenin, kendi kimliğini bulabilmenin çözümünü öz kaynaklara dönmekte bulur. Toplumun yaşadığı hafıza ve kimlik yitiminin sebebi, kendi masallarından, kendi kıyafetlerinden, kendi jestlerinden, kendi sanatlarından uzaklaştırılmış olmasıdır. Dolayısıyla kendisi olmak isteyen toplum, tam tersi kaynaklara yönelmelidir. Yazar, *Kara Kitap*’ta bu gelenekten faydalanmayı ve yerli değerlerle bir eser vücuda getirmeye çalışmıştır. Faydalandığı kültürel yazın, Doğuludur.

Kara Kitap'ta doğu edebiyatı eserlerine ve isimlerine gönderme yapan ilk unsur isimlerdir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Galip ve Celal isimleri tesadüfî değildir. Galip, *Hüsn ü Aşk'ın* yazarı olan Şeyh Galip'le ve bu eserin kahramanı Aşk ile ilintilidir. Aşk, Hüsn'ü arar ve bu arayış sürecinde birçok engelden geçerek Hüsn'e ulaşır. Bu fiziki bir yolculuk gibi görünse de aslında Aşk'ın manevi anlamdaki iç yolculuğudur. Tasavvuf literatüründe seyr ü sülûk olarak bilinen bu yolculuk, müridin fenafillah mertebesine ulaşmasıyla gerçekleşir. Bu yolculukta mürit, nefsiyle ve diğer çeldirici varlıklarla mücadele eder. Tüm bu engelleri geçtiğinde ise en son mertebeye ulaşır ve kendini gerçekleştirme mücadelesini kazanır.

Kara Kitap'ın Galip'i de Aşk, gibi bir fiziki yolculuk sürecine girer. Bu yolculuk İstanbul'un semtlerinden, sokaklarından, camiilerinden, genelevlerinden, yeraltı mahzenlerinden ve daha birçok yerden geçerek Şehrikalp apartmanında son bulur. Aşk'ın Diyar-ı Kalb'e ulaşması gibi, Galip'te Şehrikalp apartmanına ulaştığında kendi kimliğini bulacaktır. Galip, aynı zamanda Şeyh Galip'le de ilişkilendirilir. Çünkü Galip, tıpkı Şeyh Galip'in Mevlana'dan etkilenmesi gibi romanda kendini Mevlana gibi gören Celal'den etkilenir. Nitekim burada Celal, ismiyle de Mevlana Celaleddin ismi arasında bir benzerlik vardır. Şeyh Galip, Mevlana'dan çok etkilenmiş, Hüsn ü Aşk mesnevisinin ilhamını Mesnevi'den almış ve bunu da şu beytinde dile getirmiştir. Esrarını Mesnevi'den aldım/ Çaldım veli miri malı çaldım. Yine Galip'te Celal'in köşe yazılarından çok etkilenir ve hatta onları ezberler. En sonunda ise onun kimliğine bürünerek onun adına gazeteye yazılar yazar.

Kara Kitap, bir büyük hikâye içinde küçük hikâye anlatma yöntemiyle de doğu edebiyatı eserlerine yakınlaşır. *Mesnevi'de*, *Bin Bir Gece Masalları'nda*, *Kelile ve Dinme'de* görülen bu anlatım, *Kara Kitap'ta* da görülür. Galip, her uğradığı mekânda hikâyeler dinler. Çok çeşitli olan bu hikâyeler, Galip için birer yol gösterici de olurlar. Klasik eserlerde eğitmek, hisse çıkarmak için yolcuya anlatılan bu hikâyeler, Galip'in de kendini arayış sürecinde yardımcı olurlar. Aynı zamanda bu hikâyeler, Galip'in kendini, geçmişini, kültürünü daha yakından tanımasına da vesile olur. Zaten esere yerleştirilmeleri de yazarın tezini desteklemek içindir. Kendi olmak isteyen kişinin kendi kaynaklarından beslenmesi gerekir fikrini, bu hikâyeler ile sağlamlaştırır. Böylece doğunun “anlatma” geleneğinden de faydalanır.

Romanda değinilen bir diğerk doğu unsuru ise fikir düzlemindeyir. Bu fikir ise Hurufilik'tir. Galip, karısı Rüya'yı ve Celal'i ararken, onların Celal'in evinde olduğunu düşünür ve Celal'in evine gider. Hurufilikle ilgili kitap ve diğerk araç gereçleri de burada bulur. Celal, daha önce Hurufilik üzerinde okumuş, çalışmış ve biraz karalama yapmıştır. Galip de burada bulduğu eserleri okur ve Hurufilik hakkında bilgi edinir. Yüzlerde bir anlam olduğunu, harflerde bir esrarın gizlendiğini öğrenir. Bu bilgiler onun arayışında yüzleri, harfleri, sembolleri daha da bir anlamlı hale getirir. Yüzlerdeki anlamlılığın artık kaybolduğunu, yüzlerden hiçbir şeyin okunamaz hale geldiğini de burada fark eder.

“Hurufiliğın kayboluşuyla, demek ki, dünyamızdaki esrar kadar yüzlerimizdeki harfler de kaybolmuştu”(Kara Kitap, 2010: 297).

“İşaretleri anlamlandırmak Anadolu kültüründe yaşatılmış bir yöntemdir. Harflerin esrarı, insan yüzlerindeki işaretler, bu işaretlerin bilmeceinden yola çıkarak hakikate erişme düşüncesi Hurufilikte anlatımını bulmuştur. Rüya'nın, Celal'in izini sürerken, kendi kimliğini tanımaya, kültür birikimimizi çözümlemeye çalışırken Galip dikkatimizi işaret dilinin gizemine çeker” (Şener, 2013: 113).

Yüzleri, harfleri ve sembolleri anlamlı kılan da bu gizemliliğektir. Doğı, hep bir gizemliliğe, görünenin arkasındaki görünmeyene, maddi olandan manevi olana ve somut olandan soyut olana ulaşmak istemiştir. Batı sanatının gerçekçiliğine rağmen Doğı sanatının hayalci yanıyla karakter kazanması da bunun göstergesidir. “Harflerin Esrarı ve Esrarın Kaybı” adlı bölümde dikkat çekilen husus, Hurufiliğın ortadan kaybolmasının Latin Harflerinin kabul edilişıyla bağlantılanmasıdır. Nitekim Hurufilik inancı, Arap harfleri esas alınarak geliştirilmiştir. Hurufiliğın romanda dile getirilmesi oldukça manidardır. Çünkü Latin alfabesinin kabul edilmesi, geçmişle olan kültürel ve yazınsal bağın oldukça zayıflamasına sebep olmuştur. Bunun yanında ise Batıyla yakınlaşmayı hızlandırmıştır. Yazar da bu seçimi dikkatlice yapmış olacak ki bugün ne kadar istenirse de gerçekleştirilmesi zor olacak bir fikri romanına almıştır. Nitekim bugün Latin harfleriyle Hurufiliğın yaşaması mümkün değildir. “Arap abecesinin kaldırılıp atılmasından sonra gizemli bilgilerin, dünyanın gizli merkezinin elden yitirilmesi Türk uygarlığını çekirdeklerin çekirdeğinden, yokluğunda her uygarlığın yolunu yitirip kaçınılmaz biçimde kaybolacağı o yeraltına gömülü gizemden yoksun

bırakmıştı”(Goytisolo, 1996: 86). Gizemini kaybeden bir toplum, zamanla özünü de kaybedecektir ve artık yüzler anlamsız gelecektir.

Bunların yanında, Kaf Dağı, Simurg, İbni Arabi, El Kindi, İbni Tufeyl, Bektaşililik, İbni Zerhane gibi doğu kültürünün önemli isimlerinden, fikir hareketlerinden ve sembollerinden faydalanılmıştır. Yazar, bu kültürel birikimi, salt Batılılaşma adına bir kenara atanların aksine bu kültürden faydalanmıştır. Daha da önemlisi kendi kimliğini, bu eserlerden, isimlerden faydalanarak bulmuştur. Yazar, hem romanının kurgusunu, kişilerini ve olaylarını Doğu edebiyatı geleneğinden almış; hem de kendini arayan kahramanı yine Doğu geleneğinden faydalanarak kendini bulmuştur. Romanda da sıkça değinildiği gibi, Galip, Mevlana’nın Şems’i araması gibi aramıştır Celal’i ve en sonunda da Celal olmuştur. Tıpkı Mevlana’nın Şems’i ararken farkına vardığı gibi, Şems’in kendisi olduğunu anladığı gibi anlamıştır Galip’te.

Bu arama ve kavrayış serüveninin sonu, özgünlüğe ve kendi değerleriyle var olmaya işaret eder. Yazar, Türk toplumunun kültürel kimliğini ancak ve ancak kendi öz kültüründen beslendiği zaman bulabileceğini sezdirir. Başka bir ifadeyle Osmanlı’dan başlayıp Cumhuriyetle devam eden Batı taklitçiliğini eleştirir. Hafızasını kaybetmiş bir topluma, hafızasının, bilinçaltının derinliklerinde yatan değerler hatırlatılır. Modern bir romanın bu kadar gelenekten beslenmesi, geleneğin ve modernin yana yana olabileceğini de gösterir. O zamana kadar gelenekten kaçan, korkan veya özellikle geleneği ötekileştiren aydınların aksine Pamuk, gelenekten korkulmaması gerektiğini söyler. Başkalarının masallarını dinlemektense kendi masallarımızı dinlemeyi, başkalarının elbiselerini giymektense kendi elbiselerimizi giymemiz gerektiğini Kara Kitap söylemektedir. Bu hususta Galip’in, yeraltındaki mankenleri görünce hissettikleri ve düşündükleri önemlidir.

“Bir zamanlar, hep birlikte anlamlı bir hayat yaşamışlardı, ama bilinmeyen bilinmeyen bir nedenden, bu anlamı tıpkı hafızaları gibi kaybetmişlerdi şimdi. Bu anlamı yeniden bulmaya her kalkışlarında, hafızalarının örümcekli dehlizlerinde kayboldukları için akıllarının kör karanlık sokaklarında dönüş yolunu bulamadıkları için hafızalarının dipsiz kuyusuna düşmüş yeni hayatın anahtarını hiçbir zaman bulamadıkları için evlerini,

yurtlarını, geçmişlerini, tarihlerini kaybedenlerin o çaresiz acılarına kapılıyorlardı”(Kara Kitap, 2010: 192).

Eskiye yapılan “anamlılık” vurgusu, aslında bugünkü anlamsızlığın da sebebini açıklamaktadır. Sadece yeninin ve Batılı olanın kabullenilmesi, birtakım değerlerin eskiye çıkartılıp mahzenlere, yeraltlarına gömülmesi bugünkü anlamsızlığın sebebidir. Yazar, bu sebebi belirtmek için yeraltına iniyor, mahzenlere giriyor, eski kitapları karıştırıyor ve eski hikâyelere yaslanıyor. Ancak bu yolla kendi varoluşuna bir anlam kazandırıyor. Ancak böyle yaptığı zaman yüzlerde ve yüzünde bir anlam bulabiliyor. “...yoksullaşmış, kansız düşmüş, kölece bir Avrupa taklidine hükümlü kültürü karşısında Orhan Pamuk Gaudi’nin özdeyişini benimsiyor: ‘Özgünlük öze geri dönüştür”(Goytisola, 1996: 83).

Bu benimseyiş, romanın sonunda “eve dön”(Kara Kitap, 2010: 423) çağrısıyla açıkça dile getirilir. Yazar roman boyunca, epigraflarında, metinlerarası düzlemde faydalandığı eserlerle ve kullandığı hikâye içinde hikâye tekniğiyle sezdirdiği bu benimseyişi romanın sonunda doğrudan iletir. Kültürel kimlik sorunun çözümü eve dönmekte, hafızayı bulmakta yatmaktadır. Sürekliliğin sağlanabilmesi için geleneğin yaşatılması gerekir. Çeşitli sebeplerle günlük hayatımızdan, sanatımızdan, dilimizden, eğitimimizden çıkartılan gelenek, aslında korkulması gereken ve ilerlemeye engel olan bir şey değildir. Aksine, ilerleyişe katkı sağlayacağı gibi manevi bütünlüğü de sağlayacak bir olgudur. Çeşitli sınıflara, gruplara ve ideolojik kutuplara bölünen bir toplumu tekrar bir araya getirecek olan kültür, geçmişte yatmaktadır. Modernleşme/batılılaşma süreciyle başlayan, sanayileşme ve şehirleşme süreciyle devam eden bir ortamda, geçmişini unutan, özgünlüğünü yitiren ve kim olduğunu anlamlandıramayan bireyleri gelenekle yüzleştiren Kara Kitap, “Galip, Rüya, Celal vb. adlı kişilerin öyküsü değil, zamanın, atmosferin, bireylerin bir sis perdesine büründüğü, imgelerin, görüntülerin birbirinin içinde eridiği, içinde ortak bilinçaltımızın izlerini gördüğümüz bir büyük labirent aynadır”(Atakay, 2013: 41). Bu aynada artık kendini göremeyenler ve parçalanmışlığı hissedenler, kültürel kimlik sorunuyla yüz yüzedir.

Osmanlı döneminde başlayan Batılılaşmanın Cumhuriyetle birlikte bir kopuşla sürdürülmeye çalışılması köksüz bir kimliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kültürel dinamiklerinden koparılan, öz değerlerinden uzaklaştırılan toplum, Doğu ve Batı

arasında sıkışmıştır. Üstten dayatılan Batıcılık fikrine karşın, tabanda yaşamaya devam eden Doğu kültürünün ötekileştirilmesi zamanla kültürel kimlik sorununa dönüşmüştür. Taklit seviyesindeki bir Batıcılık anlayışı ise kültürel değerlerin asimilasyonunu hızlandırmıştır. Dolayısıyla yerel ve tarihsel değerler korunamamıştır. Siyaset, eğitim ve sanat gibi araçlarla toplum Batılılaştırılmaya çalışılırken aynı zamanda da Doğulu kimliğinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Kimi çevreler kendi evlerinde yabancılık hissi yaşamıştır. Kendi giyiminden, dilinden, inancından, atalarının kültüründen uzaklaşan toplum, aidiyet duygusunu tatmin edemez hale gelmiştir. Bu ise büyük bir boşluğun doğmasına sebep olmuştur. Her ne kadar bu boşluk yabancı değerlerle doldurulmaya çalışılsa da başka bedenlere göre kesilmiş elbiseler bu topluma uymamıştır. Geçmişten kopuş ve aşırı taklitçilik, bir kültürler dizgesinin ölümüne ya da yeryüzünden silinmesine zemin hazırlamıştır. Romanda da dikkat edildiği gibi eskiye ait değerler, ya yeraltlarında ya mahzenlerde ya da çeşitli kuytu köşelerde bulunmaktadır. Oysa milleti millet yapacak değerler de bunlardır.

Kara Kitap, bu değerlerle örülmüş, bu değerlere göre kurgulanmış bir roman olarak çıkar karşımıza. Arayış, bir yeniden doğuşla selamete erecekse ancak geriye dönüşle mümkün olacaktır tezi romanın temel izleğidir. Nitekim romandaki her nokta bu özümseyişe işaret etmektedir. Yazar, bir yandan taklitçiliği, cumhuriyet dönemi politikalarını eleştirirken, bir yandan da gelenekle barışmamızı, onu özümsememiz gerektiğini savunur. Kaybettiğimiz anlamı, yüzlerimizden silinen esrarı, evlerimizden uzaklaşan masallarımızı, dilimizden çıkartılan kelimeleri ve kütüphanelerimizden koçulan eserleri bulmamız ve yeniden yaşatmamız gereklidir. Yitirdiğimiz hafıza masallarımızda, dilimizde, kitaplarımızdadır. Kültürel kaynaklarımız sonradan, içine dahil olmaya çalıştığımız Batı’da değil, Doğu’dadır. Elbette ki Batı’dan da almamız gerek birtakım bilimsel, teknolojik, siyasi kazanımlar olacaktır ki olmuştur da. *Kara Kitap* bunun olmaması gerektiğini söyleyen bir roman değildir, ancak geçmiş olmadan kendimiz olamayacağımız, Batı taklitçiliğiyle mutlu olamayacağımız inancını benimsemiş bir romandır. Dolayısıyla tezimizde de *Kara Kitap* bu inanca göre okunmuş ve değerlendirilmiştir. Elbette ki bir sanat eseri olması dolayısıyla *Kara Kitap* başka okumalara da müsaittir. Fakat bizim dikkatimizin üzerinde yoğunlaştığı husus, *Kara Kitap*’ın yıllardır yaşadığımız olan “kültürel kimlik” sorununa değinmesi olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM: ADALET AĞAOĞLU'NUN ÜÇ BEŞ KİŞİ ADLI ROMANINDA TOPLUMSAL CİNSİYET ve KİMLİK SORUNU

2.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Toplumsal cinsiyet, dünya genelinde kadın hakları ve feminist hareketlerin gündeme gelmesiyle popülerlik kazanmıştır. Özellikle de yetmişli-seksenli yıllardan sonra önemli bir konu haline gelmiştir. Bedenin, biyolojik mi yoksa toplumsal olarak mı kurgulandığı gibi tartışmalar, toplumsal cinsiyet kavramının popülerliğini artırmıştır. Kavramla ilgili çeşitli tartışmalar ve ayrışmalar olmuştur. “Simon de Beauvoir 1949’da ‘Kadın doğulmaz, kadın olunur’ dediğinde, cinsiyete ilişkin sayısız soruyu içeren geniş bir tartışma alanı açmış(tır). Kadın olmak ne demektir? Birer toplumsal form olarak kadınlık ve erkekliği üreten kültürel süreçler ve bağlamlar nelerdir? Kadın olma sürecinde kadının kendisinin seçimleri ve kararlarının bir ağırlığı var mıdır; yani kişinin özgürlük alanı ne kadardır?...Bu sorular, insanın bedeni ile toplumsal kaderinin birbirinden ayrı iki şey olarak algılanmasını da beraberinde getirdi. Evet kadınlık ve erkekliğin biyolojik bir temeli vardır ve bu değişmez. Ancak cinsiyet, bu temelden ibaret değildir, onun üzerinde kurulan ve toplumsal bağlama göre değişen bir örüntü vardır: Toplumsal cinsiyet”(Bora, 2005: 37). Cinsiyet doğuştan ve verilmiş bir değerken, toplumsal cinsiyet, içinde yaşanan toplum tarafından bireylere aktarılan kültürel bir kazanımdır.

Toplumsal cinsiyet kavramı, daha çok kadın hakları ve kadın-erkek eşitsizliğinin ele alındığı ve tartışıldığı metinlerde görülmektedir. Özellikle de feminist hareketin başlaması ve yaygınlaşmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Çünkü “feministler, bedeni toplumsal açıdan yapılandırılan(inşa edilen) bir nesne biçiminde görmektedir. Kadın(sı)lık ve erkek(sı)lik cinsiyetlerimizden ziyade toplumsal ve kültürel açıdan inşa edilen kurgular sistemi biçiminde algılanmaktadır”(Bayhan, 2013: 149). Kadının, toplum hayatındaki tarihsel yeri, iş, bilim, sanat gibi alanlardaki rolünün

değerlendirildiği çalışmalar, toplumsal cinsiyet kavramına da değinmiştir. Ancak, toplumsal cinsiyet sadece kadınlar için değil, erkekler için de kullanılan bir kavramdır. Nitekim “Kadın ve erkek olmak, doğal ve doğuştan olarak adlandırılırken, kadınlık ve erkeklik ise toplumsallaşma süreci ile beraber kültürel bir yapılanmaya işaret etmektedir”(Bingöl, 2014: 108). Dolayısıyla kadınlık ve erkeklik toplumdan topluma değişebilir. Erillik ve dişilik gibi değişmez değildir.

Toplum ve kültür, sadece kadına birtakım roller ve değerler biçmez. Aynı şekilde erkek içinde toplumsallaşma ve kültürlenme süreci geçerlidir. Kadın olsun erkek olsun, dünyaya gelen her insan, içine doğduğu kültür dairesinin cinsiyetlere özgü değerleriyle büyür. Daha doğumundan itibaren giydiği elbiseler dahi, kültürün cinsiyetlere biçtiği rol gereği seçilir. İlerleyen yaşlarda eğitim, din, siyaset gibi kurum ve oluşumların tutumuna göre cinsiyet rolleri değişiklik kazanır. Hemen hemen her kültürde kadın ve erkek arasında toplum tarafından belirlenen farklılıklar vardır. Nitekim “toplumsal cinsiyet” kavramı da bu farklılıklara işaret eder. “Cinsiyet (sex) terimi, kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü ifade eder ve biyolojik bir yapıya karşılık gelir. Toplumsal cinsiyet (gender) terimi ise kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade eder”(Dökmen, 2010:19-20). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet, görüldüğü gibi iki farklı terimle karşılanmaktadır. Cinsiyet, doğuştan gelen bir fiziki özelliğe gönderme yaparken; toplumsal cinsiyet doğumdan sonra, toplumsallaşma, kültürlenme gibi süreçler sonucunda aktarılan bir roller bütününe gönderme yapmaktadır.

Toplumların kız ve erkek çocuklarına farklı yaklaşımları ve onlardan farklı beklentiler içerisinde olmaları ise iki cinsiyet arasında farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur. “Toplumsallaşma sürecinde erkek ve kız çocuklarının öğrendikleri, kültürün cinsiyetlerine uygun bulduğu duygu, tutum, davranış ve roller arasındaki farklılıklar ise toplumsal cinsiyet farklılıkları olarak ele alınır. Kadınların daha duyarlı, ilgili ve bakım verici vb. olarak algılanmaları ev kadını, öğretmen, hemşire vb. olmalarının beklenmesi ama erkeklerin bağımsız, atılgan, kuvvetli vb. algılanmaları asker, mühendis, tüccar vb. olmalarının beklenmesi toplumsal cinsiyet farklılıklarıdır” (Dökmen, 2010: 24).

Toplum ve kültür, her cinsiyetten farklı davranışlar bekler. Kadından eve, aileye bakması, merhametli, duyarlı, yardımsever olmasını beklerken; erkeğin güçlü, sağlam

olmasını, ailesini, evini koruyup ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılaması beklenir. Bu sebeptendir ki çocuklar dünyaya geldiği andan itibaren bu rollerine uygun olarak yetiştirilir. Kız çocukları daha çok anneyle zaman geçirir ve annenin davranışlarını, rollerini öğrenir. Erkek ise babanın yanındadır ve onun gibi yetiştirilir. Böylece cinsiyetler, toplumsal rollerini de öğrenmiş olur.

“Kadınlara ve erkeklere verilen farklı roller ise toplumsal cinsiyet rolleri olarak bilinir. Kadınların ve erkeklerin toplumun yazdığı senaryoya bağlı kalarak rollerini oynamaları beklenir. (Dökmen,2010;29)

Toplumsal cinsiyet rolleri, önce ailede, sonra okulda ve sürekli olarak da içinde yaşanılan toplum tarafından öğretilir. Rollerini çabuk benimseyen ve yaşamında da gösterenler toplum tarafından kabul edilirken; rollerini kabul etmeyen, cinsiyetine özgü davranışları sergilemeyenler ise yerilir ve toplum tarafından dışlanır. Erkekten erkek gibi olması, kadından ise kadın gibi olması beklenir. Bu süreçte kadınların daha çok sınırlandırıldığını erkeklerin ise daha çok sorumluluk altına itildiğini görürüz. Elbette ki bu sınırlandırmaların ve sorumluluk yükünün niceliği toplumlarca değişebilmektedir. Ancak evrensel olan bir şey vardır ki o da her toplumun ve kültürün kadından ve erkekten bekledikleri farklıdır. “Hangi kültürde, çağda yaşarsak yaşayalım kız ya da erkek olarak doğmak, tıpkı ölümlü olmak gibi biyolojik varlığımızın bir niteliğidir. Ancak daha doğum öncesinde kız bebeklerin eşyaları için pembe, erkek bebeklerin eşyaları için mavi rengin tercih edilmesiyle başlayan süreç, erkeklerin ve kadınların yapabileceği işler konusunda da yapay ayrımlar üretir. Bu çerçevede erkek cinsiyeti ile kadın cinsiyeti arasında toplumsal yaşama katılma düzeyi açısından farklılıklar oluşur”(Köysüren, 2013: 97). Bu farklılıkların kaynağı ise doğum öncesinden başlayıp, ölüme kadar geçen süre boyunca toplumun bireyin bedeni üzerindeki hâkimiyetidir.

Sadece bir renk farklılığıyla başlayan toplumsal cinsiyet kazandırma süreci, kişilerin bütün hayatlarına da yansımaktır. Pembe renkli elbiselerle büyüyen kız çocukları, duygusal, merhametli öğretmenler, hemşireler, bakıcılar olacakken; mavi renkle büyüyen erkekler asker, siyasetçi, yönetici gibi görece daha önemli işlerin başına geçecektir. En nihayetinde ise erkek ve kadın olarak toplumsal cinsiyet kimliğiyle yaşayacaktır. “Çocuk büyürken, toplum da çocuğun önüne cinsiyete uygun kurallar, şablonlar ya da davranış modelleri dizisi koyar. Belirli toplumsallaştırma etkenleri de ya

da failleri- özellikle aile, medya, arkadaş grupları ve okul- söz konusu bu beklentileri ve modelleri somutlaştırarak çocuğun bunları sahipleneceği ortamları hazırlar. Çeşitli öğrenme mekanizmaları da işin içine girmektedir: koşullanma, öğretim, model alma, özdeşleşme, kuralları öğrenme gibi. Toplumsal modeller ya da kurallar, ayrıntıları ne olursa olsun, az ya da çok içselleştirilirler. Bunun sonucunda, normalde belirli bir cinsiyetin toplumsal beklentileriyle örtüşen bir toplumsal cinsiyet kimliği ortaya çıkar.” (Sankır, belirtilmemiş: 12).

Tüm bunlardan hareketle, cinsiyetin doğuştan gelen bir biyolojik özellik olduğunu, toplumsal cinsiyetin ise toplum ve kültür tarafından verilen bir takım roller ile oluştuğunu söyleyebiliriz. Erkek ve kadın olarak doğanlar, erkekliği ve kadınlığı içine doğdukları toplum tarafından öğrenirler. Toplumsal cinsiyet, öğretilmiş kurallar, davranışlar ve roller ile şekillenir. Aile, eğitim kurumları, dini kurumlar, mahalle, medya vb. gibi toplumsal değerleri yaşatan, öğreten oluşumlar, toplumsal cinsiyet rollerini bireylere aktarırlar. Doğum öncesinden başlayıp, ölüme kadar süren bu süreçte, bireyler kendi iradeleriyle değil, öğretilmiş davranış kalıplarıyla hareket ederler. Cinsiyetleri için kabul görülmüş olan işlerde çalışır, okullarda okur, mekânlarda bulunur ve çeşitli sosyal, kültürel, sanatsal ve ekonomik oluşumlara katılırlar. Böylelikle cinsiyet verilmiş bir özellik olarak kalırken; toplumsal cinsiyet öğrenilmiş bir roller bütünü olarak hayat boyunca devam eder.

2.1.1. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Roller

Toplumsal, kadın ve erkek için farklı roller belirlediğini ve bireylerin de hayatı boyunca bu rollere uygun olarak yaşamasını istediğini yukarıda belirtmiştik. Neredeyse her toplum ve kültürde görülen bu ayrımcılık, Türkiye’de de görülmektedir. Kadın ve erkekte birçok konuda farklı beklentiler vardır. Bu beklentiler, doğumla birlikte başlar ve hayat boyu varlığını hissettirir. Açık veya örtük biçimde, toplum ve o toplumun kültürü sürekli bireylere telkinde bulunur. Kimi zaman dini, kimi zaman milli, kimi zaman ideolojik ve kimi zaman da geleneksel inançlardan ötürü kadın ve erkek farklı rollere uygun görülmüştür. Bugün daha çok kadın cinsiyeti üzerinden bu rol ayrımcılığı tartışılabilir de erkek cinsiyetinin de rol dağılımından etkilendiği görülür. Nitekim toplumsal cinsiyet, sadece kadını değil erkeği de bazı yaşam koşullarına bağlamaktadır. Kadından bir şeyler yapması veya yapmaması istenildiği kadar erkeklerden de aynı isteklere cevap vermesi beklenir. Buradaki fark, bazı istenilen davranışların kadın üzerinde erkeğin üstünlük kurmasına sebep olmasıdır. Özellikle de iş, eğitim gibi alanlardaki toplumsal cinsiyet rolleri, erkeğin kadın karşısında daha öncelikli hale getirmiştir.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, cumhuriyetle birlikte gelen değişimler sonucu büyük oranda azalmıştır. Ancak, gerek yeniliklerin belirli bir zümre tarafından kabul edilmesi gerekse geleneksel inanışlardan kolayca vazgeçilememesinden ötürü, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı cumhuriyetten sonra da devam etmiştir. Bugün dahi çeşitli alanlarda kadın-erkek eşitsizliğinden, kadının toplumsallaşmasının güçlüğünden bahsedilmektedir. Gerek devlet tarafından gerekse sivil toplum örgütleri tarafından kurulan; bazı kadın hakları savunuculuğu yapan ve kadının iş, eğitim, bilim, sanat gibi alanlarda daha çok görülmesi için çalışan kuruluşların varlığı da toplumsal cinsiyet ayrımcılığının hala var olduğunu gösterir.

Cumhuriyetle başlayıp bugüne gelecek olursak, Türkiye’de toplumsal cinsiyet ayrımcılığının Osmanlı döneminden kalma bir gelenek olduğunu görürüz. Nitekim Osmanlı döneminde kadın, iş, eğitim, yönetim, bilim gibi alanlarda çok fazla görülmez. Bu alanlar daha çok erkek egemenliğindedir. Bunların dışında Osmanlı döneminde

kadın, hukuki, ailevi, ekonomik anlamda da erkekle aynı konumda değildir. Osmanlı’da kadının birtakım haklardan mahrum edilmesinin sebebi olarak dini inançlar gösterilse de bu uygulamaların çeşitli kültürlerden alındığı da söylenmektedir. “İslam ahlakının yanlış yorumlanmasıyla türetilmiş iki gelenek sosyal yaşamda kadının erkeği geriden takip etmesine sebebiyet vermiş olabilir. Bu geleneklerden biri kadının bir şekilde evde inzivaya çekilmesi, diğeri ise erkeğin birden fazla kadınla evliliğinin meşruiyetidir. Oysa Türklerin Arap ve İran kültürlerinden etkilenerek bu gibi uygulamalara gitmiş olduğu da bilinmektedir”(Bingöl, 2014: 111).

Osmanlı’da kadın söz konusu olduğunda ilk akla gelen harem içinde benzer ifadeler kullanılmıştır. “Harem, sanıldığı gibi ne Türk icadıdır ne de Osmanlı’nın bir keşfidir. Osmanlılar harem olayını Bizans ve İran’dan almıştır. Bu özeniş zamanla sarayda ve çevresinde yayılmıştır”(Bingöl, 2014: 11).

Osmanlı dönemi Türkçe’si, edebiyatı, sanatı ve toplumsal yaşamı dikkate alındığında, Arap ve Fars etkisinin oldukça fazla olduğu görülür. Dolayısıyla kadın ve erkek rolleri belirlenirken bu kültürlerden etkilenilmiş olma olasılığı da yüksektir. Nihayetinde Türkler İslam’ı sonradan kabul etmişlerdir ve Arap-Fars kökenli bir İslam’ı yaşamışlardır. Bu sebeple Arap ve Fars gelenekleri de Osmanlı coğrafyasında dini görünümle girmiştir. Ancak nasıl olursa olsun sonuçta, Osmanlı döneminde bir kadın erkek ayrımcılığının olduğu net bir şekilde görülmektedir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise kadın, erkeğe tam olarak denk olmasa da birtakım hak ve özgürlüklerle erkek karşısındaki durumu biraz daha iyileşmiştir.

Tanzimat dönemiyle başlayan modernleşme çabaları, aynı zamanda Doğu geleneklerinden de kopuşu kaçınılmaz kılmıştır. Çünkü modern değerler ile Doğu’nun gelenekleri uyuşmamaktadır. Bu sebeple yenileşme hareketleri, Batı’yı takip ederek ve Doğu’dan uzaklaşarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti’nin yıkılıp, yerine Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte bu hususta ciddi adımlar atılmaya başlar. Tam anlamıyla toplumu modern bir hale getirmek isteyen yöneticiler, kadın-erkek ayrımcılığını azaltmak için de birtakım değişikliklere gitmişlerdir. Eğitimde, iş hayatında, hukuki alanda kadının erkek karşısındaki konumunu eşitleme amaçlı yenilikler hayata geçirilmiştir.

Bunların en başında medeni kanunun kabulü ile verilen haklar yer alır. “1926 yılında Türk Medeni Kanunu’yla kadına temel haklar verilmiş, tek eşlilik kabul edilmiş, mülk edinmede kadın da hak sahibi olmuştur. Cumhuriyetle birlikte Türk kadınına eğitim kapıları sonuna kadar açılmaya çalışılmıştır. Tevhid-i tedrisat kanunu ile Türk kadınına 1926 yılından itibaren harp okulları dışında tüm eğitim kurumlarına girme hakkı tanınmıştır. Türk kadını seçme ve seçilme hakkına 1934 yılında kavuşmuştur”(Bingöl, 2014: 112). Böylece Türk kadını artık eğitim, siyasi ve hukuki alanda temel hak ve hürriyetlerine kavuşmuştur.

Tüm bunlarla birlikte cumhuriyet kurucuları, modernliğin ve değişimin simgesi olarak da kadını öne çıkartmışlardır. Toplumsal hayatta görünürlük kazandırmışlar, ekonomik faaliyetlerde toplumsal kalkınmaya fayda vermelerini sağlamışlardır. Ancak uzun dönemdir Osmanlı toplum yapısı içinde oluşan birtakım alışkanlıklar kolayca terk edilmemiştir. Kadınlar için her ne kadar okulların, kurumların kapısı açılrsa da kız çocuklarını okula göndermeyenler, evden çıkartmayanlar, erken yaşlarda evlendirenler olmuştur. Bu yenilikler daha çok üst tabakayla sınırlı kalmıştır. “Genç cumhuriyetin eğitilmiş kadrolarını oluşturan ve ilk başlarda sayıları pek fazla olmayan bu ilk nesil meslek kadınları, çoğunlukla toplumun üst tabakalarında yer alan, büyük şehirlerde yaşayan ya da kızlarının bir başka şehirde eğitim almasını kabul edecek düşünce yapısına, eğitim düzeyine ve ekonomik imkânlarla sahip ailelerin kızlarıdır”(Gülendam, 2006: 41-42). Dolayısıyla yurdun büyük kısmında kadın, birçok haktan mahrum kalmıştır.

Adeta cumhuriyetin simgesi haline gelen Türk kadını, yeni haklar kazanmakla birlikte yeni sorumluluklar da kazanmıştır. Gerek aile hayatında, gerek iş ve sosyal hayatta olsun, kadınlara çeşitli roller biçilmiştir. Annelik, ev hanımlığı gibi geleneksel rollerin üzerine, üretmek, eğitmek, siyasi hayata dâhil olmak gibi roller de verilmiştir. Artık kadın sadece evden ve ailesinden değil, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumdan da sorumlu hale gelmiştir. Özellikle de toplumu eğitmek, devrimleri benimsetmek gibi görevler de cumhuriyet kadınının rollerinden biridir. Dolayısıyla kadın daha dikkatli olmak zorundadır. Hem ailesi ile iş ve eğitim hayatı arasında dengeyi kurmalı hem de sosyal yaşam içerisinde ahlaki değerlerini muhafaza etmelidir.

Cumhuriyet devrimleri elbette ki etkili olmamış değildir. Ancak bu değişimlerin kabulü, uygulanması, benimsenmesi kolay olamamış hatta bugün dahi benimsenememiştir. Türkiye gibi sonradan modernleşen toplumlarda görülen geleneksel ve modern olanın bir arada yaşaması, kadın-erkek ayrımcılığı konusunda da görülmüştür. Kadınların okuma-yazma oranı artmış, istihdam alanları çoğalmış, hukuki hakları verilmiş olsa dahi bugün bile kadın, erkek karşısında zayıf konumdadır. Burada toplumsal cinsiyet rolleri yine dikkat çekici unsurdur. Zira kadının hala geriden gelmesi bu roller sebebiyledir. Kadınlar, erkekler gibi devlet yönetiminde, bilimde, sanatta, din konusunda etkin değildir. Toplumun büyük çoğunluğunun muhatap olduğu, devlet ve toplum için önemli kararların alındığı bu sahalarda kadının görülmemesi onu belirli alanlar içine sıkıştırmıştır. Aynı zamanda bu kadının erkeğe bağımlı olma algısını da desteklemiştir. Örneğin, bugün dahi kadın milletvekili sayısı erkeğe oranla son derece azdır.

Din ile ilgili konularda kamusal alanda çalışan kadın sayısı da erkek sayısından azdır. Bu konuda bir karşılaştırma yapılacak olunursa Osmanlı döneminden pek de farklı olmadığı görülür. Çünkü Osmanlı döneminde de “kadının dini toplulukta ve ibadetlerde lider olamaması düşüncesi, medresedeki müderristen, hukukta etkin olan kadınlara kadar belirleyici olmuştur. Tıpkı külliyelede camii-medrese-imaret üçlüsünün bir bütün oluşturması gibi camiinin imamı Müslüman toplumlarda erkek olagelmıştır. Doğal olarak müderris başta olmak üzere, kadı ve imarete nazır-ı vakf işini yürüten idareci ve tekkeledeki şeyh de erkektir. Toplumsal organizasyonun belirleyicisi olan bu yapılar da dışsallaştırılan kadın pek tabi olarak toplumda da ikincil düşünülecektir”(Köysüren, 2013: 147). Aynı şekilde bugün de kadın, toplum nezdinde otorite sahibi olunabilecek alanlarda çok fazla görülmemektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi, öğretmenlik, hemşirelik, bakıcılık, açıcılık vb. gibi büyük çoğunluk tarafından çok da zor sayılmayan işlere layık görülmektedir. Gelenekselleşen bu fikir, kadının toplumdaki konumunu belirli alanlarla sınırlamıştır. Her ne kadar ev içinden çıkmış olsa da kadın, dışarıda da evde yapabildiği işlere benzer işlerle özdeşleştirilmiştir. Her ne kadar eğitim olanaklarından faydalanabilmesinin önü açılrsa da bugün dahi kadınları okur-yazar kitle içindeki oranı yeteri seviyede değildir. Nitekim kadının diğer alanlarda yer bulamamasının bir sebebi de eğitim fırsatlarından

yararlanamamasıdır. Eğitimin, bugünün dünyasındaki önemi de dikkate alındığında, kadınların neden erkekler karşısında daha geri planda olduğu anlaşılacaktır. 2013'te Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan aşağıdaki tablo, kadın ve erkeğin günümüzde ne derece sosyal hayatın içinde olduğunu gösterir.

Cinsiyete göre seçilmiş göstergeler,2013

<u>Seçilmiş Göstergeler</u>	<u>Erkek</u>	<u>Kadın</u>
<u>İlk evlenme yaşı</u>	26,08	23,6
<u>Okur -yazar olmayan nüfus oranı (%)</u>	1,9	9,4
<u>Yüksekokul veya fakülteden mezun olan nüfus oranı(%)</u>	15,1	10,7
<u>İstihdam oranı(%)</u>	65,2	27,1
<u>İşgücüne katılım oranı(%)</u>	71,5	30,8
<u>Genç işsizlik oranı(%)</u>	17,0	21,9

Tablo incelendiğinde, eğitilmiş kadın sayısının daha az ve dolayısıyla da işgücünde de kadının daha az yer aldığını görürüz. Bu tablonun oluşmasının sebebi, elbette ki araç-gereç, teknoloji, ulaşım, okul yetersizliği gibi maddi unsurlar değildir. Tamamıyla toplumun kadına bakışı ve ona biçtiği roller, onu, eğitim fırsatından alıkoymuştur. Nitekim toplumca dilimizde de varlığını bulan “erkek işi, kadın işi” gibi kalıplaşmış ifadeler, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının göstergelerindendir. Bu hususta okuma, çalışma, yönetme, idare etme gibi işler daha çok erkek işi olarak kabul görmüştür. “Devlet adamı, bilim adamı” gibi ifadelerde bu işlerin erkek için daha uygun görüldüğünü gösterir.

Yine toplumca bilinen ifadeler üzerinden gidecek olursak dilimizdeki atasözleri ve deyimlerde de kadın-erkek ayrımcılığını görebiliriz. Bu konuda yapılan bir çalışmada şu atasözleri örnek olarak gösterilmiştir:

“Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.

On beşinde kız ya erde gerek ya yerde” (Özkan - Gündoğdu, 2011: 1140).

Atasözünde de vurgulandığı gibi, erkek çocuk sahibi olmak toplumca daha değerli sayılmıştır. Hatta erkek çocuk doğuramadığı için boşanılan kadınlar vardır. Çünkü gerek soy devamlılığı, gerek miras, gerekse maddi getiri için erkek çocuk daha çok istenilir. Yine diğer atasözünde olduğu gibi, kız çocuğunu erkek yaşlarda evlendirme fikri de kadınların eğitim ve iş hayatları için olumsuz sonuçlar doğurur. Erken evlenen kadın, ev, çocuk ve aile bakımı gibi işlerin sorumluluğu altında kalır. Bir eş ve anne olduktan sonra ise eğitim görmesi neredeyse imkânsız hale gelir. Dolayısıyla da ancak ev kadını olabilecektir.

Toplumumuzda ve kültürümüzde erkeğin daha öncelikli olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat, erkeğin de en az kadın kadar baskı altında olduğunu da söylemek gerekir. Çünkü, kadınlar gibi erkekler de çeşitli toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirdiği zaman değer kazanır ve onaylanırlar. Kadının ev içinde kendini ispatlaması gerekirken, erkek de ev dışında kendini ispatlamalıdır. Kadın, birtakım rollerden muaf tutulurken, erkek o rolleri gerçekleştirdiği zaman toplum içinde yer edinebilir. Daha genel bir ifadeyle söylersek, kadın daha az sorumluluk altındadır ve baskı ile şiddete maruz kalmaktadır. Erkek ise baskı ve şiddetten uzaktır ancak onun sorumluluğu daha fazladır. Kadından, daha çok ev ile ilgilenmesi istenirken, erkekten ev ihtiyaçlarını karşılamak, evi korumak, çocukların ihtiyaçlarını karşılamak, eğitim almak, iyi bir işte çalışmak, askerlik yapmak, güçlü ve iradeli olmak, soyun devamlılığını sağlamak vb. gibi sorumluluklar yüklenir. Tüm bunların yanında toplumumuz tarafından onaylanmak için ise daha fazlası da gerekir. “Türkiye’de geleneksel olarak kabul gören erkeklik kademesine varmak dört temel aşamayı geçmek zorunludur. 1. Sünnet, 2. Askerlik, 3. İş bulma, 4. Evlenmedir. Türkiye’nin pek çok bölgesinde, bu uğurda atılan her adım şenlik konusudur. Çünkü ancak toplumsal cinsiyet kalıplarının içine giren bireyin toplumsal varoluşu kabul edilmektedir. Egemenlik kodlarına uyma çabası içindeki delikanlının

cinsiyet kimliğini üstlenişinin şenlikle kutlanması, onun bir erkek birey olarak toplumsal kabulünü göstermek içindir”(Selek, 2009: 19-20). Sünnet, askerlik, evlilik gibi olaylar, aynı zamanda da bir geçiş törenleri gibi algılanır. Her erkeğin “erkek” olabilmesi için bu geçiş süreçlerini başarıyla geçmesi gerekir.

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeğin, içinde bulunduğu toplumun bir parçası haline gelebilmesi içindir. Bu, toplum denilen bütünün bir parçası haline gelebilmekse yine toplumun öngördüğü şartları gerçekleştirmekle olacaktır. Erkek için sünnet, askerlik gibi uygulamaların yerini, kadın için de evlilik, annelik gibi roller alır. Bu rolleri yerine getirmeyenler genellikle toplum tarafından kabul görmezler. Çünkü hem bütünün parçası olamazlar hem de bütünün yapısını bozarlar. Kültüre ve geleneğe aykırı olduğu için, otoriteler tarafından dışlanırlar. Toplum, kültürü ve geleneği muhafaza için, toplumsal cinsiyet rollerinin herkes tarafından yerine getirilmesini ister. Eğitimle, dini kurumlarla, medya gibi çeşitli organlarla bu görev bilinci bireylere aktarılır. Her iki cinsiyette bu şekilde bir baskı altındadır. Kadın da erkek de farklı yöntem ve rollerle topluma adapte edilmeye çalışılır. Tüm bu roller, görevler, baskılar ile oluşan toplumsal cinsiyet kimliği, birey tarafından kabullenilmediği zaman ise bir kimlik sorunu ortaya çıkacaktır. Bu bireyin kimliği ile toplumun kimliği arasındaki çatışmayı ortaya çıkarır. Başka bir ifadeyle birey ve toplum çatışır. Fakat genellikle toplum, daha büyük olduğu için ve doğuştan itibaren bireyi etkisi altına aldığı için bireysel kimlik geri planda kalacaktır. Birey, çoğu zaman isteklerini, hayallerini, ideallerini bastırmak zorunda kalır; tercih edilen bir kimlikle değil, kendisine verilmiş, öğretilmiş olan bir yapay kimlik ile yaşar.

Toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak yaşayan birey, çoğu zaman da kendi iradesinin değil toplumun iradesinin kontrolündedir. Bireysel tercihmiş gibi görünen birçok seçim, aslında toplumun seçimidir. Birey için uygun görülen iş, eş, arkadaş gibi yaşamsal unsurların seçimi çoğu zaman toplumun ilkelerine göre belirlenir. Bu sebeple erkek ve kadın, toplumun kabul edeceği işleri yapar. Evleneceği kişiyi çevresine, ailesine uygun olarak seçer. Giydiğine, okuduğuna, dinlediğine, sevdiğine ve sevmediğine karar veren bireymiş gibi görünse de çoğu zaman toplumun onayı çerçevesinde hareket eder. Bu onay çevresinden çıktığında ise “kınanır”, “ayıplanır”. Bu sebeple bütünden dışlanmamak için toplumsal cinsiyet rollerine uymayı gözetir.

Tekrarlayacak olursak bu konuda sınırlandırılan, baskı altında olan tek cinsiyet kadın cinsiyeti değildir. Erkekler de en az kadınlar kadar toplumsal baskı altındadır. Ancak şiddet, cinayet gibi olaylara daha çok kadınlar maruz kaldığı için erkeklerin gördüğü baskı pek gündeme gelmez. Ama erkekler de kadınlar kadar şiddet görürler. Kadınlar somut şiddete maruz kalırken, erkekler soyut şiddet görmektedirler.

Toplumsal cinsiyet rolleri kadını da erkeği de engelleyen, yönlendiren unsurlardır. Bu unsurlar bazen dine göre, bazen geleneğe, bazen kültüre, bazen milli örfilere, bazense ailevi ve mahalli adetlere göre belirlenir. Hiçbir toplumsal cinsiyet rolü gereksiz değildir. En başında toplumun sürekliliğini sağlamak içindir. Daha sonra ailenin, devletin, geleneğin, soyun, kabilenin yaşaması içindir. Kimi yerlerde töreler için kimi yerlerde ise sınıfsal değerleri temsil için gerekli görülürler. Böylece yapılması istenilen eylem akılcı bir gerekçeye bağlanır. Birey ise bu gerekçeyi kabul etsin veya etmesin onaylamış gibi davranır. Çünkü toplumsal varoluş için bu rolleri onaylamak ve uygulamak gerekir.

2.2. Murat ve Kısmet Olmak: Kadın/Erkek Doğulmaz Kadın/Erkek Olunur

Adalet Ağaoğlu'nun *Üç Beş Kişi* adlı romanı, 1984 yılında yayınlanmıştır. Mekân olarak Eskişehir'in seçildiği romanda, burjuva bir ailenin üyeleri ve yakın çevreleri anlatılmıştır. Herhangi bir olay zincirlemesi içerisinde gelişmeyen roman, daha çok karakterlerin iç dünyalarına eğilmiştir. Yedi bölümden oluşan romanda, her bir bölüm roman kişilerinden birine ayrılmıştır. O kişinin iç konuşmaları, geriye dönük düşünceleri verilerek kişinin ruhsal çözümlemesi yapılır. Aynı zamanda roman kişilerinin, çevreyle, zamanla ve mekânla olan ilişkileri de aktarılmaya çalışılmıştır. Bir haziran gecesi saat 23.00 ile 02.00 arasını kapsayan roman, Eskişehir, Ankara ve İstanbul'da yaşayan, aralarında akrabalık, arkadaşlık ilişkisi bulunan üç beş kişinin içinde bulundukları durum temel alınmıştır. Anadolu'nun köklü ailelerinin, modernleşme, sanayileşme süreçlerine katılımını, seksen öncesi siyasal ve ekonomik durumları da dikkate alarak derinleşen roman, bir dönem romanıdır. Bu dönem ise kişilerin ruh haliyle yansıtılmıştır. Zengin bir ailenin, değişen koşullara uyum sürecini, seksen öncesi yoğun siyasi çatışmaların genç nesil üzerindeki etkisi gibi dönemin gelişmeleri, roman kişileri üzerinden anlatılmıştır. Dolayısıyla romanda öne çıkan unsur, roman kişileridir. Onların kişisel özellikleri, seçimleri, hayalleri, şimdiyi algılayışları ve çevreyle olan ilişkileri üzerinde durulmuş olması, bu romanın kişilerini öne çıkarmıştır.

Çalışmamızın konusu gereği dikkat çeken roman kişileri ise Kısmet ve Murat adlı kardeşlerdir. Toplumsal cinsiyet kimliği ile kendi kimliği arasında kalan, hatta bu sebepten dolayı kendi kimliğini kazanamayan bu roman kişileri, çalışmamızın bu bölümündeki ana unsurlar olacaktır.

Murat, Eskişehir'in köklü ve zengin ailelerinden olan Kaymazlı ailesinin ikinci çocuğudur. Çocukluğu daha çok kadınlar arasında geçer. Çocukken oynasın diye eline verilen mandolin ile müzikle tanışır. Eskişehir'de üniversite okuyan Murat, çevresiyle çok uyumlu değildir. Bir derginin açtığı beste yarışmasına katılır ve yarışmada derece alır. Hatta dönemin önemli pop müzik sanatçısı Selmin tarafından çok beğenilir ve onun bestesini konserinde söyler. Bu sırada Selmin'den hoşlanmaya başlayan Murat, onunla

birlikte olmaya başlar. Eskişehir'in köklü bir ailesinin tek erkek çocuğu olan Murat'ın, Selmin gibi bir şarkıcıyla olan ilişkisi duyulur. Aile buna çok fazla tepki gösterir. Neredeyse tüm Eskişehir bu davranışı onaylamaz. Fakat Murat, Selmin'i Eskişehir' ve ailesine tercih edecektir. Selmin, İstanbul'da yaşadığı için Murat da İstanbul'da okumak ister. Sınavı kazanır ve İstanbul' gider. Burada Selmin ile gazinolarda, pavyonlarda yaşamaya başlar. Okula hiç gitmeyen Murat, vaktinin çoğunu Selmin'le geçirir. Çevresinden aldığı tüm tepkilere rağmen Selmin'den vazgeçemez. Ancak bir gün, Murat'ın dayısı Ferit Sakarya bir akşam Selmin'in olduğu gazinoya gelir. Daha sonra Selmin ile Ferit Sakarya beraber otele gider. Bunu gören Murat, Selmin'den ayrılır. Yani bir hayat kurup müzikle uğraşmak ister. İstanbul'da kenar mahallede bir eve taşınır. Ancak yine de istediğini bulamaz.

Romanda daha çok “hayalci Murat” olarak anılan bu kişi, zengin, köklü bir ailenin umudu olarak dünyaya gelir. Ondan çok şey beklenir ve çok şey olması umut edilir. Ancak Murat, tüm bu malı, mülkü bir kenara bırakarak kendi hayalleri peşinde koşmak ister. Bu düşüncesinden dolayı hem ailesi tarafından hem de arkadaşları tarafından eleştirilir. Ailesi, iyi okullar okuyup işlerin başına geçmesini beklerken, arkadaşları dönemin kutuplaşmış ortamında kendisinin de bir yerde yer almasını ve ülke sorunlarıyla ilgilenmesini bekler. Ancak Murat, bunların hiçbirisiyle ilgilenmez. Müzik ve Selmin, onun hayatının tek idealleridir.

Kısmet ise ailenin büyük çocuğudur. Çocukluğu Murat'ın gölgesinde geçmiştir. Kimse onunla Murat'la ilgilendiği kadar ilgilenmemiştir. Özellikle de annesi tarafından yoğun bir baskı altında büyümüştür. Kısmet, Kız Enstitüsünü bitirir fakat çalışması uygun görülmediği için herhangi bir işte çalışmaz. Evde annesinin yanında bir ev kızı olarak yaşamını sürdürür. Âşık olduğu Ufuk'la olan ilişkisi de yarım kalır. Annesi tarafından istemediği biriyle evlendirilir. Annesi, Kısmet'in her şeyine karışan, onu geleneklerine bağlı bir kız olarak yetiştirmeye çalışan birisidir. Kardelen ile arkadaşlığını fakir olduğu için onaylamaz. Kendileri gibi bir ailenin kızının herkesi sevmeyeceğini söyler. Yine böyle bir ailenin kızının çalışmaması gerektiğini de bildirerek onun hayatına müdahale eder.

Kısmet, çocukluğundan beri pek fazla dikkate alınmaz. Neredeyse varlığından kimsenin haberi yok gibidir. Okula sadece el işlerini, dikiş nakışı öğrenmesi için

gönderilir. İstemediği bir adamla evlendirilir ve arkadaş çevresi son derece sınırlı tutulur. Hayatına sürekli müdahale edilir. Erkek çocuk kız çocuk ayrımcılığını derin bir şekilde yaşar. Büyük bir baskı ve gözetim altındadır. Tüm bunlardan kurtulmak için intiharı dahi göze alır. Ancak başaramaz. Neredeyse bir hapis hayatı yaşayan Kısmet, içinde bulunduğu hayattan hep çıkmak ister. Kocasıyla ayrılmak ister. Fakat çevre baskısı, onun bu düşüncelerini bastırmasına sebep olur. Her ne kadar istemese de o aileye, o çevreye, o kocaya uygun şekilde yaşamak zorundadır. En sonunda ise tüm bu baskılara, engellemelere rağmen, Eskişehir’den, ailesinden, kocasından ve tüm o baskılardan kurtulmak için kardeşi Murat’ın yanına, İstanbul’a gitmeye karar verir. Bu onun kendi balına verdiği ilk kararlardan biridir. Karar verme ve kararı uygulama süreci çok sıkıntılı geçse de en sonunda trene biner ve tüm geçmişinden kaçar.

Romanın her iki kişisi de aynı ailede, aynı çevrede büyüdüğü için, benzer baskılara maruz kalırlar. Her ikisi için istenilen davranış biçimleri farklı olsa da ikisinin de yaşamı üzerinde başkalarının etkisi vardır. Kendisi olmakta zorlanırlar. Aile ve çevre baskısı, her an yanlarındadır. Murat görece olarak biraz daha kendisi olabilmeye çalışsa da sonuçta o da istediklerini gerçekleştiremez. Toplumsal cinsiyet rollerini ve kimliklerini reddeden bu iki roman kişisi, kimlik sorunuyla karşı karşıyadır. Onların üzerindeki bu baskı ve yaşadıkları sorun ise daha geniş incelemeyle görünürlük kazanacaktır. Aynı şekilde romanın diğer kişileri de bu iki kişi çözümlenirken, roman içerisindeki ve kişiler üzerindeki rolleriyle birlikte değerlendirilecektir. Toplumsal cinsiyet rollerinin erkek ve kadın cinsiyeti farklılığını nasıl oluşturduğunu göstermek için de Murat ve Kısmet adlı roman kişileri çeşitli kategorilerde karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

2.3.1. İsim Sembolizmi Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Roller

İnsanlar, dünyaya gelirken kendi cinsiyetlerini seçemediği gibi, isimlerini de seçemezler. Genellikle içinde doğdukları aile, kültürel, dini, milli ve kabilesel değerlere göre çocuklara isim verir. Neredeyse tüm toplumlarda bu davranış vardır ve genellikle de kız ve erkek çocuklarına farklı isimler verilir. Bu isimler, kız ve erkek çocuklarının daha en başından farklı algılandıklarına işaret eder. İsimlerle başlatılan farklılık, ilerleyen yaşlarda oyuncak, kıyafet vb. gibi unsurlarla devam eder. Cinsiyete göre verilen isimler dikkate alındığında, bu isimlerin toplumsal cinsiyet rollerine göre de verildiği görülür. “Çocuklara verdiğimiz isimler de toplumsal cinsiyet örüntüsünün alâmet-i fârikasıdır. Örneğin, kız çocuklarına; Çiçek, Gül, Yaprak, Duygu, Sevgi, Gönül, Kader vb. gibi isimler verilirken, oğlan çocuklarına ise Arslan, Pars, Yılmaz, Savaş, Hıncal, Zeki, Yaman, Hakan gibi isimleri veririz” (Bayhan, 2013: 156). Erkeklerle verilen isimlerle kızlara verilen isimler farklıdır ve bu farklılıklar aynı zamanda cinsiyetler için biçilen rollere uygundur.

Bu isimler, çocuğun olması istenilen güçte, kişilikte, maneviyatta, güzellikte umuduyla da verilir. Örneğin bir baba oğluna Mert ismini verirken, onun ismi gibi mert, delikanlı, korkusuz, güçlü olmasını da arzu eder. aynı şekilde bir kız çocuğuna, Gül ismi verilirken, onun güzel olmasını, çok beğenilmesini, sevilmesini de ister. Dolayısıyla isimler hem geçmişten gelen adetlere, törelere, alışkanlıklara hem de gelecekle ilgili birtakım isteklere göre verilir. Dilimizde çokça ifade edilen “isminin hakkını ver, isminin hakkını veriyor” gibi ifadeler de isimlerin tesadüfi olmadığını, çeşitli beklentilerin, düşüncelerin ürünü olarak verildiğini gösterir.

Yazarlar da eserlerindeki kurgusal kişilere isim verir. Bu isimler, kurgulanan kişinin içinde bulunduğu toplum, zaman, aile gibi unsurlar dikkate alınarak verilir. Ayrıca yazar tezli bir eser oluşturuyorsa buradaki isimlerde yazarın savunduğu teze uygun olacak biçimde verilir. *Üç Beş Kişi* adlı romanda ise Murat ve Kısmet isimlerinin, romana konu edilen ailenin, cinsiyet farklılığı yaklaşımına dikkat çekilmek için verildiğini söyleyebiliriz. Yazar, bir gerçeklik olan toplumsal cinsiyet olgusunun daha isim verme ile başladığını ve ailenin çocuklardan ne gibi beklentiler içerisinde olduğunu

isimler düzeyinde de sezdirmek istemiştir. Romandaki her kişinin ismi genellikle davranış, düşünce ve kişilik özellikleriyle paraleldir. Örneğin Kardelen, isimli roman kişisi, tıpkı üzerindeki kar tabakasına rağmen açılabilen kardelen çiçeği gibi, her türlü maddi, manevi, toplumsal engellere rağmen, okumaya, çalışmaya ve ailesine bakmaya çalışan bir inatçı ve güçlü kişiliğe sahiptir.

Murat ve Kısmet isimleri ise ailenin kız ve erkek çocuğa yaklaşımlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Birinci çocuk olan Kısmet'in adı, sözlükte, "1. Tanrı'nın her kişiye, her canlıya uygun gördüğü şey, durum. 2. Olayların kötü sonuçlarını tevekkülle karşılama durumu" (2004) olarak açıklanır. Genellikle dilimizde de tam olarak nasıl sonuçlanacağı bilinmeyen, bizim dışımızdaki faktörlerin de etkili olabileceği durumlarda kullanılan bir sözcüktür. Kısmetse olur, kısmet olursa yaparız, yaşarız, gideriz, geliriz... gibi kullanımları vardır. Tüm bu kullanımlar da sözcük, başka güçlere, başka birilerine, başka olaylara bağımlılığı gösterir. Kişinin, sadece kendi kendine yapamayacağı, olmasını istediği şeylerin başka bir güç tarafından karşılanması arzusunda olduğuna işaret eder.

Roman içerisindeki Kısmet adlı kişi de tıpkı isminin anlamı gibi, sürekli birilerine bağımlı yaşar. Özellikle de annesi tarafından sürekli yönlendirilir. Annesinin denetiminde, onun biçtiği roller çerçevesinde hayatını sürdürür. Kiminle arkadaşlık yapacağına, kiminle evleneceğine, ne giyeceği, ne konuşacağı, neyi sevip neyi sevmeyeceğine annesi karar verir. Örneğin, Kısmet eşinden boşanmaya karar verdiği zaman;

"...en çok ürktüğü Orhan'ın (kocası) tepkisi değildi, annesiydi. Ondaki gizli güç. Bağırıp, çağırmaya bile gönül indirmeden, iki kaş arasındaki dikey çizgiler dimdik bir duruşla Kısmet'i her zamanki gibi etkisi altına alabilir"(Üç Beş Kişi, 1999: 111).

Kısmet, benzer durumları roman boyunca yaşar. Herhangi bir karar almadan önce ailenin, çevrenin ne diyeceğine, nasıl karşılayacağına dikkat eder. Her durumda, önce ailenin, çevrenin beklentisine göre davranır. Kendi düşünce, duyuş ve zevkleri aileninkiler karşısında önemsizdir. Yine şu sahnede Kısmet'in bu dışa bağımlılığı görülür:

“ -Neden ama Kısmet? Sen genç bir kızsın artık. Genç bir kızın bir delikanlıyı sevmesi, onu düşünmesi, ona tutulması, çok çok tutulması neden ayıp olsun? Tutulmak güzel bir şeydir. Bir tutkunun peşinden gitmek...caymamak...istemek...”

-Burada öyle şeyler olmaz.

Sesi inilti gibi çıkmıştı. Söğüdün dalına asılmış bir Kısmet sanki, boşlukta sallanıyor” (Üç Beş Kişi, 1999: 226).

Kısmet, kendisi için uygun görülen cinsiyet kimliğine göre davranmaktadır. Ona cinsiyet kimliğini veren aile, toplum onun sevmek gibi, evlilik öncesi bir erkekle ilişki yaşamasını uygun bulmuyor. Aynı şekilde bir evliliği bitirebilecek cesareti de vermiyor. Bugün dahi bir kadının boşanmayı istemesi çeşitli sebeplerden ötürü hoş karşılanmaz. Dolayısıyla daha en başından Kısmet ismi verilerek hayatı aileye bağımlılıkla, çevreye uygunlukla, kendi başına karar verememekle biçimlendirilen Kısmet, adı gibi ne olacağına kendisi karar veremeyen bir roman kişisidir. Toplumsal cinsiyet rolleri, adıyla sembolleştirilmiştir. Adının anlamı gibi davranışları da kendi iradesinin değil, başkalarının öngördüğü kadardır.

Romandaki erkek çocuk Murat’ın ismi ise, sözlükte “1.istek, dilek. 2. Amaç, erek.” (2004) kelimeleriyle açıklanmıştır. Dilimizde de bu anlamlarda kullanılan murat kelimesi, genellikle gelecekle ilgili beklentilerimizi ifade ederken kullanılır. Umduğumuz, gerçekleşmesini istediğimiz, yapmayı amaçladığımız herhangi bir şeyi dile getirdiğimizde bu sözcüğü de kullanırız. Murat ismi, tıpkı Kısmet ismi gibi Türk kültüründe yaygın olarak kullanılan bir isimdir. Ailelerin bu ve buna benzer Umut, Ufuk gibi isimleri erkek çocuklarına vermesi, onların erkek çocuklardan beklentileri olduğunu da gösterir. Erkek çocuk, ailenin soyunu devam ettirecek, aile işlerini devralacak, aile reisliği yapacak olduğu için, erkek çocuktan ailelerin beklentileri, istekleri olacaktır. Dolayısıyla bu ismin verilmesinin arkasındaki kolektif bilinç, erkek çocuğa daha sonra kazandırılacak olunan toplumsal cinsiyet rolleridir. Nitekim romanda da Murat adlı kişi, ailenin kendisinden en çok şey beklediği ferdidir. Öncelikle onun güçlü, kuvvetli, akıllı, yetenekli olması istenir. Gerek bedensel, gerek ticari gerekse aile içerisinde kendine güvenen, kendi kendini yönetebilen ve emrindeki birçok kişiyi

yönetebilecek olan bir iş adamı olması beklenir. Murat'ın annesi Türkan Hanım bir iş toplantısında, kendi yerinde Murat'ın olmasını ister ve bu isteğini şöyle belirtir:

“Der demez, Murat, siyah mermer merdivenlerden çıktı. Ferit dayısının yanında, dal gibi, sarışın, sevimli, müdürler, şefler, bütün maaşlılar Murat'ın önünde eğildiler. Kapılar açıldı. Ferit dayısı ilk katılış onuruna yeğenine özel önem gösterdi, onu önden geçirdi. Büyük yaldızlı toplantı masasına doğru yürüdüler”(Üç Beş Kişi, 1999: 171).

Kısmet'i çeşitli sebeplerle ev içi rollere uygun gören aile, Murat'ı ev dışı işlere uygun görür. Aileye göre daha önemli sayılan işler, Murat' devredilecektir ve onun konumu aile içerisinde daha yüksektir. Bu sebeple ailedeki herkes onun etrafında döner. Onun ihtiyaçları, eğitimi, geleceği daha önemlidir. Ona biçilen toplumsal roller, onun egemenliğini güçlendirirken, Kısmet'e biçilen roller, onun bağımlılığını artırır. Başka bir deyişle erkek, yönetmek için, kadın yönetilmek için büyütülür. Ancak her iki durumda da bireyler üzerinde yoğun baskılar vardır. Murat bu baskılardan İstanbul'a giderek uzaklaşmaya çalışırken, Kısmet, intihara kalkışarak bu baskılara karşı bir tepki verir. Aşırı baskının olduğu yerde ayaklanmanın, isyanın baş göstermesi gibi, aşırı baskıya maruz kalan bireylerde de benzer tepkiler meydana gelir. Aileye, çevreye, geleneklere ve kültüre karşı gösterilen bu tepki, bazen bireyler için çıkış yolu olsa da çoğunlukla yine ayıplanmaktan, dışlanmaktan kurtulamazlar. Nitekim roman kişileri de bu davranışlarından dolayı sürekli dışlanır.

Kültürel tarihimiz boyunca farklı ritüellerle verilen isimler, toplumsal cinsiyet rollerinin ilk belirtileridir. Kız ve erkek çocuk için uygun görülen isimler, onlardan beklenen davranış, huy, karakter, meslek vb. gibi gelecekte belirlenecek olan unsurların nasıl olması gerektiğine vurgu yapar. Verilen isim, onun çocukluktan itibaren nasıl yaşayacağına ve ona karşı tutumların nasıl gelişeceğine de öncülük eder. “Çocuklar, çok erken yaştan itibaren etrafı keşfetmeyi, küçük maceralar yaşamayı, düşe kalka öğrenmeyi severler. Araştırmalar gösteriyor ki erken çocukluk evresinde ailelerin kız ve erkeklere davranışlarında belirgin bir farklılık var: Kızlara daha koruyucu, erkeklere daha cesaretlendiricidirler (ona boşuna koymamıştık Yaman ismini zaten değil mi?)”(Bayhan, 2013: 156).

Murat ve Kısmet'e de bu isimler boşuna konulmamıştır. Murat'tan beklenen büyük istekler, amaçlar varken onun isminin Murat olması kaçınılmazdı. Aynı şekilde terbiyeli, söz dinleyen, evini, ailesini seven, topluma uyacak bir kız çocuğu hayali varken de Kısmet ismi ilk akla gelen isimlerden olur. Dede Korkut hikâyelerinde çocuğun yeteneği, başarıları, karakteri gibi unsurlara dikkat edilerek verilen isimler, artık çocuğa göre değil, ailenin çocuktan beklentisine göre verilmektedir. İsmine uygun olarak yaşaması beklenen çocuk, hayatı boyunca davranışları ve ismi arasında bağlantılar kuracaktır. İsmine göre yaşama isteği veyahut çevrenin ismi ile davranışları arasında kuracağı bağlantı, birey üzerinde bir baskı da gösterecektir. Çünkü aile, dünyaya gelen çocuklarının ismini, çeşitli referanslardan beslenerek koymaktadır. Kimi zaman dini, milli, mezhebi isimlerin verilmesi bu hususta iyi bir örnektir. Aile, hem geleneksel değerleri yaşatmak hem de dünyaya yeni gelen çocuğun bu gelenekleri yaşatması için isim konusunda birtakım değerleri gözetir. Bu isimler, ailenin hangi kültürel kaynaklardan beslendiğini de gösterir.

2.3.2. Eğitim ve Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet Roller

Modern dünyada eğitim, yaşam için gerekli hale gelen bir unsur olmuştur. Bilimde, teknolojiye, siyasette, ekonomide, uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan gelişmeler; eğitimi öne çıkarmıştır. Özellikle de sanayi devrimi, bilgiyi ve bilen kişinin değerini artırmış, çeşitli uzmanlık alanları ortaya çıkmıştır. Daha önce aileden ve dini kurumlardan alınan eğitim, modern zamanların ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalınca, çeşitli alanlarda eğitim veren kurumlar açılmıştır. Bu kurumlar bir yandan nitelikli uzmanlar yetiştirirken bir yandan da kültürel aktarımın, sosyalleşmenin kamusal alanları olmuştur. Daha önce aile özelinde alınan eğitim, böylece kamusal alana taşınmıştır. Devlet kontrolünde verilen eğitim ile çeşitli ihtiyaçları karşılama, devletin ve toplumun değerlerine uygun bireyler yetiştirmek amaçlanmıştır. Bugüne kadar gelinen süreçte, eğitimin değeri gittikçe artmış, eğitimsiz insanın değeri ise azalmaya başlamıştır. Çünkü neredeyse tüm dünyada, eğitilmiş insanlar önemli işlerin başına geçmekte ve yaptıkları iş uzmanlık gerektirdiği için onları ayrıcalıklı kılmaktadır. Nitekim bugün, okuma yazma bilmeyen, yeterli diplomalara sahip olmayan insanlar, daha sıradan işlerde ve daha düşük ücretle çalıştırılmaktadır. Ayrıca bu insanlar, toplum nezdinde de eğitilmiş kişilere kıyasla daha geride kabul edilmektedir. Çünkü devleti yönetenler, nesilleri yetiştirenler, hastaları iyileştirenler, köprüleri, barajları yapanlar, orduları yönetenler eğitilmiş, diplomalı kişilerdir. Bunların yanında teknolojinin gelişmesi, hayatın artık dışarıda yaşanması gibi olgularda eğitilmiş insanları öne çıkarmış, onların iş görebilme gücünü artırmıştır. Dolayısıyla eğitilmiş insan her alanda özellikle de çalışma alanında öncelikli hale gelmiştir.

Türkiye’de de eğitime verilen önem artırılmış. Modernleşme çabaları doğrultusunda çeşitli alanlarda eğitim veren okullar açılmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında çok az olan okur-yazar nüfus oranı artırılmıştır. Eğitimin gelişmesiyle birlikte, öğretmen, doktor, mühendis, bilim insanı gibi meslek sahiplerinin sayısı da artmıştır. Sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte ihtiyaç duyulan uzmanlar, eğitim kurumlarınca yetiştirilmiştir. Eğitimden herkesin faydalanabilmesinin önü açılmış, kasabalara, köylere okullar yapılmıştır. Üniversitelerin sayısı gün geçtikçe artmış ve üniversite mezunu nüfus oranı yükselmiştir. Her ne kadar eğitimin niteliği tartışılabilirse de nicelik olarak sorun asgari

düzeye inmiştir. Ancak, bugün dahi, okula gönderilmeyip, evde, tarlada, bahçede çalıştırılıp erken yaşlarda evlendirilen kız çocuğu sayısı oldukça yüksektir. Yukarıda verdiğimiz tabloya geri dönecek olursak, eğitilmiş kadın sayısının ve kadınların iş alanındaki oranının az olmasının en önemli sebebi bu zihniyettir. Kadının, okumasına, eğitim görmesine ve herhangi bir toplumsal alanda çalışmasına karşı çıkan bu tutum, cumhuriyet günlerinden beri devam etmektedir. Bu noktada yine toplumsal cinsiyet rolleri öne çıkmaktadır. Nitekim, kadına ev içi işlerini, çocuk bakımını, kocanın ihtiyaçlarını ve en genel anlamda annelik ve ev kadınlığını uygun gören geleneksel düşüncü, onun okumasına, eğitim almasına ihtiyaç duymaz. “Oğlunu seven hocaya, kızını seven kocaya verir.” Atasözünde de ifadesini bulan bu tasavvur, kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rollerinde eğitimin nasıl biçimlendiğini gösterir.

Üç Beş Kişi romanında da Murat ve Kısmet için eğitim ve iş alanında biçilen roller, geleneksel düşünce kalıpları çerçevesindedir. Erkeğe ve kadına her alanda farklı görevler biçerek, erkeklik ve kadınlık mertebesine ulaşmasını isteyen toplum, eğitim ve iş alanında da onları baskıyla yönlendirir. Her iki roman kişinin eğitim ve çalışmayla ilgili serüvenine bakarsak şunları söyleyebiliriz.

Murat, bir erkek olarak eğitim fırsatlarından sonuna kadar faydalanabilmektedir. Hatta iki üniversite görmüştür. Hem Eskişehir’de hem de İstanbul’da üniversite eğitimi almıştır. Aile, Murat’tan büyük beklentiler içinde olduğu için, onu bilgili, görgülü, diplomalı, çeşitli alanlarda uzmanlaşmış bir patron olarak tahayyül eder. Onu okula göndermekte hiç şüphe etmezler, ancak onu okutmalarındaki amaç yine ailevi, sınıfsal konumlarını sürdürmek, işlerin başına geçirtmek içindir. Bu sebeple Murat’ın müzikle uğraşmasını onaylamazlar. Çünkü onların Murat için biçtikleri roller arasında müzikle uğraşmak yoktur. O daha büyük, daha önemli ve daha resmi işler için büyütülmüştür. Onun için öngörülen meslek, fabrikaların, tarlaların, dükkânların, işçilerin yönetimini üstlenmesidir. Başka bir ifadeyle söylersek, büyük adam niteliğini taşıyacak koltuklarda oturmalıdır. Tüm bunları kendi tutkuları için bir köşeye iten Murat, hep eleştirilir. Onun, dayısı Ferit Sakarya gibi, toplumu, aileyi, vatani düşünen, yetenekli, girişken bir iş adamı olması beklenirken, müzik ve Selmin tutkusıyla hareket etmesi eleştirilir. Murat, bu durumu şöyle ifade eder:

“Hem, demişti kaç kez kendi kendine, birer tutku adamı olmakta birbirimize ne kadar benziyoruz. Ancak benim tutkum genel geçerde sıfır alıyor, onunkisi on üstü yıldız”(Üç Beş Kişi, 1999: 15).

Murat, aile ve toplum tarafından biçilen rolleri reddettiği için, onaylanmaz. Sürekli eleştirilir, ayıplanır, alay edilir, zayıf olduğu söylenir. Bununla beraber, toplumun erkek için öngördüğü rolleri yerine getiren Ferit Sakarya ise sürekli övülür, desteklenir, örnek gösterilir ve kabul edilir. Çünkü olması gerektiği gibidir. Bir “erkek” gibidir. Fakat Murat, toplum nezdinde “erkek” olamamıştır. Zayıf kalmış, ailevi ve toplumsal meselelerle ilgilenmemiş, uygun görülen bir evlilik yapmamış, kendisi için uygun görülen mesleği ve işi tercih etmemiştir. Dolayısıyla toplum için, ideal bir erkek olamamıştır. Ancak yine de Kısmet ile kıyaslandığında daha şanslıdır. Çünkü Kısmet, onun kadar eğitim alamamış, aldığı eğitimle de hiçbir şeyini değiştirememiştir. Tamamen annesinin tercihleri doğrultusunda, bir kız çocuğuna yakıştırılan eğitimi almıştır.

Daha önce de değinildiği gibi, kız çocuklarının eğitim fırsatlarından yararlanabilmesi, cumhuriyet dönemi eğitim politikalarıyla mümkün hale getirilmiştir. Hatta özellikle kız çocuklarının okullara gönderilmesi teşvik edilmiştir. Ancak tüm bu çalışmalara rağmen, toplum içerisinde kız çocuklarının evde, aile denetiminde tutulması geleneği devam etmiştir. Bugünlere kadar gelen bu düşünce, kadınların hem eğitim hem de çalışma hayatında az görülür olmasının sebeplerinden biridir. Kadının, mahremiyet unsuru olarak algılanması ve özel alanla sınırlandırılması, kadına biçilen toplumsal cinsiyet rolleriyle yakından ilişkilidir. Çünkü bir anne, ev kadını gibi rolleri gerçekleştirebilmek için eğitime gerek yoktur. Hatta bir an önce bu rolleri yerine getirip “kadınlık” mertebesine ulaşmak için çocuk yaşlarda evlendirilen kız çocuklarının sayısı bugün de azalmamıştır. Nitekim bugün çeşitli devlet politikaları, sivil toplum örgütleri gibi kız çocuklarını eğitimle tanıştırmak ve topluma kazandırmak amaçlı çalışmalar ve gruplar vardır. Dolayısıyla kadınların eğitim ve çalışma alanında da sınırlandırıldığını söyleyebiliriz.

Roman kişisi Kısmet de bu sınırlandırmaya maruz kalır. Buradaki sınırlandırmanın sebebi, geleneksel aile yapısı içinde büyümüş aile fertlerinin kız çocuğuna karşı yaklaşımlarıdır. Onlar için kız çocuğu, ev işlerini yapacak, zamanı

geldiğinde evlenecek, anne olacak ve eşine yardımcı olan bir aile kadını olacaktır. Dolayısıyla bu yönde bir eğitim almalıdır. Ve bu eğitim evde aile büyükleri tarafından verilebilir. Özellikle de anne, bu eğitimi verecek birinci kişidir. Nitekim romanda da Kısmet'i geleneksel düşünce kalıplarına göre yetiştiren, eğiten kişi annesi Türkan Hanım'dır. Türkan Hanım, soylu, varlıklı bir aile kızıdır. Yine kendileri gibi varlıklı, tanınan bir aileye gelin olur. Kendisi, yaptığı davranışlarda aile adını, sınıfsal durumunu dikkate alır. Etrafın ne diyeceğine, nasıl karşılayacağına dikkat eder. Onun için herkes kendi haddini bilmeli, kendi çevresine göre yaşamalıdır. Soylu bir ailenin kadını, soylu davranışlarda bulunmalıdır. Ailesinin, evinin kadını olmalıdır. Dolayısıyla çocuklarını da bu öğretiler doğrultusunda yetiştirir. Kısmet'i okula gönderir fakat, yine ev kadını olması için gönderir. Aşağıdaki şu pasajda Kısmet'in niçin okutulduğu ve niçin çalıştırılmadığı açıkça ifade edilir:

“ Ben de çalışmak istiyorum anne, bir işe yaramak...Evinde işe yararsın kızım. Biz seni meslek lisesine iyi bir evkadını olasin diye gönderdik. Meslek sahibi olup dükkân açasın, terzilik, çiçekçilik, pastacılık yapasın diye değil. Ama anne!.. Aaa, uzun etme!...Kaymazlıların kızı çalışır mıymış dışarıda, sanki muhtaçmış gibi?

Dayı?...Anneme söylemeniz de...Haydi abla, Kısmet'e izin ver, gelsin fabrikada çalışsın. Bir işe yaramak istiyor. Üstelik evde sıkılıyor, köreliyor. Aaa Ferit Allahaşkına, kapat bunu. Ben sıkıldım mı ben köreldim mi? Hem sıkılsak da körelsek de yerimiz burası. Beni düşünmüyorsun bari kendini düşün. Ferit Sakarya'nın yeğeni hem de kız haliyle fabrikalarda...Bizi kimselerin tanımadığı, dedikodumuzun edilmeyeceği bir yerde olsak, hadi neyse!... Senin okuduğun Avrupa'da olsa hadi neyse!...Ama burada, yerlisi bulunduğumuz bu şehirde...”(Üç Beş Kişi, 1999: 203).

Burada dikkat çeken birinci husus, Kısmet'in ev kadınlığı için okutulması. Her şeye rağmen okumasına izin veren aile, sadece çocuğun ev işlerini daha iyi öğrenebilmesi için okula göndermiştir. Çalışması, kamusal alana çıkması ve kendi ekonomik özgürlüğünü kazanabilmesi hiç düşünülmemiştir. İkinci husus ise kadın hakkındaki yaklaşımın geleneksel olarak anne tarafından devam ettirilmesi. Türkan

Hanım, kendisi gibi kızını da ev içine hapseder. Üçüncü husus, sınıfsal statüye göre çocukları yetiştirmek ve dördüncü husus, çevrenin bu davranışı onaylayıp onaylamayacağıdır. Bu pasajda verilenler, aslında bugün dahi Türkiye'nin çoğu yerinde görülen düşünce ve davranışlardır. Kız çocuklarını okutmayan, çalıştırmayan, çevredekiler ne der diye, aile geçmişine yakışmaz diye sebepler üretmeye bugün de devam etmektedirler. Tüm bunlar, kadına uygun görülen roller sebebiyledir. Anne olması, ev kadını olması beklenen kadın, haliyle ev içinde yaşamalı, ev içi işler için eğitim almalıdır.

Kadının ev içinde kalması ve çalışması düşüncesi, ne sadece zamanımızın ne de sadece toplumumuzun bir düşüncesidir. Çok değişik toplumlarda ve zamanlarda kadının ev içinde kalması uygun görülmüştür. Modern kapitalist toplumlarda ise bu görev en çok da orta sınıf kadınlarına verilmiştir. “Toplumun ahlaki değerlerinin koruyuculuğu orta sınıf kadınlarına düştü(ğü)” (Bora, 2005: 60) için, orta sınıfın kadınları -roman kişisi Kısmet de orta sınıf bir ailedendir- evde kalarak toplumsal değerleri muhafaza etmiştir. Başka bir deyişle, kültürü korumak için ev içiyle özgürlük alanı sınırlandırılmıştır. Ev içinde yapılan temizlik, bakıcılık gibi işleri bir düzen koruyuculuğu olarak değerlendiren araştırmacılar, kadının bu bilinçdışı düşünceden dolayı ev ile sınırlandırıldığını söylerler. “ Ev işi, en temel anlamıyla, faaliyetlerden, insanlardan ve malzemeden anlamlı örüntüler oluşturarak yakın çevrede düzen sağlayıp sürdürmekle ilişkilidir. Böylesi bir düzenin yaratılmasında en önemli bölüm, temel bileşenlerin ayrıştırılarak onların aralarındaki sınırların belirgin kılınmasıdır. Örneğin, yemek pişirilmesi, çiğ malzemelerin yeni bir maddeye dönüşümüdür. Bu süreç, malzemeleri daha sonra aile içinde ye da toplumsal bir ritüelde kullanılabilecek bir maddeye dönüştürür” (Bora, 2005: 61).

Toplumsal cinsiyet rollerinin yerine getirilmesi için aile ve çevre tarafından yapılan baskı, eğitim ve çalışma alanında da görünür. Yetiştirilen çocukların, cinsiyetlerine göre eğitim alıp almayacağı, çalışıp çalışmayacağı, hangi işlerde çalışabileceği gibi konulardaki toplumsal normlar, çocuğa dayatılır. Murat örneğinde olduğu gibi bu rollere uymayanları toplum kabul etmezken; Kısmet örneğinde olduğu gibi bu rollere uyanları toplum onaylar. Her iki durumda da bireyler açık bir baskıya maruz kalır. Birisi yapmadığı için birisi de baskılara karşı tepki vermediği için baskı

altında kalmaya devam eder. Yine her iki durumda da bireysel kimlik ile toplumsal cinsiyet kimliği çatışır.

2.3.3. Ailede ve Sosyal Yaşamda Toplumsal Cinsiyet Roller

Eğitim ve çalışma hayatından sonra, toplumsal cinsiyet rollerinin belirgin olarak görüldüğü alanlar aile ve sosyal yaşamdır. Toplum, ailede yani özel alanda ve sosyal yaşamın sürdüğü kamusal alanda kadına ve erkeğe farklı roller biçmiştir. Bizim toplumumuzda da kadın ve erkek için bu alanlarda farklı görevler, sorumluluklar vardır. Dolayısıyla diğer alanlarda olduğu gibi bu alanlarda da toplumsal kabul için bu görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi beklenir. Özellikle de içinde büyüdüğümüz ailenin, eğitim durumu, ekonomik konumu, gelenekleri gibi unsurlar bu görev ve sorumlulukları belirler. Ailenin yanında ise yaşanılan mahalle, şehir, köy-kasaba gibi yerleşim yerlerinin de bu görev ve sorumlulukların belirlenmesinde payı vardır. Çünkü aileden aileye ve yaşanılan yere göre kadın ve erkekten beklenen roller farklılaşır. Nitekim şehirde yaşayan bir aile ile köyde yaşayan bir ailenin, çocuklarından bekleyeceği davranışlar farklıdır. Şehir ve köy kültürünün yanı sıra şehrin ve köyün imkânları da farklıdır. Bu sebeple beklenen davranışlar ve istenilen roller de farklılık gösterir. Elbette ki bunlarla beraber başka unsurlarında kadın ve erkek rolleri üzerinde etkisi olabilir.

Modernleşme süreciyle birlikte kadın ve erkekten beklenen rollerin değiştiğini de söyleyebiliriz. Özellikle de kadınlar bu hususta daha çok öne çıkmıştır. Nitekim cumhuriyetle birlikte kadın haklarının artırılması, kadının sosyal yaşamda daha sık görülmesi gibi yenilikler kadından beklenen rolleri değiştirmiştir. Ancak bu değişim yukarıda da değinildiği gibi sınırlı bir çevre tarafından uygulanmıştır. Toplumun büyük çoğunluğu, aile ve sosyal yaşam içerisinde geleneksel rol dağılımını sürdürmeye devam etmiştir. Bu rol dağılımına baktığımızda ise kadınların erkeklere nazaran daha çok sınırlandırıldığı, özgürlük alanlarının küçültüldüğü görülür. Bununla beraber erkeğe daha çok dikkat edilip daha çok değer verildiği de görülür. Nitekim erkek çocuk doğuramadığı için boşanılan kadınlar bugün dahi vardır.

İncelediğimiz romanda da görüleceği üzere, erkeğe daha çok seçme hürriyeti verilirken, kadının birtakım seçimlerden mahrum bırakıldığı görülür. Örneğin, eş seçimi bu konuda en çok dikkat çeken husustur. Bilindiği gibi toplumumuz, evlilik aşamasında kız çocuklarının seçimini dikkate almadan karar verebilmektedir. Roman kişileri Kısmet ve Murat’a bakıldığında da aynı durum görülür. Murat, ailenin onaylamadığı bir kişiyle evlenmek istemesine rağmen, seçim yapabilmıştır. Roman içerisinde evlenmemiş olsa da sevdiği, sevdiğini söylediği, ilişkisi olduğunu belirttiği ve ailesinin de tanıştığı bir sevgilisi vardır. Fakat Kısmet bunların hiçbirini yapamaz. Ancak hiç kimse duymadan, görmeden âşık olabilir. En sonunda da istemediği birisiyle evlendirilir. Evlendikten sonra ise yaşamı ev içiyle sınırlandırılır. Ailesiyle birlikteyken de ev içinde kalan Kısmet, kendi ailesini kurduktan sonra da ev içinde kalır. Değişen ise kocasına hizmet etmesi ve çocuklarıyla ilgilenmesidir. Bunun dışında ki her şey aynıdır. Çalışması, dışarıda herhangi bir arkadaşıyla bir şeyler yapabilmesi mümkün değildir. Tüm bunlar Kısmet’i mutsuz etse de o, bu mutsuzluğunu dahi açıkça ifade edemez. Tüm cesaretini toplayıp istemeyerek evlendirildiği eşinden boşanmaya karar verdiğinde ise aile ve toplum baskısını hissederek şöyle der:

“Hoş, zaten, burada, evli bir kadının tek başına boşanmaya kalkışması bile kendini bir yardan aşağı koyvermesi değil de neydi ki?”
(Üç Beş Kişi, 1999: 112).

Aile, Kısmet’in sadece eş seçiminde değil, sosyal yaşamı için gerekli olan arkadaş seçiminde de sınırlar. Kısmet, kendine yakın bulduğu, neredeyse tek arkadaşı olan Kardelen ile yaptığı arkadaşlıktan dolayı eleştirilir. Çünkü Kardelen, hem sınıfsal olarak ona uygun görülmez hem de kız başıyla çalıştığı için arkadaşlık yapmasını istemezler. Böylece Kısmet’i dar bir alanla sınırlayan aile, onun kendini gerçekleştirmesine, bireyleşmesine engel olur. Murat ise bu sınırlamalara maruz kalmaz. Onun da üzerinde bir baskı vardır ancak o nispeten bu alanlarda daha özgürdür. Hem kız hem erkek arkadaşları vardır. Çeşitli sosyal aktivitelere katılır. İstanbul’a gider. Kendine ait bir yaşam alanı oluşturur. Kendiyle ve geleceğiyle ilgili tek başına karar alabilir. Bu kararları her ne kadar aile ve çevre tarafından onaylanmasa da en azından karar alabilir ve bu kararını uygulayabilir. Kısmet ise ne karar alabilmektedir ne

de kendisiyle ilgili alınan kararlara karşı koyabilmektedir. Bu konuyla ilgili şu pasaj dikkat çekicidir:

“Orhan’la evlendirilmeden önce onunla konuşmaya çalışmışım: ‘Orhan’ı istiyor musun Kismet?’ Bomboş bakışları. Böyle bir soruyu neden sorduğuma bile şaşırın bakışları. Başını önüne eğip: ‘İstemesem olur mu dayı?’ dediği. Omuz silkişi...” (Üç Beş Kişi, 1999: 209).

Kismet, ne olursa olsun Orhan’la evlendirileceği için ve kendisine bu zamana kadar karar verme hürriyeti verilmediği için böyle bir soruya dahi şaşırır. Çünkü o zamana kadar ne gideceği okul, ne seçeceği arkadaş, ne iş, ne de başka bir konuda fikri alınmayan bir Kismet vardır ortada. Tüm bu süreç Kismet’i silik, zayıf, korkulu bir kişi haline getirmiştir. Özellikle de annesi Türkan Hanım, “sessiz kızı Kismet’i iyice ezmekte ve onun isteklerini her durumda görmezden gelerek karakterinin oluşmasına mani olmaktadır. Kismet’i önce sevgilisi olan Ufuk’tan ayırır, daha sonra ise Orhan Bey’le evlendirerek onun iyiden iyiye mutsuz olmasına sebep olmuştur. Bütün bu olaylar anne-kız ilişkisinin iyice kopmasına, Kismet’in hiçleşmesine yol açmıştır”(Atlı, 2012: 190). Aile içi baskılar aynı zamanda Kismet’in kimlik oluşumunu da etkilemiş, bireysel kimliğinin bastırılmasına neden olmuştur.

Bu toplumsal cinsiyet rolleri, erkeği kadına nazaran daha özgür kılar. Ayrıca bu özgürlüklerin çok çeşitli alanlara yayılması, erkeğin kadın üzerinde egemenlik kurmasına da sebep olur. Çünkü yapan, eden, alan, çalışan, karar veren erkek olunca, kadın pasif, etkisiz ve bağımlı hale gelir. Sürekli denetim altında tutulup, karar vermesi, okuması, çalışması, bireyleşmesi engellenen kadın, erkek karşısında güçsüz, çaresiz ve karşı koyamaz hale gelir. Nitekim Kismet de son derece bağımlıdır. Kendi başına hiçbir şey yapamaz. Aile içinde ve sosyal hayatta kadına ve erkeğe verilen roller, onların diğer alanlardaki konumunu da etkiler. Çocukluktan itibaren özgür, kendi seçimleriyle büyüyen erkek ile sınırlandırılan, karar alamayan kadın, neredeyse tüm alanlarda zayıf kalır. Fakat yine de bu roller, erkeğin de tercihleri üzerinde etkili olur. Onu da yönlendirir ve sınırlar. Böylece her iki cinsiyet için de kimlik sorunu gündeme gelebilir. Toplumsalın dışında bir bireysel kimlik sahibi olmak güç duruma gelir ve tam bir bağımsızlık söz konusu olamaz. Erkek nispeten kendisi gibiymiş görünse de aslında o da toplumun etkisi altındadır. Kollektif hafıza, kadın üzerinde etkili olduğu kadar erkek

üzerinde de etkilidir. Bu roller, aile içinde ve sosyal alanda cinsiyetlerin kadınlık ve erkeklik kazanması için ön koşuldur. Aksi takdirde yine toplumsal kabul gerçekleşmez.

2.3.4. Genel Değerlendirme

Toplum, gerek bireyleşme gerekse sosyalleşme sürecinde kişileri etkileyen bir oluşumdur. Doğumdan hemen sonra aile ile başlayan toplumsal etki, yakın çevre, okul, dini kurumlar, devlet gibi yapılanmalarla sürdürülür. Bu yapılanmaların hepsi kişilerden birtakım davranışları yerine getirmesini ister. Yukarıda da görüldüğü daha doğar doğmaz isim verme süreciyle başlayan beklentiler, yaşam boyu devam eder. Hepsinin ortak beklentileri olduğu gibi farklı beklentiler de olabilir. Bu beklentiler doğrultusunda kültürlenme sürecinden geçen kişi, toplumun bir parçası olur. O mekanizmanın işleyişine göre yaşar, düşünür, eğitilir ve donatılır. “Toplum, onaylama ve paylaşmanın öteki adıdır, ama aynı zamanda onaylanmış olanı ve paylaşılanı yüceltilmiş hale getiren güçtür. Toplum bu güçtür, çünkü bizatihi doğa gibi, herhangi birimiz ona ulaşmadan önce o buradaydı ve her birimiz gittikten sonra da burada kalacaktır” (Bauman, 2001: 10). Dolayısıyla toplum, mevcut durumunu korumak için her üyeden birtakım roller bekler.

Toplum, onaylamadığını ve yüceltilmiş hale getirdiğini benimsemeyenleri dışarıda tutar, dışsallaştırır. Dolayısıyla tek tek bireyleri baskı altında tutarak varlığını sürdürmeye çalışır. Dini, milli ve kültürel dinamikler, toplumu ayakta tutarken, toplum bu dinamikleri gelecek nesillere taşımak için bireyleri kontrol altına alır. Her ne kadar toplum, bireylerden oluşuyor olsa da hali hazırdaki toplum, sonradan gelen bireyleri toplumsallaştırır. Mevcut yapı, her yeni ekleneni eğitip, donatıp kendine eklemlenen bir parça haline getirir. Nitekim toplumsal cinsiyet rolleri de bireyi toplumun bir parçası haline getirmek içindir.

Her iki cinsiyeti de farklı rollerle kontrol altında tutmak isteyen toplum, cinsiyetlere özgü hareket alanları belirler. Özellikle de modern zamanlarda, bireyleşmenin, özgürleşmenin önem kazanması, toplumun birey üzerindeki baskısını

artırmıştır. Bir yandan özgür, kendi kendini yöneten bireyler varken diğer yanda kontrol altına almaya çalışan, eğitim, medya gibi organlarla kültürel ve geleneksel normları telkin eden toplum, devlet vardır. Bu karşılıklı mücadele bireysel kimlik ile toplumsal kimlik çatışmasına ortam hazırlar. Çatışma da geri planda kalan, bastırılan ise bireysel kimliktir. Birçok Batılı sosyoloğa göre de “bireysel kimlik, toplumsal kimliğin yansıması olan kolektif bilinç karşısında bastırılmış bir pozisyonudur”(Anık, 2012: 25). Çünkü bireysel bilinç, kolektif bilinç etkisinde şekillenmektedir.

Cinsiyet kimliği de bir toplumsal örtü içerisinde geliştiği için, daha çok kolektif bilinç etkisiyle oluşur. Erkek de kadın da seçimlerinde, davranışlarında, giyim kuşamında ve daha birçok alanda kişisel tercihlerinden ziyade, cinsiyet kimliğini gözeterek, yani toplumsal kimliğine göre hareket eder. Belirlenmiş hareket alanlarında yaşar. Yukarıda değinildiği gibi erkeklerin mavi, kadınların pembeyi sevmesi ve kullanması her ne kadar bireysel bir seçilmiş gibi görünse de aslında onlar, öğretilmiş davranışlar sonucu alışkanlık haline gelen beğenilerdir. Daha sonra görülecek olan hayallerde, meslek seçimlerinde, davranış kalıplarında da toplumun etkisi sürecektir. Nitekim erkek çocuklarının asker, pilot, şoför olma gibi hayalleri ailenin onun seçtiği oyuncaklarla paralellik gösterirken; kız çocuklarının da hemşire, ebe, öğretmen olma gibi hayalleri de yine ailenin doğrudan etkisiyledir. Erkek çocuklara araba, tabanca, kızlara ise bebek gibi oyuncaklar alınması, toplumun onlar üzerindeki etkisinin göstergesidir. Cinsiyetlerine göre alınan oyuncaklar, aslında onlardan beklenen toplumsal cinsiyet rollerinin metaforik göstergeleridir. Dolayısıyla ilerde asker veya pilot olan erkek çocuk, kendi seçimini yaptığını sanacak ve kız çocuğu da hemşire olduğunda hayallerinin peşinden gittiğini düşünecektir. Oysa onların seçtiği bu meslekler onlar daha çocukken toplum tarafından onlar için seçilmiştir.

Bireysel kimlik ile toplumsal kimliğin çatışması da bu seçimler onaylanmadığı zaman başlar. Birey, kendi dünyasını kurmak isterken karşısına çıkan toplum, onu kendi dünyasının sıradan bir parçası haline getirmeye çalışır. Kendi benliğini bulma mücadelesi veren birey, aynı zamanda toplumsallaşır da. Çünkü

“ Bireyleşmenin ve benliğin gelişmesinin sınırları, kısmen bireysel koşullar tarafından, ama daha çok toplumsal koşullar tarafından belirlenir.”(Fromm,2012;30)

Dolayısıyla bu süreçte, bireysel benlik ve kimlik bastırılırken, toplumsal kimlik öne çıkar. Toplumsal cinsiyet rolleri de öne çıkan bu toplumsal kimliğin en belirgin göstergeleridir. Nitekim roman kişisi Kısmet üzerinde göreceğimiz toplumsal kimlik, onun bireyleşmesine, kendini gerçekleştirmesine engel olacaktır. Yine bu baskıdan sıyrılmaya çalışan Murat karakteri üzerinde de bu toplumsallıktan kaçışın nasıl onaylanmadığı görülecektir. Murat karakteri üzerinden genel bir değerlendirme yapacak olursak şöyle bir tablo çıkacaktır.

Öncelikle bir erkek çocuk olarak Murat'ın nasıl karşılandığını anlatan şu pasajda, toplumun erkek çocuğa verdiği değer ve ondan beklentilerinin ne kadar çok olduğu görülecektir.

“ İşte bu aynı istasyonda, kundağı içinde prensler gibi karşılanan bir Murat. Kurbanlar kesilmiş, gerçekten de bando mızıkla çalmış, anneleri kucağında, bir fisto dantel yığını arasında kaybolmuş kırk günlük oğluyla vagonun penceresinden ilkin şöyle bir görülmüş; tren bütünüyle durunca basamaklarda dikelmışti. Kral, yani Ahmet Kaymazlı, onlara doğru bir adım atmış, ardından bekleyen bütün aile, prensi görmeye koşmuşlardı. Uğurlu bir çocuk. Daha da uğurlar getirir inşallah.

Murat'ın İstanbul'dan doğum haberinin gelmesinin ardından, çok geçmeden kentte büyük bir şenlik kopmuştu. Binlerce kişi caddeleri, alanı doldurmuştu. Sabah akşam bando mızıkalar çalındı...Prensi karşılamaya koşanlar ona ve ana kraliçeye buğdaylar, prinçler, altın pullar saçmışlardı”(Üç Beş Kişi, 1999: 270).

Anadolu kültüründe erkek çocuğa verilen büyük değeri gösteren bu karşılama töreni, erkek çocuktan beklentilerin de ne kadar büyük olduğunu gösterir. Aile, toplum, vatan için yapılacak önemli işler erkeğe uygun görüldüğünden dolayı, erkek çocuk sahibi olmak son derece önemlidir. Hatta kimi zaman bir gurur kaynağıdır. Bu kadar çok önemsenen erkek çocuk, kız çocuğuna nazaran daha serbest bırakılır. Onun hayatı, çevreyi, işleri öğrenebilmesi için üzerinde fazla bir sınırlandırıcı baskı görülmez. Güçlü, çalışkan, yetenekli bir adam olabilmesi için, çocukluktan itibaren yetiştirilir. Çünkü

geleceğe dönük çalışmaları, hayalleri, amaçları gerçekleştirecek olan erkek çocuktur. Nitekim Murat'ın babası da aynı düşüncededir. “Ona öyle ümitler bağlamış(tır) ki” (Üç Beş Kişi, 1999: 271) gerçekleşmediğini görmediği için annesi şükretmektedir.

Bir prens gibi karşılanan Murat, prenslik rolünü kabullenmez. Kendi çizdiği yolunu, toplumun çizdiği yola tercih eder. Kendisi için uygun görülen işi yapmadığı gibi, kendisi için uygun görülmeyen bir kadına aşık olur. Yine çevresinin beklediği gibi, vatan sorunlarıyla, aile işleriyle de uğraşmaz. Tüm bunlar yüzünden de sürekli eleştirilir, alay edilir ve davranışları onaylanmaz. Sürekli ne yapması gerektiği birileri tarafından telkin edilir. Bilinçaltına yerleşen bu telkinler, yer yer diline de gelir. Örneğin bir dolmuşta bu telkinler, aklına gelir.

“-Yaşamı kendi isteklerimiz doğrultusunda örgütleyemeyiz ki!

- *Sen örgütleyemezsin. Çünkü zayıf birisin. Her şeye çabucak kaniyorsun. Çarçabuk yeniliyorsun. Tek gününü bile programlamıyorsun. Bu tek gün, bütün bir yaşam için programlanmalı. Kendimizi ona göre hazırlamalıyız.*
- *Bunun için ne yapmalıyız?*
- *Her sabah erkenden kalkmalıyız. Yüzümüzü yıkar yıkamaz kültürfizik yapmalıyız. Uzun uzun koşmalıyız. Gülle atmamız, engeller aşmalıyız; derin derin soluk almalıyız... en önemlisi de paçamıza mızımızca sarılıp duran şeylere sırt dönmeliyiz...” (Üç Beş Kişi, 1999: 7).*

Buna benzer telkinler, öğütler romanda sık sık görülür. İstenilen bir “erkek” özelliklerine sahip olamayan Murat, romandaki çoğu karakter tarafından erkek olması için uyarılar alır. Dayısı Ferit Sakarya gibi bir erkek olması beklenir. Çünkü o eğitim görmüş, önemli işler başarmış, aile kurmuş ve ailesinden miras aldığı işleri son derece başarıyla sürdürmüştür. Hayata karşı güçlüdür. Düşünen, araştıran bir girişimcidir. Hem ailesi hem de vatani için çalışan bir iş adamıdır. Murat için uygun örnek de Ferit Sakarya’dır. Çocukluğundan beri dayısı gibi olması gerektiği öğütlerini alan Murat, yaptığı işlerde onun beğenisini almak ister. Örneğin yaptığı bir besteye ilgili kardeşinden yorum alırken şu konuşmalar geçer:

“ – Öyle bir şarkı besteleyeceğim ki Kismet, Ferit dayım bile şaşacak. Benimle onur duyacak.

- Dayım beğenmezse başkası beğenir. Kendini o kadar hırpalama...
- Kismet ne olur dinle. Dinle hele ve bana doğruyu söyle. Dayım bu besteme de güler mi?
- Canım Muratçığım Ferit dayım gülse bile gülmeyecek insanlar da var.
- Ben onun beğenmesini istiyorum.
- Neden ama?
- Çünkü o, her şeyin en iyisini biliyor”(Üç Beş Kişi, 1999: 23-24).

Çocukluğunda hayran bırakıldığı Ferit dayısının, ideal tip olarak kendisine sunulduğunu, onun gibi olması gerektiğini romanda çok defa ıstır Murat. Bunlar arasında ise Murat’ın en çok etkileyen, çok sevdiği, uğruna ailesini bile feda ettiği Selmin’den gelir.

“ Kendini ne sanıyorsun? Erkek mi? Erkek mi? Hıh, erkek! Uyuz, mızımız okşamalar... ulan ben erkek diye Ferit dayına derim be!”(Üç Beş Kişi, 1999: 62).

Herkes Ferit dayısı gibi olmasını isterken Murat, kendisi olabilmek için mücadele verir. Kendisi için, “Ferit Sakarya’ya artık dar ve kısa gelen bir paltodan bana uydurulmuş ceket içindeymişim gibi duyardım”(Üç Beş Kişi, 1999: 10) diyen Murat, toplumsal baskıdan hiçbir zaman kurtulamaz. Zayıf olduğu, hayata karşı çekingen davrandığı, hayalci olduğu sürekli vurgulanır. Bireysel tercihleri hoş karşılanmaz. Murat, adeta bir hayal kırıklığıdır aile için. Çünkü doğumunda ona yakıştırılan prens rolünü oynamaz. Çevreye göre “erkek” olamamıştır. Ne güçlüdür, ne girişkendir, ne aile için ne de vatan için bir çaba içinde değildir. Başka bir ifadeyle söylersek, krallığı yönetebilecek bir vâris olmamıştır. O elinde gitarıyla şarkılarının, aşkının ve ideallerinin peşinde koşan bir gençtir.

Kendisinden beklenen toplumsal cinsiyet rollerini uygulamayan Murat, toplumun kendisi için belirlediği kimliği de sahiplenemez. Bireysel kimlik arayışındayken gördüğü toplumsal baskı, onu hayata karşı durgunlaştırır. Kendi kabuğuna çekilir ve sağlıklı bir toplumsallaşma süreci yaşayamaz. Çünkü toplum,

kendisini engellemeye çalışan, onu değiştirmek için mücadele veren bir yapı görünümündedir. Örneğin müzikle uğraşması istenmez. Arkadaşlarının tepkisi şöyle olurken:

“ Murat, İstanbul’dan yanında yeni bir gitarla dönmüştü. Okulla ilgisini kesmiş gibiydi. Eski arkadaşlar büsbütün saldırganlaşmışlardı: Herkes bir savaşım verirken, sen... Hadi lan oradan! Hanım evladı sen de! Ne o tüysüz, yoksa karı seni dehledi mi? Boşgeçin onu, onun bireysel sorunları var!”(Üç Beş Kişi, 1999: 70).

Fabrikalarında çalışan işçiler dahi onun besteleriyle alay eder. Yine aynı şekilde Selmin’i sevmesinden ötürü de eleştirilir.

“ Ufuk, Murat’ın müzikle uğraşmasını, Selmin’e tutkusunu başına kakmayan tek kişiydi. ‘ Ne o oğlum, herkes canını verirken sen bir şarkıcı karının peşinde’ demeyen bu tutkudan ötürü onu suçlamayan tek kişiydi” (Üç Beş Kişi, 1999: 31).

Tüm bunlardan dolayı Murat, toplumsal bir varoluş gerçekleştiremez. Aynı zamanda kendi varoluşunu da tam anlamıyla hissedemez. Çevreden gelen eleştiriler, onaylanmaması onu çevreden uzaklaştırır. Ancak, kendisiyle de barışık bir şekilde yaşayamaz.

“Ürkmüştü. Sokağa, Köprübaşı’na, sinemalara hiç çıkmaz olmuştu. Odasına kapanıyor, yalnız aşk şarkıları besteliyordu. Nerdeyse kendinden bile gizleyerek... Korkular, suçluluk duygularıyla da olsa yalnız aşk şarkıları ve yalnız Selmin’e olan duygularını dışa vuran şarkılar yapıyordu. Kaçamıyordu. Sanki buna zorunluydu: ‘bundan sonra daha çok çalışmalısın...’ Kendiliğindenlik çoktan çekip gitmişti. Dışarı çıkarsa, hep arka yollar...” (Üç Beş Kişi, 1999: 70).

Sadece arka yollara çıkabilecek gücü olan ve kendiliğindenliğini yitiren Murat, Eskişehir’de olduğu gibi İstanbul’da da bir daireye kapanıp yaşamayı arzu eder. Çünkü ancak böyle kaçabilir toplum baskılarından. Kendi kimliğini ancak, toplumdan soyutlanarak bulabileceğini düşünür. Çünkü toplum, onu içine almıyor,

bireysel varoluşunu kabul etmiyor ve onu hayallerinden uzaklaştırmaya çalışıyordur. Kalabalıklar içinde baskıyı hisseden Murat, sadece kendiyle olmayı, sadece müzik yapmayı düşünmek zorunda kalır. Erkek olamamıştır, aileye, vatana, devlete hayırlı bir “adam” olamamıştır. Hayalci, zayıf, güçsüz, çekingen bir çocuk olarak kalmıştır. Erkek için öngörülen “eril” güce sahip değildir. Sahip olamadığı için de baskı altına alınır ve dışlanır.

Murat’ın yaşadığı çatışma, kendisinden beklenileni yapmadığı içindir. Toplumsal rollerini yerine getirmez ve bunlardan da kaçmak ister. Toplumsalın dışında kalmak, kendi bireysel kimliğini oluşturmak ister. Ancak, tam anlamıyla bunu gerçekleştiremez. Bununla beraber sosyalleşme sürecini de başarıyla gerçekleştirmede için, Köroğlu’nun deyimiyle “eşiklik durumunu” yaşar. “Murat, oldukça maşist bir toplumda çok duyarlı bir erkek olarak yansıtılır. Toplumsal, ekonomik ve fiziksel avantajlarına rağmen iktidar konumunu reddeder ve gayri resmi kolektif şiddetin en kaba biçimi tarafından kurban edilir” (Esen-Köroğlu, 2003: 79). Tam olarak bir erkek olarak da kabul edilmez.

Kimlikler arası bir eşikte kalan Murat, toplumumuzun bir erkekten ne kadar çok sorumluluk beklediğini ve kadınlara olduğu kadar erkeklere de birtakım roller biçtiğini çok net gösterir. Yine, toplumun beklediği, hegemonik bir erkek tipinde olmayanların maruz kaldığı baskıyı da Murat üzerinden okuyabiliriz. Erkek doğulmaz, erkek olunur mantığının hakim olduğu bir ortamda, erkek olabilmenin ön koşullarını, erkek olarak kabul edilebilmenin ne kadar önemli olduğunu da gözlemleyebiliriz. Bununla birlikte, bireysel kimlik edinme sürecinde, toplumsal cinsiyet rollerinin kabul edilip edilmemesinin muhtemel sonuçları da romandan okunabilir. Nitekim Murat, bu rolleri kabul etmeyen ve etmediği için de bireysel kimliğini de kazanamayan bir kişi görünümündedir. Murat, toplumun öngördüğü rolleri yerine getirseydi, prens gibi davransaydı ve yeterince güçlü olsaydı yine de bireysel kimliğini kazanmayacaktı. Kişisel düşüncelerini, hayallerini, ideallerini toplumsal olan karşısında bastırıp, çevrenin istediği bir konuma gelmiş olsaydı da kendi kimliğiyle yaşayamayacaktı. Çünkü toplumsal hafıza, bireysel bilinci kendi içinde eritir. Öğretilmiş davranışları, tarihsellik kazanmış düşünceleri sürekli önlere taşıyan toplumsal hafıza, bireysel seçimleri de etkiler. Basit bir örnekle yukarıda

değindiğimiz gibi, erkeklerin koyu, kadınların daha açık renkleri tercih etmesindeki sebep, toplumsal hafızanın bireysel tercihlere olan etkisini çok net gösterir. Çünkü toplum, erkeğe mavi, kıza pembe rengi uygun görerek daha sonraki bireysel tercihleri de belirler. Murat, bu belirlenmiş hayatı yaşamadığı için, toplumsallaşmayı başaramaz. Bireyselliği tercih ettiği için de toplum tarafından kabul edilmez. Dolayısıyla Murat, kendi olmak için mücadele verirken, hem toplumu kaybeder hem de kendini tam olarak bir yere ait hissedemez. Yaşadığı kimlik sorunu, bireysel ile toplumsal olanın tarihsel çatışmasından ötürüdür.

Kısmet ise aynı sorunu, ilgisizlik, sınırlandırma, yok sayılma, pasifleştirileme gibi davranışlar sebebiyle yaşar. Murat, çok fazla görev ve sorumlulukla donatılmışken; Kısmet, usluca evinde oturup, kendisi için uygun bulunan davranışları yerine getirmekle sorumludur. Çoğu zaman unutulmuştur. Yok sayılmış, göz kontrolünden çıkartılmamıştır. Bir yanda aşırı ilgi bir yanda aşırı ilgisizlik söz konusudur. Bu durum yukarıda da verdiğimiz Murat'ın karşılanması sahnesinde net olarak görülür.

“ Kısmet ötekini pek iyi anımsamıyor, ama Murat’la annesini karşıladıkları gün, o günden her şey bir bir gözlerinin önünde. Treni beklerlerken babasıyla halası ve eniştesi arasında duruyordu. Üstünde pembe bahar çiçekleriyle bezeli, kabarık etekli beyaz naylon elbisesi vardı. Halası bir eliyle onu, öteki eliyle kendi küçük kızını tutuyordu. Bir aile fotoğrafında olduğu gibi kıpırdamadan dikiliyordu...Derken tiz bir düdük sesiyle Kısmet’in o aile fotoğrafından kesilip çıkarılışı... Eller sıkılıyor, hatırlar soruluyor, bando mızıkaya susuyor, derken istasyon kapısına doğru yürüyen bir tabur insanın arasında annesinin aranan gözleri...Onu hep kalabalığın arasında aramıştı. Kısmet nerede?

Kısmet trenin gelişiyile unutulduğu yerde tek başına dikilip duruyordu. Annesine koşmak istemiş koşamamıştı. İstenmediğini sanmıştı”(Üç Beş Kişi, 1999: 271-72).

Murat’a duyulan ilgi, Kısmet’e gösterilmez. Kısmet, çocukluğunda göremediği ilgiyi, ilerleyen yaşlarında da göremez. Ailesi, onun için kararlar verir ve o da bu

kararlara uyar. O, evde mahkûm gibidir. Çünkü ailenin ondan bir beklentisi yoktur. Bütün beklentiler Murat'tandır. Ondan beklenen tek şey, ailesine yakışan, namusunu, ahlakını koruyan, ailesinin adına yakışan bir kadın olması beklenir. Bunları yapabilmesi için de evde olması, tek başına bir şeyler yapmaması, çalışmaması, çok fazla arkadaşının da olmaması gerekir. Nitekim Kısmet de bu kurallara uyar ve kendi düşüncelerini bastırmak zorunda kalır. Toplum baskısının sınırlandırıcı yönü, bir kadın olarak en çok da Kısmet üzerinde görülür. Kısmet, yapamayan, konuşamayan, sorgulayamayan, çizgilerin dışına çıkamayan bir karakterdir. Çevrenin, ailenin “ne diyeceğine” sürekli dikkat eden, toplumun bakışlarını sürekli üzerinde hisseden bir kadındır.

Murat, toplumsal cinsiyet rollerine bir nebze de olsa karşı çıksa da Kısmet romanın sonuna kadar bu rollere karşı bir tepki vermez. İstemese de kabullenir. Kendisi için çizilen sınırlar içinde kalır ve bu sınırlar içinde yapması gerekenleri yapar. Kısmet üzerinde Anadolu'nun kadına bakışı, ona uygun bulduğu roller ve ondan beklenen beklentiler net olarak görülür. Tüm bu baskıların, denetimin sonucunda ne olduğunu, yazar, kendisinin de dediği gibi “Kısmet'te simgelemeye”(Buttanrı,2005;57) çalışmıştır. Kısmet, hem geleneksel bir anlayışın sonuçlarının görüldüğü hem de bu anlayışa tepki veren bir simge karakterdir. Baskı altına alınması ve en sonunda bu baskıya verdiği “kaçma” refleksi neredeyse her alanda görülür.

Kısmet, ilk önce intihar ile bu baskılardan, denetimden kaçmayı ister. Onun bu yolu seçmesi, Durkheim'in intihar teorisiyle uyuşur. Nitekim teoriye göre, intihar, sadece psikolojik bir olay değildir. İntihar, toplumsal bir olgudur. Özellikle de Durkheim'in “bencil ve evcil” intihar olarak sınıflandırdığı intihar türleri konumuz bakımından dikkat çekicidir. Yazar, çeşitli dini toplulukları dikkate alarak yaptığı çalışmada, Protestan toplumlarda “bencil” intihar türünün daha yaygın olduğunu söyler. “İstisnasız her yerde Protestanlar arasındaki intihar olayları, başka dinsel topluluklardakinden çok daha fazladır” (Durkheim, 2002: 173). Protestan toplumlarda intihar olaylarının fazla olmasının sebebi ise, “Protestanlığın, bireysel düşünceye Katolikten daha geniş yer tanınması, kendi içinde ortak inanç ve uygulamaların daha az oluşundandır” (Durkheim, 2002: 173).

Toplumsal bağların daha zayıf, bireyselliğin daha çok ön planda olduğu toplumlarda kişilerin aşırı derecede bireyci ve yalnız kalmaları intihara sebep olmaktadır. Yazar, bu intihar türüne “bencil” intihar demiştir.

Bencil intihar ise şöyle açıklanmıştır: “Eğer bireysel ben’in toplumsal ben karşısında ve onun aleyhinde olarak aşırı ölçüde vurgulanmasına bencillik demek uygun düşerse, aşırı bir bireycilikten kaynaklanan özel intihar türüne bencil intihar diyebiliriz”(Durkheim, 2002: 236).

Kişi, toplumsallaşmaktan uzaklaştıkça ve toplumsal değerlerden ziyade kendi düşüncelerine göre yaşadığında, aidiyet sorunu, yalnızlık ve güvensizlikten dolayı intiharı seçebilir. Çünkü bencillik, amaçsız, kaygısız, sorumluluklardan uzak bir hayatı hazırlamaktadır. Yaşamak için önemli idealler yoktur. Kişiyi çevreye, yaşama ve soyut değerlere bağlayacak bir bağ olmadığında, intihar eğilimlerinin arttığı gözlemlenmiştir. Fakat başka bir tespit de vardır ki o da ikinci bir intihar türü olarak değerlendirilmiştir. “İnsan, toplumdan koptuğunda kendini kolaylıkla öldürdüğü gibi, onunla aşırı biçimde bütünleştiğinde de kendini öldürmektedir”(Durkheim, 2002: 245). Bizim çalışmamız için daha da önemli olan bu intihar türü “elcil” intihar olarak kavramlaştırılmıştır.

İki intihar türü arasındaki farklar ise şöyle sıralanmıştır. “Birincisi aşırı bir bireyleşmeden ileri geldiği halde, ikincisi, bireyliğin çok yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır... Bencilliği, ben’in kendi yaşamını yaşadığı ve yalnız onun gereklerine uyduğu bir durum olarak tanımladığımıza göre, elcillik de bunun tersi durumu yani ben’in kendisine ait olmadığı, davranışlarının hedefinin kendisinin dışında, içinde yer aldığı kümelerden birinde bulunduğu durumu anlatır” (Durkheim, 2002: 250).

Elcil intihara başvuranlar, yeterince bireyleşemeyen, kendi dünyasını kuramayan, kendi seçimlerini yapamayanlardır. Toplumsal baskıdan dolayı zayıf bireysel benlik zayıf kalır. davranışlar, amaçlar, idealler daha çok toplum tarafından belirlenir ve toplum içindir. Toplumun faydası, sürekliliği ve birlikteliği için, bireyin duygu ve düşünceleri yeri geldiğinde feda edilir. İçinde bulunduğu grubun, ahlaki, dini, siyasi ve kültürel değerlerine göre yaşayan kişi, kendi olamadığını gördükçe, yaşam alanının sınırlandığını farkettiler bu değerlerden uzaklaşmak ister. Fakat toplum buna izin

vermediği için, kişi başka bir yer, başka bir yaşam alanı bulmak ister. İntihar ise bu sınırlanmış dünyadan kaçış için tercih edilen bir zorunlu davranıştır. Toplum, bütünün mutluluğu için, parçayı yani bireyi çeşitli davranışlara zorlar. Bu zorlamalar ise kaçış tepkisiyle karşılık bulur.

Kısmet de içinde bulunduğu toplumun baskıcı, denetimci yapısından kurtulmak için intihara sarılır. Ona uygun görülen toplumsal cinsiyet rolleri, onun bireyleşmesine, seçim yapabilmesine, karar verebilmesine engeldir. Nitekim Kısmet, tek başına sokağa dahi çıkamayan bir kadındır. Kardeşi Murat'ın onun hakkındaki şu sözleri bu durumu ispatlar.

“Şimdiye dek onun tek başına bir yolculuğa çıktığını gören olmamıştır. Çarşıya, eteklik kumaşı almaya bile çıksa, yanında ya annemiz olacaktır, ya Kardelen ya da hala kızlarımızdan biri”(Üç Beş Kişi, 1999: 12).

Yine görülüyor ki Kısmet, kendi başına arkadaşlarını, evleneceği kişiyi seçemez. Onun için alınan bütün kararlarda, Kısmet hariç herkes vardır. Özellikle de annesi Türkan Hanım. Kiminle arkadaşlık edeceğine, kiminle evleneceğine, kimi sevip kimi sevmeyeceğine o karar verir. Ancak intihar ederek kurtulmak isteyen Kısmet, tüm bu baskılara, sınırlandırmalara tepki gösterse de durum değişmez. Kısmet, kendi hayatının “öznesi” konumuna geçemez. İçinde hep bir korku, hep bir ayıplanma endişesi, hep bir ne derler kaygısını taşır. Sürekli bir şeylerden utanır. Örneğin, dedesinin tacizine uğradığında bu olayı kimseye söyleyemez.

“Annesine, dedesinin yapmaya kalktığı şeyi söyleyemeyeceğini biliyor, yüzü alev alev yanıyor. Elleri ise buz kesiyor”(Üç Beş Kişi, 1999: 116).

Herhangi bir suçu olmasa dahi, uğradığı tacizden dolayı utanır. Suçsuz olmasına rağmen utanması, toplumsal normların onun üzerindeki yıkıcı etkisindendir. Aynı şekilde eşinden boşanmak istediğinde de bu utanma duygusunu hisseder. Avukata müracaat için giderken düşündükleri ve müracaat sırasındaki konuşmalar Kısmet'in üzerindeki toplumsal baskının şiddetini gösterir.

“Boşanmayı gerçekten istemediğini sanmasından korkmuştu. Yine çarpıtiyordu işte. Boşanmayı gerçekten istemediğini sanmıştı. Sonra da bundan ürkmüştü. İşte, yürümeye yeni başlıyordu. İlk adımı atıyordu. Avukat Celal Aytunç: Birkaç gün daha düşünseniz Kısmet hanım. Belki cayarsınız... Hayır, hayır... Caymak istemiyorum. O halde bir talep? Nafaka, mal?.. bir şey? Yok. Bence yine de en azından dayınızın fikrini almanız, belki... Hayır. Yasal bir engel yok. Evet. Tabii... tabii tek başınıza başvurabilirsiniz. Ancak... Birlikte olsa daha kolay...mümkün...Nasıl isterseniz?.. Sebep? Şeyi soruyordum gerekçesi...Neden?

Notere avukatla birlikte inmişlerdi. Annesinin yüzü en çok o zaman gözlerinin önüne gelmişti; öyle, alnının ortasında iki dikey çizgiyle. Yeniden bocalamıştı: Yoksa ietemiyor muyum? Ama artık söyledim. Dönemem. Hem... Evet, evet istiyorum! Bilmiyorum. Aslında sadece ölmek istiyorum. Hoş zaten, burada evli bir kadının tek başına boşanmaya kalkışması bile, kendini bir yardan aşağı koyvermesi değil de neydi ki?” (Üç Beş Kişi, 1999: 112).

Görüldüğü üzere, Kısmet bir karar alacağı zaman, birçok korku yaşar ve birçok da engel çıkar. Boşanma gibi toplumun hiç onaylamayacağı bir kararı “tek başına” alması, onun için intihar gibidir. Nitekim avukat dahi, bu kararı engellemeye çalışır. En derinden hissettiği toplum baskısı ise, annesi özelinde kararını etkiler. İstemeyerek evlendiği bir kişiden, isteyerek boşanmaya kalkışması, bir kadın için onaylanacak davranışlar arasında değildir. Ondaki beklenen, ne olursa olsun yuvasını bozmaması, eşine bağlı kalmasıdır. Evlenirken kararı dikkate alınmadığı gibi, boşanma konusunda da karar verme gücüne sahip değildir.

Toplumumuz, özellikle de evlilik konusunda kadına ve erkeğe farklı roller biçmiştir. En başında, karar verme sürecinde dahi, erkek ve kadın aynı özgürlüğe sahip değildir. Özellikle de kadınlar, evlilik sürecinde daha pasiftir. İstese de isteme se ailenin uygun gördüğü kişiyle evlendirilir. Her ne kadar mutsuz evliliklere yol açsa da bu gelenek sürmeye devam etmektedir. Edebi eserlerde de sıkça işlenen bu konu, özellikle de modernleşme çabalarının başladığı dönemlerde sıkça ele alınmış, eleştirilmiştir.

“Özellikle evlilikte kızların fikirlerinin alınmaması ve bu konudaki kararı başkalarının vermesi, Türk romanının doğuşundan beri kadınlarla ilgili ele alınıp eleştirilen önemli bir sorundur. Genç kızların kendi hür iradeleriyle kendilerini ilgilendiren konularda karar alıp fikir beyan etmeleri ve evlenecekleri erkeği seçmeleri, hürriyet kavramına bağlı olarak Tanzimat’tan beri edebi eserlerde işlenir.”(Gülendam,2006;167)

İş, eğitim, evlilik, sosyal hayat gibi konularda, erkeğin kadına nazaran daha serbest, daha özgür olduğunu görüyoruz. toplumumuz, seçim hakkını, yönetme, idare etme, keşfetme, bireyleşme hakkını erkeğe verirken; kadına yönetilmeyi, idare edilmeyi, seçilmeyi uygun görmektedir. Romanda da izleyebildiğimiz gibi, Murat, eşini, işini, yaşam biçimini seçebilen karakterken, Kısmet, tüm bunlara karar veremeyendir. Çeşitli geleneksel düşüncelerle, adetlerle sınırlandırılan yaşam karşısında Kısmet, ancak başka bir yerlerde, başka kişilerin olduğu yerlerde hayatını arar. Yukarıda da değinildiği gibi, kaçış tepkisi, sürekli başka bir yerlerde olma arzusundandır. Ölüm yoluyla kaçışı denemek, boşanarak mevcut aile ortamından kaçmayı denemek, içinde bulunulan sınırlı dünyanın çizgilerini aşma güdüsündendir. Çünkü Kısmet, ait olduğu yerde kendini, kendi ben’ini bulamaz. Bu durum romanda rüya motifi kullanılarak gösterilir. Kısmet’in rüyası tam olarak şöyledir:

“ Yokmuşum...yani düşümde ben...Böyle kolumla, bacağımla...bir gövde olarak yani...yokmuşum...Kaybetmişim de...

Bilmediği bir yerde, bilmediği bir evdeymişler. Annesi de varmış. Tabii Murat da.

Galiba sizin geldiğiniz gibi bir yerde. Paris falan gibi bir kentteymiş o ev. Evin her yanı ayna. Bütün duvarlar, kapılar falan... Murat’ın başında sünnnet takkesi var. Aynaların arasında koşuşturup duruyor. O hep mandolin çalar ya? İşte mandolini de yine elinde. Bir de ev sahibi var. Genç bir adam...Öyle biri işte. Bizi alıp başka bir yere götürecekmış, çünkü onun konukuyuz biz. Gideceğimiz o yere hep benim yüzümden gecikiyormuşuz. Bir türlü hazır olamıyorum da...Üstümde eski püskü, kirli giysiler varmış. Annem üstümü değiştirmemi, süslenmemi, yeni diktirdiğimiz ipeklimi giymemi istiyormuş. Ben de

istiyorum ama bir türlü yapamıyorum. Odalara girip çıkıyorum. Bütün o aynalar. Bütün o aynalar arasında kaç tane ben varmışım...Giyiniyorum, artık hazırım sanıyorum; bir de bakıyorum, eski etekliğimi değiştirmişim, bu sefer bluzum yırtık. Gidiyorum, geliyorum; bluzumu değiştiriyorum, şimdi de eteğim kirli ve yırtık. Bir türlü olmuyor; bir türlü hepsi bir araya gelmiyor. Hazırlanamıyorum. Çok bunalıyorum. Annem de tabii haklı olarak bana öfkeleniyor, hep beceriksizsin zaten, beceriksizsin gibilerden bakıyor. O evsahibi durumundaki adama da özür dilerim efendim, kızım biraz beceriksizdir diyor. Sarılıp sarılıp Murat'ı öpüyor. Annemi üzmem istemiyorum, kimseyi üzmem istemiyorum, bütün çabamı harcıyor, aynalı duvarlar, kapılar arasında sürekli giyinip soyunuyorum. Olmuyor. Üstüm başım tamamsa, ayakkabılarım yok. ayakkabılarım ayağымda ise, şey, kombinezonla, özür dilerim, öyle, yarıçıplak dolaşıyorum ortalıkta...Nerdeyse çıplak.-Yanakları kızarak önüne bakmıştı-sonunda annemk bağırdı tabii: Çabuk olsana Kısmet! Murat'ın sünneti gecikecek. Sünnetsiz kalsın da gör. Murat, benim yüzümden sünnetsiz kalırsa diye çok korkuyorum; çılgına dönüyorum. Ağlıyorum...ağlıyorum...Ahh, demişim sonra, burada o kadar çok ayna var ki, gövdemi bir türlü bulamıyorum anne!..”(Üç Beş Kişi, 1999: 227-28-29).

Kısmet, sürekli arzuladığı başka bir yerlerde olma güdüsünü rüyasında da taşır. Yabancı bir yerde, kimsenin olmadığı, Paris gibi bir yerlerde olmak ister. İçinde bulunduğu tanıdık, onu engelleyen, kendisi olmasına fırsat vermeyen yerlerden kaçmak istenci, rüyada da görülür. Fakat, tam olarak kaçamadığı, annesinin, kardeşinin yanında olmasından anlaşılır. Ve yine annesinin baskısı, onu beceriksiz bulup, Murat'ı öpmesi, tıpkı gerçekte de olduğu gibidir. Murat'a değer verilirken, Kısmet unutulur. Sürekli giyinmesi, ama hiçbir zaman tam olarak hazır olamaması ise Kısmet'in o aynalar içinde asla kendisi olamayacağını sezdirir. Çünkü o kadar çok ayna vardır ki ve Kısmet bu aynaların yansıması olarak o kadar çok kabuk değiştirmiştir ki kendisi olabilmesine fırsat kalmamıştır. Kendi düşünceleri, kararları, idealleri olmayan Kısmet, tüm bu aynaların ortasında, hepsinin yansıması olarak görülür. Kendi vücudunu, kendi ben'ini bulamaz. Her zaman olduğu gibi, Murat'ın dikkate alınması, onun sorunlarının

görmezden gelinmesi de bu rüyadan okunabilir. Annesi için önemli olan Murat'ın sünnetidir. Aynalar içinde kendini bulamayan Kısmet, dikkate alınacak kadar önemsenmez.

Yine Kısmet'in sürekli hazır olamaması, karar verememesi onun bir öğrenilmiş çaresizliğidir. Rüya da ayna olarak sembolleştirilen toplum, aile, çevre gibi unsurların öğrettiği, kadının tek başına bir şey yapamayacak olması, onu başkalarına, özellikle de erkeğe bağılılığa mecbur bırakmıştır. Kısmet, o aynaların etkisinden kurtulamaz. Kendi ben'ini, onların benliğine feda eder. Aynaları kıracak, onların denetiminden çıkacak cesareti gösteremez. Ancak, onlardan uzaklaşmak duygusu sürekli içindedir. Hatta bir konuşmada bu isteğini dile getirir.

“ Kısmet, bir yığın ayna ortasında yine gövdesini bulamamış, bir türlü gitmeye hazır olamamıştı: Ah keşke ben de yarın ne olacak diye korkular çekmesem! Keşke Murat kadar hayalci olabilsem! Aynaların hepsi kırılrsa...Bir tek yüzüm olsa...onu görebilsem...”(Üç Beş Kişi, 1999: 303).

Daha önce, ölüm ve boşanma ile içinde bulunduğu durumdan kaçmak isteyen Kısmet, son olarak Murat'ın yanına giderek bu baskılardan kurtulmak ister. Murat'a bir telgraf çekerek geleceğini söyleyen Kısmet, hem de tek başına. Tek başına evden bile çıkamayan Kısmet'in bu telgrafı Murat'ı şaşırtır. Hiç beklemediği, Kısmet'in asla alamayacağı bu kararı şöyle değerlendirir.

“ Geliyorum, diyor Kısmet. Telgraf çekiyor. Üstelik de gece trenine biniyor. Ne olmuş olabilir? Belki de kocasıyla kavga etti. Artık her şeyi açığa vurdu belki. Kendini açığa vurdu. Evini bıraktı, kaçıyor. Olamaz ki. Kısmet bunu yapamaz. Kaçacaksa ancak üst kata, annemiz Türkan Kaymazlı'nın yanına kaçır. Ertesi gün de herkes elbirliği eder, Orhan'la aralarını yapıverirler ve yaşam eskisi gibi sürer gider”(Üç Beş Kişi, 1999: 13).

Ancak Kısmet bu sefer kesin karardır ve kendisi olmasına fırsat vermeyen çevreden uzaklaşmak ister. Onun için biçilen rollerden, kadını değersiz gören bir şehirden ve hiçbir zaman kendisini anlamayan, dinlemeyen aile ortamından kaçır. Yeni

bir hayata, yeni bir kimliğe, sadece kendi seçimleriyle örölmüş bir kimlik edinmeye gider. Bir gece yarısı, o zamana kadar asla yapmadığı bir şeyi yapar ve dışarı çıkar. Kendisini yeni bir hayata götürecek olan trene giderken, yine de çevrenin ne diyeceğine, ona nasıl baktıklarına dikkat eder. Onların kendisi hakkında vereceği hükümler tahmin etmesi zor olmaz. Nitekim gecenin yarısında tek başına dışarı çıkan bir kadın için ne düşünüleceği bellidir. Kısmet, bu düşünleri sürekli duyar.

“ Sanki her köşeden bir baş uzanıyor, her adımda biri önünü kesiyordu: Nereye Kısmet hanım bu saatte? Yalnız başınıza, bu zamanda, böyle tehlikeli yollarda ne işiniz var? Ne oldu Kısmet hanım, bir şey mi oldu? Dedeniz Emin Bey mi öldüler, eşiniz Orhan bey mi kovdular, dayınız Ferit bey mi çağırdılar? Onlar neredeler, yoklar mı? Ya enişteniz beyefendi, o damı yoklar? Kardeşiniz Murat yoklar mı, büsbütün mü unuttular sizi? Bütün erkekleriniz sizi böyle karanlık bir gecede tek başınıza mı bıraktılar? Başka bir adamamı gittiniz yoksa, yoksa başka bir adamdan mı geliyorsunuz Kısmet hanım? Neden böyle yayasınız, bu telaşınız ne? Araba yok mu, bir taksi yok mu? Bu saatte Ada semti barut kokuyor Kısmet hanım! –Ah yüreğim, dayanmayacak! Dışına fırlayacak, burada düşeceğim, tam Kulüp Villa’ya yakın köşede, kumukların üstüne öyle...Beni barbarlara atacaklar... Koşma sakın, sakın belli etme, bezgin bir ebe, bıkkın bir iğneci, gözüpek bir eczacı ol.- Ooo iyi geceler Kısmet hanım! Nereden böyle, bu saatte? Buyurun götürelim. Buyurun bayan birlikte gidelim. –Bir taksiye binmeliyim.- Vay Kısmetçiğim, kime böyle bu saatte? Hey, hanım, hanım, senin eşin, erkeğin, baban, dayın bir şeyin, korkun, namusun: hiçbiri yok mu?” (Üç Beş Kişi, 1999: 264).

Kısmet’in duyduğu bu sesler, uyarılar, hatırlatmalar akşam vakti sokağa tek başına çıkan çoğu kadının duyduğu, hissettiği çevresel tepkilerdir. Yanında erkeği olmadan bir kadının sokağa çıkması, özellikle de akşam vakitlerinde, kadın hakkında kötü düşüncelerin ortaya çıkması için bir sebep olabilir. Bugün dahi, sözlü, fiziksel tacize uğrayan, tecavüze maruz kalan kadınların sayısı dikkate alındığında, gece vaktinde sokakta olmak kadınlar için kolay değildir. Ancak Kısmet, her şeyi göze almıştır ve herkes karşı olsa da tek başına bir yolculuğa çıkacaktır. Hem de gece

vaktinde. Çünkü artık, yeni bir hayatının olmasını hiçbir şeyi istemediği kadar istiyor. İstanbul'a giderken, bir anda yeni bir hayata, geçmişte olanları unutarak, hiç tanımadığı insanların arasına karışarak ulaşabileceğini düşünüyor.

“ Yeni bir hayat eski ceket uçlarına gözdikmeden başlamalı. O yeni hayatın yeni insanları olmalı. Bozüyük'te inivermeliyim. Yeni bir hayatın başladığını anlayabilmeliyim. Kendimin yeni bir insan olmaya başladığımı...”(Üç Beş Kişi, 1999: 310)

Tüm bunlar dikkate alındığında Kısmet, iki önemli rol ile karşımıza çıkar. Birincisi, içinde bulunduğu toplumsal baskı sebebiyle bireyleşemeyen, zayıf kalan, eğitimsiz, karar alamayan ve ev içine hapsedilen kadın rolüdür. İkincisi ise modernleşme, sanayileşme, kentleşme gibi süreçlerin, kadınlarda ortaya çıkardığı özgürleşme olgusunu somutlaştırma rolüdür. Yazar, hem geleneksel kadın anlayışını, rollerini hem de yenileşmeler ile hedeflenen kadın kimliğini Kısmet üzerinde sembolleştirmiştir. Kısmet, hem bir boyun eğmenin, kabullenmenin, bağlanmanın hem de özgürleşmenin, toplumsal baskıları kırmanın sembolüdür. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin ve ayrımcılığının, dönem Türkiye'sindeki boyutlarını da göstermesi bakımında önemli bir karakterdir. Bugüne kadar uzanan cinsiyet sorunlarının, geleneksel ve modernin bir arada olduğu toplumumuzda tarihsel bir çizgide ilerlediğini Kısmet karakteri üzerinden okuyabiliriz.

Her iki karakterin toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında genel değerlendirmesini toparlayacak olursak, şunları söyleyebiliriz. En başta toplumsal cinsiyet rollerinin sadece kadın üzerinde değil, erkek üzerinde de oldukça etkili olduğunu görüyoruz. Toplum neredeyse her yaş grubu için, birtakım roller biçmektedir. Bebeklik döneminde, çocukluk döneminde, olgunlukta, gençlikte ve hatta yaşlılıkta... Cinsiyete özgü, renkler, elbiseler, meslekler, davranışlar, seçimler, eşler dahi seçebilen toplum, her alanda, her yerde ve her zaman cinsiyetlerden farklı beklentiler içindedir. İçine doğan her çocuğu, kendisi gibi yapmak, kendi doğrularına inandırmak ve kendi sınırları içinde tutmak için bireyleri benzeştirmeye çalışır.

Bu süreçte, cinsiyet farkı gözeterek, çeşitli planlar, projeler geliştirilir. Erkeği, çok fazla sorumlulukla baskı altına alır. Çünkü ondan beklenenler sözde daha önemli

görevlerdir. Onu, her zaman güçlü, azimli, çalışkan, yöneten, idare eden bir varlık olarak algılar. Dolayısıyla onun üzerine daha büyük bir sorumluluk yükler. Erkek olmak, adam olmak gibi dilimize de yansıyan söyleyişler, erkeğin ne olması gerektiğine vurgu yapar. Erkek çocuk sahibi olmak, erkeği olmak gibi sözler, övünç kaynağı olduğu gibi, güven aşılayan bir durumdur da. Erkek, erkeğe yakışır işleri yapmalı, aile kurmalı, o aileyi yönetmeli, vatan millet için çalışmalı, güçlü olmalı, zor zamanlarda dahi ayakta kalabilmelidir. Bütün umutlar, beklentiler onun üzerine inşa edilir. Murat karakterinde de gördüğümüz gibi, tüm bu baskılar, beklentiler, sorumluluklar erkeklerin kendi hayallerini, ideallerini bir tarafa atmasını ister. Özellikle de bu bireysel tercihler, beklenilenin aksi yöndeysse toplum tarafından baskının şiddeti artar. Hatta alay edilir, aşağılanır ve küçük düşürülür. Tıpkı pembe renk bir elbise giyen erkek çocuğuna karşı verilen tepkiler gibi, toplumun öngördüğü davranışları sergilemeyen erkek, erkek sayılmaz. Erkek olabilmek için, erkeksi bir işte, erkeksi bir güçte ve erkeksi bir sorumlulukta olmak gerekir.

Bunlarla beraber, erkekten beklenen rollerin daha önemli olduğunun düşünülmesi, erkeği biraz daha özgür ve biraz daha üstün kılmıştır. Erkekler, eğitim, çalışma, sosyal hayat gibi alanlarda kadınlara nazaran daha özgürdür. Çünkü onlardan çalışması, evine bakması beklenir. Dolayısıyla bu amaçlar için gerekirse okutulur, para harcanır ve çok çeşitli alanlarda çalışmasına müsaade edilir. Haliyle sosyal hayatta da daha çok görünür. Ancak tüm bunlar, erkeğin kadın üzerinde bir otorite kurmasına sebep de olmaktadır. Nitekim eğitilmiş olan, para kazanan, güçlü olan o'dur. Yine Murat örneğinde gördüğümüz gibi, eğitim, meslek, sosyal hayat alanlarında görece özgür olan erkektir. Tüm aile, çevre onu büyük bir adam olması için yetiştirme gayretindedir. Büyük işler, görevler ondan beklenir ve bu sebeple okula gidebilen, çalışabilen o'dur.

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadını da baskı altına almaktadır. Kadın için uygun görülen roller, onu eğitimden, çalışma hayatından ve dolayısıyla da toplumsal hayattan uzakta tutmaktadır. Toplum, erkeği sorumluluklarla baskı altında tutarken; kadını, pasifleştirerek, ev içine hapsederek baskı altında tutmaktadır. Ekonomik, kültürel ve fiziki güç erkeğe uygun görüldüğü için de kadın, erkeğe bağlı hale gelir. Herhangi bir otoritenin –anne, baba, eş gibi- izni olmadan bir şeyler yapamayan kadın, kendisi için çizilen sınırlar içerisine çekilir. Kısmet, toplumumuzda sıkça görebileceğimiz bir

karakter olduğu için, onun üzerinden tüm bunları okuyabiliriz. Eğitimden, çalışma hayatından, karar verebilme gücünden mahrum kalan Kısmet, zamanla kendi başına bir şeyler yapamayan, çeşitli kişilere bağıllık hisseden bir kadın olur. Tam olarak içinde yaşadığı toplumun istediğı kadın tipi de budur. Tüm bu olanlar ise Kısmet'in bireyleşmesini, kendi hayatını yaşamasına engel teşkil eder.

Gerek eğitim gerekse ekonomik anlamda yetersiz hale getirilen kadın, hayata karşı da çaresizlik hisseder. Tek başına herhangi bir işi yapamamış olmak, zamanla başkalarına olan bağımlılığı artırır. Haliyle ortaya zayıf, hareketsiz, üretemeyen, özgür olamayan bir kadın profili çıkmaktadır. Çok fazla toplumsallaşma zorunda kalan, ailenin, mahallenin, kocasının kendisi için uygun gördüğü rolleri yerine getiren kadın, erkeğe nazaran daha az sorumluluk altındadır. Bu sorumluluklar ise toplum gözünde çok da önemli sayılmayan işler olduğundan dolayı, kadın ikincil konuma düşer. Aynı zamanda bu işler, toplumun çoğunluğunu yakından ilgilendiren alanlarda da değildir. Devlet yönetimi, askeri ve dini işler, ekonomik sektörler genellikle erkek egemenliğindedir. Dolayısıyla bu mevcut durumlar, birtakım işleri ancak erkeklerin yapabileceğı algısını doğurur. Büyük çoğunluk, yeni doğan bir kız çocuğı için, başbakan olacak, komutan olacak, şirketler yönetecek gibi umutlar beslemez.

Her iki cinsiyet için de sınırlandırıcı bir işleve sahip olan toplumsal cinsiyet rolleri, modernleşme ile birlikte bir sorun olmaya başlar. Bu sorun kimlik sorunudur. Çünkü modernizm, insanlara bireyleşme fırsatı sunmaktadır. Geleneksel büyük aile tiplerinin azalması, tarımsallıktan sanayiye geçiş, köy, kasaba gibi yerleşim yerlerinden şehirlere, kentlere yapılan göçler, bireyleşme fırsatlarını sunduğı gibi, bireyleşmeyi zorunlu da kılmaktadır. Nitekim artık büyük ailelerin gözetimden çıkıldığı, eğitim yoluyla yeni bilgi ve becerilerin kazanıldığı, sosyalleşmenin arttığı ve çeşitlendiğı bir zamanın içine girilir modernleşme ile. Ancak bu modernleşme bir anda olacak bir şey değildir ve nitekim olmamıştır da. Uzun bir süre geçiş aşaması olabilir. Toplumumuz için de modernleşme süreci uzun ve sancılı olmuştur. Geleneksellik, tamamıyla terkedilmemiş, geçmişten gelen ve modern olmayan birtakım değerler muhafaza edilmiştir. Kadın-erkek ayrımcılığı da bu muhafaza edilen alışkanlıklardan biridir. Toplum, gelenekselci olarak kadını ev içine layık görürken, modern değerlerle büyüyen kadınlar, dışarıdaki hayatın da içinde olmak isterler. Aynı şekilde erkekler de modern

hayatın sunduğu birtakım unsurlardan faydalanmak ister. Daha seçici, daha kendi hayallerini önceleyen, daha çok kişisel tercihlerini ön plana çıkaran kişilerle karşılaşılır. Dolayısıyla iki unsur karşı karşıya gelecektir. Bunlar birey ve toplumdur. Sağlık bir büyüme için her ikisi de birbirine muhtaçtır; fakat toplumlar her zaman bireylerin kendilerine göre yetişmesini arzu eder. Kendi varlığını sürdürmek için, bireylerin kişisel tercihler yapmasına fırsat vermez. Daha doğduğu andan itibaren onu kendi seçimleriyle büyütür. Ancak belirli bir olgunlaşma seviyesine ulaşan kişi, kendi kimliğini, kendi dünyasını kurmak ister. Tam da bu noktada bu isteğe karşı toplumun vereceği cevap önem kazanır. Ancak romanda da gördüğümüz gibi, bizim toplumumuz, henüz bu isteğe olumlu bir cevap vermemektedir. Her erkeği hem de kadını, çeşitli vasıtalarla biçimlendirmek isteyen bir toplumumuz vardır. Bugün dahi değişmemiş olan kız çocuğunu okutmamak, erken evlendirmek, kadına şiddeti doğal karşılamak gibi düşünceler, kadının bireyleşmesini engellemiştir. Aynı şekilde, büyük sorumluluklar yüklenen, her zaman kendisini bir şeyler için feda etmeye hazır tutulan erkekler için de durum aynıdır. Bireyleşmek, bireysel bir kimliğe sahip olmak toplumumuz içinde son derece zordur.

Bireyselleşmenin zorlaşması, toplumsal baskıların, denetimin fazlalığındandır. Bireyleşme ile toplumsallaşma arasında ters bir orantı vardır. Kişi, ne kadar çok toplumsallaşırsa o kadar az bireyleşir. Bireyleşmek isteyen her kişi, karşısında toplumu bulacaktır. Bu çatışma, kimlik sorununu gündeme getirir. Çünkü insanlar, aslında olmak istemedikleri kişiler oluverir. Yapmak istemediği işi yapan, olmak istemediği yerde olan, evlenmek istemediği kişiyle evlenenler, kimlik sorununu yaşamakla karşı karşıyadır. Murat ve Kısmet örneğinde görüldüğü gibi, yeterince bireyleşememek sürekli kaçma, kurtulma arzusunu gündeme getirir. Ancak kaçarak, yeni bir hayata başlayarak kendisi olabileceğini düşünen kişiler ortaya çıkar. Çünkü içinde bulundukları yerde, kendileri olabile fırsatını bulamazlar. Kendi kimliklerini bulabilmek için yeni bir hayat, yeni bir başlangıç seçeneği değerlendirilir.

Modernleşme ile toplumumuzda sıkça görülmeye başlanan bu sorun, Üç Beş Kişi romanında çok açık bir şekilde ele alınmıştır. Roman kişilerinin neredeyse tamamı, geleneksel bir aile yapısından gelen, ancak modernleşmenin etkisiyle de değişmeye başlayan kişilerdir. Ancak bir geçiş süreci olduğu için, ikilemler sıkça görülür. Bir

yanda son derece eğitilmiş, Avrupa’da okumuş, çalışan, üreten, yöneten erkek ve kadınlar varken bir yanda da eğitimden mahrum bırakılmış, çalışması yasaklanan, cinsiyetine göre davranılan erkekler ve kadınlar vardır. Bir yanda toplum ve onun geleneksel düşünceleri bir yanda ise modernleşme çabalarını sürdüren bireyler vardır. Kendi olma ile toplumsal baskılar arasında kalan roman kişileri, kimlik sorunuyla karşılaşır. Neredeyse hiçbiri kendisi değildir. Özellikle de Murat ve Kısmet, kendileri olmak için çaba harcarken, sürekli toplumsal baskılara, müdahalelere maruz kalırlar. Hayalleri, seçimleri gerçekleşme fırsatı dahi bulamadan toplum tarafından engellenir. İstenilen erkek ve kadın olmayı tercih etmezler. Dolayısıyla da toplumsal cinsiyet kimlikleri ile bireysel kimlikleri çatışır. Kendileri olabilmek için, çeşitli vesilelerle kaçmaya, uzaklaşmaya çalışırlar. Ancak tam olarak bu sorunu çözemezler. Dönemin Türkiye’inde ve hatta bugün dahi sıkça görülebilecek olan bu durum, modernleşme süreci yaşayan bir toplum için olağandır. Çünkü gelenekleri, yerleşmiş düşünce kalıplarını bir anda terketmek beklenilmez. Yeni ile eskinin bir dönem beraber yaşaması ve zamanla eskinin yerini tamamen yeniye bırakması bir süreç gerektirir. Bu süreçte yaşanan kimlik sorunu, kişisel değil toplumdur. Romanda gördüğümüz bu kişiler ise, toplumsal bir olgunun kurgusal düzleme aktarılmış izdüşümleridir. Çünkü bugün dahi, tüm toplum modern ve geleneksel olanı bir arada yaşamaktadır. Bu yeni ve eski nesil arasında bir sorun teşkil etmekle beraber, birey ve toplum arasında da önemli bir soruna zemin hazırlar. “Bireyselleşme fikrinin içerdiği şey, bireyin toplumsal karakterinin, atfedilerek, miras alınarak ve doğuştan kazanılarak belirlenme durumundan kurtulmasıdır” (Bauman, 2015: 192).

Toplumsal cinsiyet rolleriyle biçimlendirilmeye çalışılan cinsiyet kimliği de miras alınan, doğuştan verilen kimlik türlerinden birisidir. Biz burada, sadece toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden bu sorunu göstermeye çalıştık. Murat ve Kısmet, bireysel, modern kimliklerini kazanmak isterken, toplumsal yani daha çok geleneksel olan ile çatışırlar. Onlar için belirlenen toplumsal cinsiyet rolleri, onların modern dünyaları için kabul edilemeyecek düzeydedir. Çünkü modern dünya, kişilerin bireyselleşmesine fırsat veren imkânlarla sahiptir. Bu fırsatı kullanmak isteyen kişiler ise henüz tam anlamıyla modernleşmemiş toplumun tepkisiyle karşılaşır. Bir geçiş dönemi sorunu olarak da okunabilecek birey – toplum çatışması, toplumsal cinsiyet ve kimlik sorununun temel kaynağıdır. Çünkü geçiş sürecinde, nesiller arası farklılaşma yeni bir olgudur ve her

yeni gibi şüpheyle yaklaşılır. Şüphenin giderilmesi ise yeniliğin yaygınlaşması, tüm toplum tarafından onaylanan, paylaşılan bir unsur haline gelmesiyle olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: LATİFE TEKİN'İN *GECE DERSLERİ* ve AYLA KUTLU'NUN *HOŞÇAKAL UMUT* ROMANINDA KOLEKTİF KİMLİK ve BİREYLEŞME SORUNU

Latife Tekin ve Ayla Kutlu'dan seçtiğimiz romanlar, Türkiye'nin özellikle de yetmişli yıllardaki siyasallaşmış, kutuplaşmış toplum yapısına değinmiştir. Her iki romanda da ideolojik kamplaşmaların içine girmiş, örgütsel eylemlerde bulunmuş, hayatı içinde bulunduğu sınıfın terimleriyle açıklayan genç karakterler yer alır. Bireyliğin bastırılıp, toplumsallaşmanın ve sınıf bilincinin arttığı yılları konu edinen her iki romanda da konumuz bağlamında dikkat çeken husus, kolektif kimliğin, bireysel kimliği nasıl bastırdığı ve kolektivist düşünmeye başladıktan sonra bireyleşmenin ne kadar zor olduğudur. Dolayısıyla burada roman incelemelerine geçilmeden önce, kolektif kimlik kavramının açıklanması, incelememizin daha anlaşılır ve daha isabetli çözümlenmesine yardımcı olacaktır.

3.1. Kolektif Kimlik Kavramı

Kolektif kimlik, bireyin aidiyet duygusuyla bağlandığı çeşitli etnik, dini, siyasi, sınıfsal vb. gibi gruplarla paylaşılan ortak bir kimliğe işaret eder. Kolektif kimlik, ben duygusundan ziyade biz duygusunu aşıl原因, bireysel düşünmek yerine ortaklaşa düşünmeyi veyahut ortak paylaşılan düşünceyi benimsemeyi öngören bir kimliktir. Çeşitli zamanlarda, çeşitli kolektif kimlikler öne çıkmıştır. Gerek toplumsal düzeyde gerekse bireysel düzeyde, farklı zamanlarda farklı aidiyetlere duyulan ihtiyaçlar, çok çeşitli kolektif bütünlüklerin içerisinde yer alınmasına sebep olabilir. Örneğin modern öncesi zaman ile modern sonrasını kıyas ettiğimizde, modern öncesi din temelli kolektif bütünlükler yer alırken; modern sonrası siyasi, kültürel ve ulusal bütünlüklerin yer aldığını görürüz. Dolayısıyla, modern öncesi toplumlarda daha çok din paydasında buluşulup, dini referanslarla hareket edilirken; modern sonrası dönemde siyasi ideolojiler, ulusal kültür gibi yönlendirici bütünlüklerin kavramlarıyla düşünce dünyası

ve eylem alanları oluşmuştur. Bugün postmodern, ileri modern, küresel veyahut teknoloji çağı olarak adlandırılan zamanda ise çok daha farklı kolektif gruplar vardır ve aidiyet ihtiyacı bu gruplara üyelik ile karşılanır. Taraftar grupları, cinsiyete özgü gruplar, çevreci gruplar, sanal gruplar gibi, ne modern öncesi ne de modern sonrasına benzemeyen kolektif kimlik inşasını üstlenmiş bütünlükler vardır. Bu grupsal faaliyetlerin her dönemde olması ise hem aidiyet ihtiyacının hem de kolektif kimliğin her zaman olduğuna ve ilerde de olma ihtimalinin yüksek olduğuna işaret eder.

Kolektif birliktelikler ve bu birliktelikler içerisinde yer alma arzusu, bir insan ihtiyaç olduğu için her zaman hayat içerisinde yer almıştır. “İhtiyaçlar, sadece maddi ihtiyaçlardan ibaret değildir. insanın kendini değerli hissedebilmesi, güçlü bir benlik duygusu yaşayabilmesi için duygularının da tatmin edilmesi gerekmektedir. Bir grup tarafından tanınma, onaylanma, desteklenme ve grubun bir parçası olarak görülme bu duygulardan en önemlileridir. Bu duyguların yanı sıra aidiyet ve mensubiyet duyguları da kişisel oluşum sürecinde önemlidir. Bu iki duygu farklılıklar temelinde değil, aynılıklar temelinde hissedilir. Dolayısıyla denilebilir ki kolektif kimliklerin oluşumunda aidiyet ve mensubiyet duygularının önemli etkileri olmaktadır” (Göktolga, 2012: 121). Kolektif kimliklerimiz, yalnız olmadığımızı, birtakım değer, inanç ve davranışlarımızın başkaları tarafından da sahiplenildiği hissini verir.

Yukarıda kimlik kavramı açıklanırken, kimliğin hem farklılıkları hem de aynılıkları gösterdiğini belirtmiştik. Bireysel kimliklerimiz daha çok farklılıklarımızı gösterirken; kolektif kimliğimiz aynılıklarımızın bir göstergesidir. Örneğin siyasi kimliğimiz, bizimle aynı siyasi düşünceleri paylaşan kişilerle ortak bir yanımız olduğuna işaret eder. Aynı siyasi düşünceyi paylaşanlar, birçok noktada birleşebilirler. Aynı ulusal kimliği taşıyan vatandaşların ulusal kültür etrafında bir araya gelmesi de yine kolektif kimliğe örnek olabilir. Nitekim aynı ulusun vatandaşları, birbirlerine ulusal bağlarla bağlıdırlar ve birçok düşünceleri ve davranışları benzerliği, aynılığı gösterir. Bununla beraber kolektif kimlik, grup içindekiler için aynılığa işaret ederken; grup dışı olanlarla da benzersizliğe işaret eder. Dini bağlamda düşünersek, Hristiyan kimliğini taşıyan kişi, Hristiyanlarla aynı değerlere sahipken, Müslüman olanlarla farklı değerlere sahiptir. Bu kişi hem bir kolektif kimliğe sahiptir hem de diğer dini kolektivitelerin dışındadır. “Kolektif kimlik, belirli bir toplumun yegâneliğini

(uniqueness) bireysel karakterini şekillendiren ve dolayısıyla da kendisini diğer topluluklardan ayrı olarak kurabilmesine ve bu şekilde işlemesine imkân sağlayan belirli semboller, alanlar ve karakteristiklere sahiptir” (Göktolga, 2012: 122).

Kolektif kimlik kazanmak, bir grup içerisinde bir takım sembollerin, hareketlerin, inançların, değerlerin anlamlı hale gelmiş olmasıdır. Bireysel düşünüldüğünde anlamsız gibi görülen birçok şey, grubun özellikleri dikkate alındığında anlamlı hale gelebilir. Çeşitli gruplar, kendi karakteristik özelliklerini bireylere yansıtarak kolektif kimlik inşasını hızlandırır. Bu inşa sürecinde, semboller, idealler, tarihi figürler ve olaylar, milli ve dini normlar önem kazanır. Birey, bu değerleri sahiplendikçe toplumsal varoluşunu hızlandırır ve grup üyeliğini kazanır. Aynı zamanda aidiyet ihtiyacı da giderilmiş olur. Hem başkaları tarafından onaylanır, kabul edilir hem de başkalarıyla ortak özelliklere sahip olur. Dolayısıyla “biz” duygusunu hissetmeye başlar.

Bu aidiyet duygusunun tatmin edilmesi, zamana ve çevreye göre değişir. İhtiyaç duyulan birliktelik, kimi zaman siyasi, kimi zaman dini kimi zamansa mesleki olabilir. “Bireysel veya kolektif kimlik ihtiyacı, bir kişi veya grubun kendisinde duyduğu ve doyurmaya çalıştığı bir ihtiyaç olmaktan ziyade, toplumsal yapı ve örgütlenmelerle, çevresel norm ve değerlerle, dünyanın ve çağın havasıyla ilişkili olarak gelişen ve yaşanan bir ihtiyaçtır” (Bilgin, 2007: 14). Dolayısıyla her zamanın kendine özgü kolektif birliktelikleri vardır. Örneğin, sanayii çağında sendikalar, işçi birlikleri gibi örgütlü ve siyasi temelli birliktelikler varken; teknoloji çağında sanal birliktelikler yaygınlık kazanmıştır. Aidiyet ihtiyacı, çeşitli sanal gruplar içerisinde karşılanmaktadır.

Kolektif kimlik edinmenin veyahut bir bütünlüğün içerisinde yer almanın nedenlerinden birisi de güvenlik ihtiyacıdır. Bütün belirsizlikleri anlamlandırmak, tek başına kalmamak ve kendini birilerinin yanında hissetmek, kolektif kimlikle mümkündür. “Bunun nedeni, bir gruba aidiyetin bir bireye güvenli bir hayat sağlamasıdır. Bu güvenlik hissinin nedenlerinden bir tanesi, kendi grubu dışındakileri kategorilendirmek suretiyle dünyayı daha anlaşılır kılmaktır ” (Göktolga, 2012: 127). Kolektif kimlik, bireyin kimlerden olduğunu ve nereye ait olduğunu bildirdiği için güven verir.

İnsanın bu dünyada yalnız olmadığını bilmesi, başarılarını ve acılarını paylaşacak birilerinin olması, en temel ihtiyaçlardandır. Nitekim insanın kendisini güvende hissedebilmesinin en önemli ön koşulu da yanında, arkasında birilerinin olduğunu bilmektir. Kolektif kimlik de tüm bunları sağlayarak, kişinin yalnızlığını, korkularını, hiçliğini ortadan kaldırır ve ona güvenli bir kişiler ağını ve değerler bütünlüğünü sağlar. Bu sebeple kolektif kimlik, varoluşsal bir meseleye gönderme yapar. Gerek fizyolojik gerekse ruhsal bir birliktelik, ancak kolektif bir yapının içerisinde olmakla sağlanabilir. Çünkü kolektif kimlik, belli bir bilişsel, duygusal, ahlaki ve simgesel birliği sağlar. Şeyleri anlamlandırmanın, duyguları paylaşmanın, dünyayı algılamanın ve diğerlerini ayırt edebilmenin en kısa yoludur. Nitekim bir dinin, milletin, kabilenin, kültürün bir üyesi olmak, dünyadaki her şeye karşı bir tutum ve davranışı hazır olarak sunar.

Nitekim kolektif hareketler zaten bir inanç, düşünce ve eylem etrafında birleşirler. Dolayısıyla “aynı grup kimliğinin taşıyıcısı olan bireyler arasında belirli konulardaki önyargı, anlayış ve eğilimler benzer bir nitelik arz eder. Zira bu noktada taşıyıcısı oldukları kolektif kimlik, bireylerin algılama, yargı ve karar mekanizmalarını etkiler” (Anık, 2012: 47). Bireysel düşünceden önce, grubun ortak yaklaşımı öncelik kazanır.

Tüm bunlar dikkate alındığında, kolektif kimliğin aidiyet, güvenlik, varoluşsal bütünlük, dünyayı anlamlı kılmak ve ayırt etmek ile ayırt edilebilmek için gerekli olduğunu söyleyebiliriz. Nerdeyse tüm zamanlarda insanların bir yerlere ait olma, kendilerini güvenli kılabilmek için çeşitli grup düşünce ve davranışlarını sergilemiş olmaları da kolektif kimlik ihtiyacının, tüm zamanlar için geçerli olduğunu gösterir. Zaman zaman grupların özellikleri, amaçları, nitelikleri farklı olsa da her zaman aynı olan nokta, grupların bir ihtiyaçtan ötürü doğduğu ve bireysel ihtiyaçlara cevap verdiğidir. Kolektif kimlik inşasını üstlenen bu gruplar, üyelerine ortaklık duygusunu, bizlik hissini verdikleri için ve bunlar her insan için bir ihtiyaç olduğundan dolayı her zaman olacaktır.

Kolektif kimlik, ortak davranışları, ortak değerleri, kültürü, ideolojiyi ve algılamayı öngörür. Nitekim her türlü kolektivist hareket ve oluşum, birtakım ortaklıklar üzerinden kurulur. Bu ortaklıklar, maddi, manevi, dini, milli, cinsiyete özgü,

beğenilere, karşı çıkılanlara göre oluşabilir. Bireyler, bunlardan herhangi birini seçebileceği gibi hepsini birden de seçebilir. Örneğin bir insan hem Müslüman hem Türk, hem liberal hem feminist, hem Doğulu hem de hayvan hakları koruma derneğinin bir üyesi olabilir. Bunların dışında olan birlikteliklerin de bir parçası olabilir. Bu sebeple kolektif kimlik, bir bütünün parçası olabilmektir. Kolektif kimlik sahibi olmak, bir bütünün şekliyle, rengiyle, niteliğiyle, hedefi ve geçmişiyle bütünleşerek onun bir parçası olabilmektir. Aynı zamanda, nereye ait olunmadığını, hangi ortak değerlerin paylaşılmadığına da işaret eder. Dolayısıyla biz şunlardan, bunlardan olanız derken; biz şunlardan veyahut bunlardan olmayanız demektir kolektif kimlik sahibi olmak. Kolektif kimliğimiz, kimsin sorusunun değil, kimlerdensin sorusunun cevabıdır. Çünkü bu soruya cevap verirken, sadece kendimizi değil, kendimiz gibi olanlara vurgu yaparız. Kimlerdensin sorusuna, Türklerden, Müslümanlardan, sosyalistlerden, Beşiktaşlılardan, şu köylülerden veyahut bu sülaledenim derken, kendimizle ortak değerleri paylaşan kişileri de söylemiş oluruz. Nereye ait olduğumuzu, neye inandığımızı, neyi sevdiğimizi, neleri kabul etmeyip nelerden hoşlanmadığımızı da yine bu soruya verdiğimiz cevapla belirtiriz. Dolayısıyla kolektif kimlik, bireyin birtakım kişilerle ortak olarak paylaştığı değerler bütününe işaret eder.

3.2. İki Roman Bir Karakter: Hayatlarını Geri Almak İsteyen Devrimciler

Gece Dersleri, Latife Tekin'in 1986 yılında yayınlanan üçüncü romanıdır. *Hoşçakal Umut* romanı ise Ayla Kutlu'nun 1987 yılında yayınlanan romanıdır. Her iki romanda seksen darbesi öncesi Türkiye'deki siyasallaşma, örgütlenme ve kutuplaşma cereyanına kapılmış karakterlerin kolektivist oluşumlar içinde bireyleşme sorununa geniş yer ayırmıştır.

Gece Dersleri, Gülfidan adlı bir kadın karakter üzerinden bireyleşme sorununa eğilir. Gülfidan, on sekiz yaşında bir sol örgüte üye olur. Bu örgütün lideriyle de evlenir. Kadın kollarının önemli bir üyesidir ve kendini işçilere adanmış bir kadındır. Roman, Gülfidan'ın dilinden anlatılır ve geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman iç içedir. Belirli bir olay örgüsü çerçevesinde ilerlemeyen romanda, gerçek ve hayal, korku ve kaçış, ideoloji ve eleştiri sürekli yanyanadır.. Gülfidan, bir kaçış olarak örgüte girmiştir. Ancak örgüt içinde hiçbir zaman kendisi olamadığını ayrıca uğruna ölümü göze aldıkları işçilerin, bir sınıf bilincinde olmadıklarını fark eder. Bunların yanında kendi kadınlığını ve bedenini hissedebilmek için, bireyleşme, özgürleşme çabası içine girer. Sekreter Rüzgar kod adıyla edindiği örgüt kimliğini kabullenemez. Ancak bir kolektif kimlik olan bu siyasi kimliği, onun bireyleşme çabalarını engeller. Gerek örgüt içindeki diğerlerinin uyarıları, tehditleri, yönlendirmeleri gerekse kendisinin parçalanmış benliği onun bireyleşmesi için engel teşkil eder. O tüm bu baskılardan, annesinin anılarına giderek direnmeye çalışır. Bu sebeple romanda sık sık Gülfidan'ın annesiyle olan anıları ve annesinin karakteri, bir çıkış yolu olarak değerlendirilir. Ancak roman boyunca Gülfidan'ın herhangi bir kimliği tam olarak benimsediğini göremeyiz. İçinden çıkmak istediği bir kolektif kimliği ve kendi tercihi olan bireysel kimliği arasında sıkışmıştır. Roman anlatıcısı olan Gülfidan'ın bu durumu romanın diline de yansımıştır. Çeşitli ideolojik terimlerin ve çeşitli masalımsı unsurların iç içe geçmiş bir vaziyette romanda yer alması, anlatıcı kişinin, kimlikler arasında kalmışlığına ve net bir ruhsal durumunun olmadığına işaret eder.

Hoşçakal Umut romanının başkarakteri Oruç da yetmişli yıllardaki öğrenci hareketlerinden etkilenerek, sol bir öğrenci örgütü içerisine girmiş bir karakterdir. Uzun yıllar örgüt için eylemlere, kavgalarda, protestolarda bulunur. Onun için her şey devrimle çözülecektir. Bir halk hareketiyle devrimin olacağına inanır. Aynı zamanda

örgüt içinde kendisini göstermek ister. Örgüt tarafından onaylanmak, örgütün vazgeçilmez adamı olmak ister. Ancak bir gün tutuklanır ve yoğun işkencelerden geçer. Sekiz yıl cezaevinde kalır. Bu süre zarfında dışarıdaki arkadaşlarını, sevgilisini ve daha birçok şeyi kaybeder. Bunların yanında ise tutuklu kaldığı süre boyunca, inandıkları ideolojiyi, eylemlerini, örgütlerini sorgulamaya başlar. Hatalı olduğu yerleri keşfeder.

Bir ayla cezaevinden çıktığında ise ne yapacağını bilemez. Ailesinin yanında kalamaz, eski arkadaşları artık yanında değildir. Artık o da eskisi gibi değildir. Tam olarak ideolojisinden vazgeçmez ancak daha önce içinde bulunduğu örgütün ilkelerini de kabul etmez. Cezaevinden çıktıktan sonra eski komşusu Algüz'ün evine gider. Aralarında başlayan aşk ile birlikte yaşamaya başlarlar. Oruç, bu süre içinde yeniden hayata tutunmak ve eski kolektif kimliğinden sıyrılmak için mücadele eder. Hayata katılmayı, üretmeyi, yaşamayı ister. Ancak eski alışkanlıklarından, kolektif kimliğinin üzerinde bıraktığı etkilerden kolayca kurtulamaz. Bireyleşmek ister ancak tam olarak bunu gerçekleştiremez. Bunların yanında askere çağırılma, yeniden tutuklanma gibi korkuları da vardır. Nitekim bir gün kaçmak için Algüz'ün yazlık evine gittiklerinde yeniden tutuklanır.

Hoşçakal Umut romanı da *Gece Dersleri*'nde olduğu gibi, ideolojik örgütler içinde kalmış kişilerin, gerek örgüte gerekse kendilerine yönelik eleştirilenden, örgütün onlara uygun gördüğü kimliklerinden sıyrılmaya çabalarıyla temellendirilmiştir. Her iki roman karakteri de hemen hemen aynı sınıftandır ve aynı yıllar arasında örgüt içine girmişlerdir. Her ikisi de sol ideolojiye sahiptir. Her ikisi de içinde bulundukları durumu kabullenmez ve yeniden başlamak için kaçmaya yönelirler. İdeolojik kimlikleri içinde, kendilerini bulamazlar. Daha bireysel, daha özgür, daha çok kendilerinin olan fikirleriyle yaşamak isterler. Kendilerine ait bir dil, bir hayat felsefesi ve özlemleri vardır. Kolektivite içinde kaybettikleri ben'lerini bulmak için arayışa yönelirler.

Roman karakterlerinin içinde bulunduğu kolektif hareket, siyasi tabanlı bir ideoloji aracılığıyla oluşmuştur. Bu sebeple roman karakterlerini daha iyi çözümleyebilmek için, Türkiye'de gelişen öğrenci hareketlerine ve ideolojinin ne olduğuna bakmak faydalı olacaktır.

Türkiye’de siyasi hareketler ve oluşumlar, tek parti döneminin bitmesiyle ortaya çıkmıştır. Sanayiinin gelişmesi, eğitim seviyesinin artması, özgürlük, demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin önem kazanması, hukuki süreçlerin başlaması gibi faktörler, her kesimden insanın siyasetle olan ilişkisini artırmıştır. Çok partili hayata geçiş, sendikaların açılması, sivil toplum örgütlerinin çoğalması gibi faktörler de Türkiye’de siyasetin tabana yayılmasına zemin hazırlamıştır. Tüm bunlar gençliği, özellikle de üniversite gençliğini etkilemiş, onların da siyasi kimlikler edinmesine ortam sağlamıştır. Gençlik arasında yayılan ideolojilerden birisi de Marksizm olmuştur ve devrim idealiyle bir araya gelen gençler, Türkiye’nin kurtuluşunu bu ideolojide bulmuşlardır.

Marksizmin yaygınlaşmasında çeşitli sebepler vardır. “Türkiye’nin kendi toplumsal yapısından kaynaklanan, gözle görülür sorunlar (yoksulluk, işsizlik, siyasal özgürlüklerin kısıtlılığı vd.) gençliğin tepkisinin içeriğini oluşturan özgün unsurlar oldu. Marksist klasiklerin Türkçe’ye çevrilmesiyle de Sosyalist fikirlerin çekiciliğiyle gençlik hızla ideolojik düşünmeye ve eylemlerde bulunmaya başladı” (Alagöz, 2005: 121). Böylece siyasi kutuplaşma ve siyasallaşma kitleselleşmiştir.

Yetmişli yıllara damgasını vuran öğrenci hareketleri, kutuplaşmalar, siyasi çatışmalar, büyük bir yayılım göstermiştir. Türkiye’nin iç sorunlarının yanı sıra, dünyada gerçekleşen değişiklikler de bu yayılmayı etkilemiştir. “Türkiye’nin 1970 sonrası politik ortamının oluşumunda, bütün dünyayı da sarsan 68 sürecinin etkisi büyüktür. 1968’de canlanan öğrenci hareketleri daha sonra işçileri, köylüleri ve aydınları da içine alacak kadar yaygınlık kazandı. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de toplumsal ve bireysel taleplerin yükselmesi birden ortaya çıkmadı. Yıllardır olgunlaşan, dipten kabaran bir dalganın patlaması olarak kendini gösterdi” (Alagöz, 2005: 114).

Bu yıllar sadece Türkiye’de değil, neredeyse dünyanın her bölgesinde çeşitli ayaklanmalara, hareketlere, örgütlenmelere sebep olmuştur. “1968, dünya gençliğinin başkaldırı yılıydı. Gençlik hareketleri Batı Avrupa’yı, Kuzey Amerika’yı, Ortadoğu’yu, başta Hindistan olmak üzere bazı Asya ülkelerini ve hatta bir Doğu Bloku ülkesi olan Çekoslovakya’yı derinden sarstı. Kuşkusuz gençleri harekete geçiren nedenlerin, ülkeden ülkeye benzeyen yanları olduğu gibi, ayrılan yanları da vardı” (Toprak, 2003: 188). Bu ayaklanma sebepleri Türkiye’de yoksulluk, işsizlik, eğitim eşitliği, ücretsiz

eğitim, siyasi özgürlük, fikir hürriyeti gibi Türkiye'nin uzun yıllardır uğraştığı sorunlar iken; gelişmiş ülkelerde daha farklı özgürlükler içindi.

Daha çok üniversitelerde yayılan bu fikirler, çeşitli örgütlerin kurulmasına, kutuplaşmaların artmasına ve ideolojik dünya görüşüne göre yaşamayı hızlandırdı. Bu yıllarda kolektif birliktelikler, kitlesel eylemler gençler arasında ortak bir bilinç oluşturdu. En nihayetinde ise “öncelikle üniversitelerde sıradan öğrenci istekleri biçiminde görülen hareketlenme, hızla ideolojik nitelik kazanarak ülkede toplumsal bir devrim yoluyla sosyalizmi kurmayı amaçlayan siyasi kimliğe bürünmüştür” (Alagöz, 2005: 121). Siyasi kimlik kazanarak ilerleyen eylemler, aynı zamanda karşıt ideoloji taraftarlarını da harekete geçirmiştir.

Siyasallaşmanın hızla arttığı yıllarda, henüz tam anlamıyla demokrasi kültürünün yerleşmediği ülkemizde, siyasi kimlikler sürekli birbiriyle çatışmıştır. Hem devlet güçleri ile siyasi aktörler hem de siyasi aktörler arasında meydana gelen çatışmalar, ülkede yoğun bir karamsarlık ve korku havası oluşturmuştur. Her gün gençlerin öldüğü, her gün tutuklanmaların yapıldığı, okulların basıldığı, mahallelerin kurtarıldığı bir ülke haline gelmiştir. Yetmişli yıllara ait şu ansiklopedi sayfası, zamanın Türkiye'si hakkında kısa ama nitelikli bilgiler vermektedir. Bir ayın özeti şöyle yapılmıştır.

“ 1 Ocak: Zonguldak'ta ücretleri ödenmeyen 600 maden işçisi ocaklara inmedi.

İzmir Nato karargahı civarında şiddetli patlamalar oldu.

3 Ocak: odalarında Genelkurmay'ın yasakladığı kitaplar bulundurdıkları gerekçesiyle Ankara'da çeşitli okullarda okuyan 10 askeri öğrenci gözaltına alındı.

4 Ocak: İTÜ öğrencileri kapatılan yurtlarını işgal ettiler.

5 Ocak: Sağlık personeli direnişe başladı.

İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi öğrencileri üç günlük boykota başladı.

Eskişehir'de TÖS lokaline ve İzmir'de Ege Üniversitesi matbaasına bomba atıldı.

11 Ocak: Ankara Hacettepe Üniversitesi öğrencileri boykot eylemine başladı.

12 Ocak: Devrimci Doğu Kültür Ocağı Ankara şubesine dinamit atıldı 1 öğrenci yaralandı.

14 Ocak: Artvin’de lise öğrencileri polislerle çatıştı. 2 öğrenci ile 1 polis yaralanırken 7 öğrenci de tutuklandı” (Toprak, 2003: 276).

Görüldüğü gibi, öğrencisinden işçisine, liselisinden askerine kadar herkesin ideolojik tutumlar içerisine girdiği, ülkenin büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığı açıktır. Roman karakterlerimiz Oruç ve Gülfidan da bu yılların havasını solumuş, bu günlere şahit olmuşlardır. Onlarda eylemlere gitmiş, pankart hazırlamış, sloganlar atmış, devrime inanmışlardır. İçinde bulundukları kitlesel hareket, onların sadece belirli bir noktaya odaklanmıştır.

Zamanın ve toplumsal şartların bir getirisi olan bu durumu, Şerif Mardin genel bir ifadeyle şöyle açıklar: “Batı’da bir endüstri toplumu içinde yaşarsak, bir bakıma dünyayı içinde bulduğumuz sınıfın açısından algılarız: fakat Afrikalı bir kabile olan Yakö’lerden isek, dünyayı içinde bulduğumuz yaş grubu açısından algılarız. Japonya’da yaşarsak dünyayı içinde bulduğumuz dikey grubun açısından görürüz. 13. Yüzyılda Konya’da esnaf ileri gelenlerinden biri olarak yaşasaydık, dünyayı bir fütüvvetname’nin koyduğu kurallar açısından değerlendirecektik, 1930’larda öğrenci olarak bir Türk üniversitesinde yaşasaydık, dünyayı Atatürkçülüğün Batıcılık ve Batı’ya yetişme anlayışı içinde algılayacaktık” (Mardin, 2013: 104). Dolayısıyla zaman ve çevre, dünyayı ve olup bitenleri algılamamızda doğrudan etkileyici bir güce sahiptir.

Bu paragrafı devam ettirecek olursak, 1970’lerde Türkiye’de yaşasaydık sağcı veya solcu olarak dünyayı algılayacaktık diyebiliriz. Nitekim o yıllarda yaşayan roman karakterlerimiz de bu doğrultudadır. *Hoşçakal Umut’ta* roman kişisi Oruç için söylenenler, bu genellemeyi destekler:

“Gezmeyi, eğlenmeyi küçümsüyordu. Güzel giyinmeyi, flört etmeyi, ders çalışmayı da. İlk yıldaki olağanüstü başarısı neredeyse başarısızlık duygusuna dönüşmüştü. Burjuva yaşam düzeninin uyumlu bir bireyinden beklenirdi bu başarı. Olacak şey değildi. Onların istedikleri gibi biri olmayacaktı. Asla.

İşi müthişti, söylemesi de yaşaması da: Devrimciydi o!

Doğanın farkında değildi artık. Duygulanmışında, yahut duygulanmak üzere olduğunu anladığında kaçmanın yollarını öğrenmişti. Yalnız kalmıyordu. Devrimcinin zayıflıkları olamazdı. O kendisini davasına adanmış bir insandı. Yaşamında başka hiçbir şeye yer yoktu” (Hoşçakal Umut, 2001: 26).

Gece Dersleri’nin Gülfidan’ı ise on yıllık örgütlü yaşamını şöyle hatırlar:

“Vurgunu yediğim yer orasıydı. Küçük gece odası, kırk kadının karanfil kokulu kollarının arası. Herhalde: Gece mahallelerinin sokaklarında kendime bir kötülük yaptım ki öfkeyle ortadan kaldırıldı bedenimin, beynimin karanlık zindanlarına atıldı. Herhalde: O on yıl artık bir sözcükler mezarlığıydı. Herhalde: Kan, kızıl, şiddet, hırs, cinnet, yaşasın, Başkanım, hücrem, komut ve uçları yırtık iki süet bot. Herhalde: Bu ağırlıkların altında kemiklerim incelmış ve ruhum ezilmiş olmalıydı... Şimdi hepsi ta geride ağırlanan ve bende ferahlatıcı duygu karşılıkları olmayan, hem canlıymış hem cansızmış gibi gözlerime yansıyan renk karışımları...” (Gece Dersleri, 2012: 124).

Her iki karakter de uzun süreler boyunca ideolojik gözlüklerle bakmıştır dünyaya. İnsan, nasıl görürse öyle algıladığı için de her şey ideolojik görülmüştür. Dil ideolojik hale gelmiş, davranışlar, beğeniler, zevkler, fikirler ideolojik kalıplar içerisinde seçilmiştir. İdeoloji, “önemli toplumsal ayrımların belirmeye başladığı çağdaş toplumun kendine bir yaşam çerçevesi bulma çabasıdır. Bu toplumda beliren şartlar içinde insanların toplumdan koparak yabancılaşması olayı da ortaya çıkıyor. İdeoloji, gerek yabancılaşmış aydının gerekse yabancılaşmış sokaktaki adamın kaygı ve korkularına getirilmiş bir cevaptır” (Mardin, 2013: 132-33). İdeoloji, ayrımların, değişimlerin gündeme gelmesiyle birlikte bir ihtiyaç haline geliyor.

Türkiye’deki ideoloji ihtiyacı da bir değişim sonucu ortaya çıkmıştır. Bu değişim batılılaşma, sanayileşme, kentleşme gibi olgulardır. Yeni bir toplum, eski değerlerinden uzaklaştıkça, eski inançlarını da kaybetmiştir. “Birey daha geleneksel ortamların sağladığı psikolojik desteklerden ve güven duygusundan yoksun olduğu bir dünyada

kendisini kaybolmuş ve yalnız hisseder” (Giddens, 2010: 52). Bu noktada yeni toplum için yeni inanç, ideolojidir. Geleneksel toplumlardaki doğal birlikteliğin yerini, ideoloji aracılığıyla sınıf birlikleri almıştır. Kapitalist Batılı ir toplum olma yolunda ilerleyen Türkiye’de, sınıflar ancak 1960 ve 1970’li yıllarda oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla sınıf bilinci ve ideoloji birlikteliği de bu yıllarda görülmeye başlar. Bunların yanında çeşitli sınıflar için çeşitli faktörler ideoloji ihtiyacını artırmıştır.

“İkinci ideolojik dalgalanma 1960’larda ortaya çıkıyor. Bu defa ideolojinin itici gücü değişik. Türkiye’nin yapısı değişmiş ve farklılaşmış. Çok sayıda genç okullaşma çağında ve birçok genç için okul hayatta belki en önemli etki. Bu gençler benliklerini artık geldikleri köy veya şehir yöresinden değil, öğrenci olmaktan alıyorlar. Bu benlik değişimi hemşerilik ilişkilerinin yerini iş ilişkilerine bıraktığı ve Batı Avrupa ortamında ele aldığımız değişmeye çok benziyor. Gene Türkiye’de 1940’lardan beri köyden şehire önemli bir göç akımı vardır. 1960’larda gecekondunun ikinci kuşağı yetişmektedir, bu kimseler köyle ilişkileri kopan, kendilerine şehir hayatı içinde bir anlam arayan kimselerdir. İşçiler için de aynı şeyi söyleyebiliriz... Aydınlar ise artık devlet memurluğu ile bir zamanlar çok kesif olan doğrudan bağlarını koparmışlardır, kendi kalemleriyle hayatlarını kazanmaktadırlar. Böylece ideolojilerin yayılması için gereken farklılaşmış toplumsal ortam yaratılmış oldu” (Mardin, 2013: 136-37).

Yine *Hoşçakal Umut* ve *Gece Dersleri* romanlarının karakterlerine döndüğümüzde, Oruç’un taşradan gelmiş bir öğrenci olarak varolmaya çalışırken ideoloji ile bütünleştiğini; Gülfidan’ın ise, değişmiş bir toplum yapısı içinde, kendi sınıfından olanlar için ideolojiyle bütünleştiğini görürüz. Gülfidan’ın örgüte kayıt oluşunun anlatıldığı şu pasajda bunları görmek mümkündür:

“Bir şeyler yapmak lazım... Bir şeyler yapmak lazım...diye titreyen ses tellerine tüm kalbimle uzandım ve halka gibi halka gibi ateşleri boynuma takıp ‘Dernek defterine beni de yazın!’ cümlesinde soluklar içinde kaldım”(Gece Dersleri, 2012: 14).

Her iki roman karakteri de bir kolektif bilinç edinirler. İçine girdikleri kitlenin ortak paydalarını sahiplenir, ortak bilinçlerini kendi bilinçlerinin önüne geçirirler. Dolayısıyla artık bireysel değil, kitlesel hareketlerin, davranışların, düşüncelerin öznesi

haline gelirler. Kendi benliklerini, kitlesel benliğin çıkarı için feda ederler. Kitleler ise bir fikir veyahut ideoloji ile bir araya gelirler. “Kitle gücünün doğuşu; önce hafızalara yavaş yavaş ekilen bazı fikirlerin yayılması, sonra da o zamana kadar düşünce halinde kalmış bazı kavramları uygulama sahasına çıkaran bireylerin yavaş yavaş birleşmeleriyle olmuştur” (Le Bon, 2005: 17). İncelediğimiz romanlarda karakterleri kitleleştiren fikir ise devrimdir. Tek başlarına yapamayacakları devrimi, örgütlenme yoluyla yapabileceklerine inanırlar.

Kitle, normal bir bakışla, sıradan, rastgele bir araya gelmiş kalabalıklara işaret edebilir. Bir caddede yürüyenler, bir tiyatroyu izleyenler de kitledir, ancak kitleyi psikolojik açıdan değerlendirdiğimizde farklı sonuçlar ortaya çıkar. Le Bon kitleye psikolojik açıdan bakar ve şunları söyler: “Psikoloji bakımından ise kitle tabiri, büsbütün başka bir anlamda kullanılır. Bazı muayyen hallerde bir araya gelen insanlar topluluğu, onu vücuda getiren ayrı ayrı fertlerin sahip oldukları karakterlerden çok farklı yeni karakterlere sahip olur. Bilinçli kişilik ortadan silinir. Bütün bu birleşmiş fertlerin fikirleri ve hisleri tek bir istikamete yönelir. Şüphesiz geçici, fakat pek açık özellikler gösteren kolektif bir bilinç oluşur” (Le Bon, 2005: 23-24). Kolektif kimlik de böyle bir kolektif bilinç ile kazanılır.

Bu kolektif bilinç, grup üyelerinin her birine grup kurallarını, hedeflerini, simgelerini öğretir. Grubun değerleri, diğer grup değerlerinden önde tutulur. *Gece Dersleri’nin* Gülfidan’ı kolektif bilincin kuralcı yapısını “*biz tanımlarla yaşayan robotlarız.*”(Gece Dersleri, 2012: 44) diyerek belirtirken, *Hoşçakal Umut’un* Oruç’u, kolektif hareket için kendi duygu, düşünce ve yaşamlarından nasıl vazgeçtiklerini şöyle açıklar:

“Çünkü kendimiz için yaşamıyorduk. Öyle olunca bizim sorunlarımız olamazdı. Herkesi kafamızdan atmalıydık...Çünkü toplumcu bir ruhu zırh olarak kullanmayı öğrenmiştik. Hiçbir yerinde yırtığı yoktu bu ruhun. O yüzden ne hava, ne de kan kaybedebileceği aklımıza gelmiyordu. Pek çok şey aklımıza gelmiyordu: Ailelerimiz, derslerimiz, kazanılması gereken bir beceri ve sorumluluk. Çok yoğunlu işlerimiz. Zamanımızı önemli şeyler alıyordu”(Hoşçakal Umut, 2011: 27).

Her iki roman kişisi de kitlesel hareket içinde, kolektif bir kimlik kazanmış ve kendi bireysel kimliklerini bastırmışlardır. Gülfidan, Sekreter Rüzgar kod adıyla kolektif kimliğini alırken, Oruç, devrimci kimliğiyle ikinci bir kimliği edinir. Ait oldukları grubun yaşam kültürünü, simgelerini öğrenirler. Dilleri, kılık kıyafetleri, seçimleri, zevkleri, idealleri artık bu kolektif kimliklerine uygunluk gösterir hale gelir. Özellikle de kullanılan dil, bu durumu en net gösteren işaretlerdendir. Her iki roman karakterinin kullandığı dil, son derece ideolojiktir ve kolektif bir bilincin yansımasıdır.

“Parkamın cebinde devletle devrim, gözlerimde alev alev iki bebek, en son çıkan ideolojik marşları söylemeye gidiyordum...Burjuvazi domuz!...Halkımız için inim inim inliyordum” (Gece Dersleri, 2012: 79).

“Aşk yoktu, sevgi yoktu: Görev vardı. Her yan, görev yazıyordu. Her koşul... Çünkü kurtarılacak ezilenler, ezilecek oportünistler vardı...Çok geç kalmadan, yaşlanmadan ve herhangi bir biçimde sapmadan görecekti devrimi”(Hoşçakal Umut, 2011: 27).

Kolektif kimlikle beraber, kolektif dil de kullanılmaya başlanır. Her iki romanda da burjuva, ezilenler, oportünist, devrim, eylem, toplumculuk, ideoloji, işçi, halk gibi daha çok Marksist jargona ait kelimeler ve kavramlar kullanılır. Parka, potin giyilir. Lüksten kaçınılır, sadeliğe, paylaşmaya önem verilir. Her şeyden çok, “dava” düşünülür. Dava ve devrim, bir araya gelmiş olan ideolojik kitlenin, itici gücüdür. “Kitlenin bir yöne gereksinimi vardır. Kitle hareket halindedir ve bir hedefe doğru hareket eder. Bütün üyeleri için ortak olan yön, eşitlik duygusunu kuvvetlendirir...Yön, kitlenin varoluşu bakımından temel öneme sahiptir” (Canetti, 2006: 30). Amaç, kitleleri bir araya getiren en önemli unsurdur. Roman kişileri de kitlesel amaç için yaşarlar.

İdeolojinin yayılmasını tetikleyen değişim unsuru, Türkiye’de, yukarıda da değinildiği gibi, 1960’lı yıllarla başlamıştır. Şehirleşme, sanayileşme, köyden kente göç, eğitim oranının artması, demokrasi kültürü, işsizlik, küresel faktörler gibi birçok nedenden ötürü, büyük bir değişim içine girilen Türkiye’de, aidiyet ihtiyacı gündeme gelmiştir. Aile, köy, kasaba, mahalle, din gibi geleneksel aidiyet bağlarından kopan şehirli bireyler için, altmışlı yetmişli yıllardaki en güçlü aidiyet bağı, ideolojyidi. İdeoloji, yalnızlaşan, yabancılaşan ve sınıflara ayrılan bir toplum için, en önemli

ortaklık paydasıydı. Bu paydada birleşen kişiler, inanma, paylaşma, yardımlaşma, ortaklaşma gibi geleneksel alışkanlıklarını devam ettirebilmiş, varoluşlarını ideoloji ile göstermek istemişlerdir. Elbette ki özgürlük, insan hakları, hukuki haklar gibi faktörler de siyasallaşmayı hızlandırmıştır. Ancak modernleşmeye başlayan tüm toplumlarda görülen, değişim sonucu ortaya çıkan aidiyet ihtiyacı, varoluşsal bir tepki olarak kolektif hareketlere katılımı etkileyen önemli faktörlerdendir. Nitekim ideolojilerin de modernleşme ile birlikte ortaya çıkması, tesadüfi bir durum değildir.

Görüldüğü gibi, roman kişileri, siyasal tercihleri sonucunda bir kolektif kimliğe sahip oluyor. Bu noktadan sonra onlar için hayat, tüm yönüyle ideolojik olmaya başlıyor ve diğer kimlikleri bu kolektif kimliğin altında kalıyor. Bir nevi diğer bireysel ve sosyal kimlikler, bilinçaltına itiliyor. Çünkü kolektif kimliğin bir özelliği de “diğer kimlikler üzerindeki baskınlığıdır. Kolektif kimliklerin ortaya çıkması, o an için diğer sosyal kimliklerin zayıflaması, geri çekilmesi anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, kolektif kimlikler, işlerlik kazandıkları durumlarda, yönelinen amaç ve buna ilişkin gerçekleştirilecek eylemlerin belirlenmesinde diğer kimlikler üzerinde baskın olmaktadır”(Göktolga, 2012: 130).

Kolektif kimliğin bu baskısını romanlarda da ele aldığımız karakterler üzerinde görmek mümkündür. Tercih ettikleri ideoloji, onları kolektif bir birliğin içine sokmuştur ve kolektif kimlikleri, diğer kimliklerinin zayıflamasına hatta neredeyse yok olmasına sebep olmuştur. *Hoşçakal Umut*'ta roman kişisi Oruç, bu durumu şöyle açıklar:

“Ben insanların yaşamlarındaki dramlara aldırılmayı öğrendim. Çünkü kendimi topluma öylesine adamıştım ki, kişisel sorunlardan değil söz etmek, düşünmek bile yanılttı. Her şey iki kere iki, dörde bağlanmıştı. Kendimiz için yaşamıyorduk, yaşayamazdık... Güzel bir yemek nedir onu bile düşünmezdik. Karnımızı dolduran herhangi bir şey yeterliydi. Kişisel sorun yoktu. Gerçekten de yoktu” (Hoşçakal Umut, 2011: 91).

Gece Dersleri'nin Gülfidan'ı ise Sekreter Rüzgâr kod adıyla üzerine giydiği kolektif kimliğin, bireyselliğini nasıl yok ettiğini şu cümleyle özetler:

“Artık Sekreter Rüzgâr kod adıyla durup duran kalıbımın içinde azar azar küçülerek yok olacağımı anladım ve korkarak ağladım”(Gece Dersleri, 2012: 21).

Zamanın, çevrenin, sosyo-ekonomik ve politik koşulların etkisiyle sahiplenilen kolektif kimlikler, içinden çıkılması hem çok kolay hem de çok zor olan kimliklerdir. Kolaydır, çünkü zaman sürekli akmakta ve sürekli değişen koşullar yeni kimlikler edinilmesine fırsat tanıyor. Zordur, çünkü içinde bulunduğumuz kolektif hareket siyasal bir oluşum ise üzerimize giydiğimiz siyasallık, kolay kolay çıkartılamaz. Hem devlet nazarında hem içinde bulunduğumuz hem de dışında kaldığımız siyasal oluşumlar nazarında kolektif kimliğimiz, daha sonraki yaşamımızı da etkiler. Türkiye şartları altında değerlendirdiğimizde ise daha özel faktörlerin, siyasallaşmayı etkilediğini görürüz. Ülkemizde yaşanan fişlemeler, işkenceler, darbeler, aşırı kutuplaşma ve ötekileştirmeler, siyasal kimlik sahiplerini bir dönem çok fazla olumsuz etkilemiştir. İşinden olanlar, okulundan kovulanlar, idam edilenler, makamını kaybedenler, cezaevlerine girdikten sonra bir daha görülemeyen kişilerin sayısı oldukça fazladır. Özellikle de yetmişli seksenli yıllara damgasını vuran bu olumsuz gelişmeler, Türkiye’de kolektif hareket içinde olanları son derece olumsuz etkilemiştir.

Bunlara ek olarak demokrasi kültürünün hem ülke çapında hem de siyasi gruplar içerisinde tam olarak yerleşmemesi, eleştiri unsurunun hoşgörülü karşılanmaması da kolektif hareket içinde olanları olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla kolektif kimlik edindikten sonra bireyleşmek isteyen kişiler, çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Hem grup içinde, hem devletle olan ilişkilerinde hem de kendi içinde birtakım sorunlar baş göstermiştir. İncelediğimiz romanlarda da kolektif kimlik edindikten sonra bireyleşmeye çalışan kişilerin, benzer sorunları yaşadığı gözlemlenir. Bu gözlemleri roman kişilerini tek tek ele alarak şöyle gösterebiliriz.

Gece Dersleri’nin Gülfidan’ı, bir çalışmadaki tespitlere göre, hayatında üç kez kopuş yaşar. Bunlar arasında bizim için önemli olanı ikincisi ve üçüncüsüdür. Bu kopuşlar ise şöyle açıklanmıştır: “Gülfidan’ın hayatının ikinci kez başını alıp gitmesi, Sekreter Rüzgar kimliğini edinmesiyle olur” (Parla-Irzık. 2004: 215). Bu geçiş anı romanda ise Gülfidan’ın dilinden şöyle anlatılır.

“‘Saygıdeğer bayanlar’ dedim, ‘Sizlere sapkın gönlüme kalkan ettiğim örtü üstüne yemin ederim ki, bir gün yeryüzüne ineceğinizi, sihirli parmaklarınızla bana dokunacağınızı biliyordum. Haberinizi getiren gözleri siyah damarlı, uzun kirpikli, kırık bir Türkçeyle konuşan kadını yolculadıktan sonra artık örtüye ihtiyacım kalmadığını anladım. Kendime verdiğim sözü hatırlayarak behçemizdeki nar ağacının altına indim. Örtüyü güneşe tuttum ve yaktım. Basit bir tören olduğu için anlatılmaya değmez. Diyeceğim, dumanların ve yanık bez parçalarının altından varlığını yoksullara adamak isteyen bu elmas parçası çıktı”(Gece Dersleri, 2012: 55-56).

Bu geçiş, Gülfidan’ı bireysel kimliğinden kopararak, Sekreter Rüzgâr kod adıyla kolektif kimlik edinmeye götürür. Artık Gülfidan, bireysel yaşayan, kendi sorunlarıyla uğraşan birisi olmaktan çıkarak; içine girdiği gruba hizmet etmek, o grubu ideallerine taşımak için yaşayacaktır. Ancak belli bir zamandan sonra Gülfidan, içinde bulunduğu grubun kimliğini benimseyemediğini fark eder. Aynı zamanda kendi bireyselliğini keşfetmek arzusu onun kolektif harekete karşı direnmesiyle kendini gösterir. Bu bireysellik, kadınlık kimliğine yöneliktir. Daha önce, kolektif çıkarlar için bir çocuğunu aldırın Gülfidan, daha sonraki çocuğunu doğurmak ister. Kadınlık duygusu, annelik hissiyatı, ideolojinin ve kolektif kimliğinin önüne geçer. Ancak bu noktada, örgüt üyeleri tarafından eleştirilir. Bireysel düşünmekle suçlanır. “Militalık yılları sırasında örgüte karşı en somut, en kararlı, aynı zamanda belki de en basit ve alçakgönüllü direnişi on dokuz yaşında karnına düşen oğlanı doğurarak olmuştur.”(Parla-Irzık, 2004: 218). Gülfidan’ın çocuk doğurması, örgüte ve kolektif kimliğine karşı bir direniştir.

Bu direniş, romanda şöyle anlatılır:

“Elveda ey, bulutlara yazılı gündeminizden toprağa atlayıp intihar etmektir maksadım. O kuş lastiği gibi demirden aletine doktorun bindirecekseniz beni, karnımdan cenazeler çıkartan kaynanam gibi, ölmek daha şeker. Doğurmak istiyorum bebeğimi, eli kırbaçlı küfürbaz cininizin izniyle. Siz annemin yeşil atlarının yüzüne okuyup üfleyin Kalinin’in fedakarlık defterini. Teklifinize uyup saplantılarımın gönlünü

kıramam. İade ediyorum görevli kolluğum ile karton önlüğümü”(Gece Dersleri, 2012: 80).

Gülfidan, örgüt içerisindeyken de bireyleşme, özellikle de kadın kimliğiyle bireyleşme çabası içerisindeyken. Ancak, örgüt içerisindeyken tam olarak bunu başaramaz. Çünkü örgüt, onun kolektif kimliğine göre davranmasını bekler. Gülfidan’ın kadınlık duygularına karşı da şöyle bir tepki gösterilir:

“Sekreter Rüzgar,

Bir öncüye yakışmaz. Kromanyon ülkesinin sultanının iş, alet ve avadanlık adlarında üç evladı vardı diyerek ortalarda dolaşmak. Elini yüreğine koy ve Angola kadın örgütünün başkanının altı çocuk doğurduğu diyara bir de coğrafya haritalarından bak. Oralar ormanlık. Ricamızı kırma ve bireysel boyutlar kazanma meselesini lütfen devrimden sonraya bırak.

Not: Kongre salonunu süsleme görevi size verildi.

Bebeğin kaldırılması için gerekli parayı K.H.K. sağlayacaktır” (Tekin, 2012: 81).

Kolektif kimliğinin altında ezilen bireyliğini, kadınlığını ve ruhunu yeniden ayağa kaldırmak için örgüte başkaldıran Gülfidan, örgüt içinden bir tepkiyle karşılaşır. Bu tepkilerden kaçış ve bireysel benliği bulmak için ise Gülfidan, annesine ve yine kadınlığına dönmek için çabalar. Ancak bu noktada da yine bir çatışma söz konusudur. Bu çatışma Sekreter Rüzgâr ile Gülfidan kimliği arasındaki çatışmadır. “Gülfidan’ın Sekreter Rüzgâr kimliğini benimsemekte yaşadığı zorluğun temel sebebi, Sekreter Rüzgar kimliğinin kadın kimliği ile yaşadığı çatışmadır. Sekreter Rüzgâr, Gülfidan’ın annesinden, ana dilinden vazgeçmesini, kadınlığını ikinci plana itmesini bekleyen bir roldür” (Gökçe, 2012: 95). Fakat Gülfidan, roman boyunca annesini anımsar. Annelik güdülerini dile getirir. Kadınlık duygusunu tatmak ister. Dolayısıyla Gülfidan, iki kimlik arasında kalır.

Daha genel ifadeyle söylersek bu çatışma, kolektif kimlik ile bireysel kimlik arasındaki bir çatışmadır. Gülfidan’ın daha sonra edindiği Sekreter Rüzgâr kimliği,

onun bireysel kimliği üzerinde bir baskı kurarak, Gülfidan'ı kadınlığından uzaklaştırır. Dolayısıyla Gülfidan'ın kadınlığına dönüşü, aynı zamanda bireyselliğine dönüşüdür. Yeniden doğmak için, kendini gerçekleştirmek için doğuştan verilen cinsiyetine ve anneliğine ulaşmak ister. Bu hem bir karşı çıkıştır hem de öze dönüştür. Çünkü Gülfidan'ın cinsiyeti ve içgüdüsel duyguları, örgüt içinde yok sayılmakta ve hatta dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Gülfidan ilk önce bir çocuk doğurarak bu baskılara karşı çıkar. Daha sonra ise iyiden iyiye örgütü eleştirmeye ve onunla alay etmeye başlar.

Yukarıda değindiğimiz Gülfidan'ın kopuşlarından üçüncüsü ise, 12 Eylül tarihiyle başlar. “Gülfidan'ın hayatının üçüncü kez başını alıp gitmesi 12 Eylül darbesinin ardından, yenilginin kesinleşmesiyle olur” (Parla-Irzık, 2004: 218).

12 Eylül askeri darbesi, Türkiye siyasi tarihinin önemli dönemeçlerinden birisi olmuştur. Darbe, siyasi kutuplaşmaları, örgütleri, kişileri, partileri son derece derinden etkilemiştir. Ülkedeki kargaşa, cebren de olsa azalmış, kavgalar, yürüyüşler, protestolar engellenmiştir. Demokrasi rafa kaldırılmış, askerler yönetime geçmiştir. Siyasi tutuklamaların artması, kimi partilerin siyasetten men edilmesi, herhangi bir örgüt üyesi olmanın cezalandırılması ve daha birçok özgürlüğün ve insan hakkının yok sayılması, Türkiye’de siyasi hareketlerin gücünün azalmasına sebep olmuştur.

Ancak bu darbe, roman kişisi Gülfidan için bir farkındalık yaratmıştır. “12 Eylül’le birlikte örgüt üyeleri çeşitli kılıklarda gizlenmeye başladıklarında Gülfidan'ın fark ettiği, kendisinin on yıldır zaten kendinden de örgütten de gizli bir yaşam sürdürmüş olduğudur. Örgüt üyelerinin gizlenmeye başladığı bu noktada o, üzerine çektiği kara örtüyü yakarak ve bu sürecin tecrübesini yazarak gizliliğine son verir” (Parla, 2003: 345-46). Yazma eylemi, Gülfidan'ın kendisini ortaya çıkarmak, yıllardır yaşadıklarını, hayatının kendisinden nasıl alındığını anlatmak içindir.

Bu farkındalık Gülfidan'ı yazmaya, daha çok da eleştirmeye sürüklemiştir. Yazdıklarına gece dersleri adını veren Gülfidan, bu yazılarında bireyselliğinin nasıl yok edildiğini, bireyselleşmek isterken nasıl çatışmalar yaşadığını anlatır. Tıpkı *Gece Dersleri'nin* yazarı Latife Tekin'in bizzat yaşadığı tecrübeler gibidir.

“Daha *Gece Dersleri'ni* yazarken içimizde tartışmalar başladı. Benimle aynı politik hareketin içinde olan insanlar arasında, ne yazdığımı bilen kişiler vardı.

Yazmamam için çeşitli uyarılar aldım başlarken. Tehditle karışık uyarılar... Kitap ortaya çıkmadan önce başladı zaten gerginlik. Oysa ben Türk Sol Hareketi'nin *Gece Dersleri'nde* tartıştığım şeyi tartışması gerektiğine yürekten inanıyordum, hala da inanıyorum” (Gökçe, 2012: 27).

Gerek bir kadın yazar olarak Latife Tekin, gerekse romanın kadın karakteri Gülfidan, ortak bir tepki verirler. Nitekim bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, kitabın yazılış amacı da bir tepki vermek içindir. Örgütlü hareketin yüklemiş olduğu davranış rolleri, yeni bir kimlik kazandırırken, öz kimliğin, bireyleşmenin önünde büyük bir engeldir. Romana yansıyan bu engelleme, cinsiyet üzerinden yansıtılır. Dolayısıyla Gülfidan, *Gece Dersleri'ni* yazarken, sürekli annesini, yani kadınlığını çağrıştıran bir dil kullanır. “İç odadakiler, devrimin dindar öncüleri, tüzükler, üşüten ürkütücü el kitapları, gönderilen gizli selam ve sevgiler, kolektif aydınlar, delege arkadaşları, örgütlenmiş düşüncenin sesi, Gülfidan'ın bunlardan kaçarak sığınacağı tek yer, annesinin masalsı, fantastik sesidir” (Parla, 2004: 354).

Kolektif hareketler, içlerindeki kişileri aynılaştırmaya çalışır. Hâkim ideolojinin özelliklerine göre bu aynılaştırma, kullanılan dile, davranışlara, toplumsal rollere, kılık kıyafete, din algısına, gelecek kuğusuna vb. gibi huşulara dayanır. Tüm bunlar hareket içindeki herkesten beklenir. Dolayısıyla bu süreçte bireysel tercihler, grup içinde bir aykırılığa yol açacağı için engellenir. Kolektif hareketler için, amaç ve ideal kişilerden daha önemlidir. Bireysel tercihler veya özellikler, kolektif amaç için feda edilebilir. İncelediğimiz romanda, kolektif amaç için feda edilen, Gülfidan'ın kadınlığıdır. Bu tavır, Gülfidan'ın çocuğunu aldirmaya zorlanmasıyla somutlaştırılmıştır. Bir kadın olarak var olan Gülfidan, Sekreter Rüzgâr olmaya zorlanmıştır.

Bu zorlama ise Gülfidan'ın iç dünyasında bir çatışmaya ortam hazırlamıştır. Çünkü olmak istenilen ile olmaya zorlanılan, bedensel olan ile ideolojik olan kimlik arasında çatışma yaşanır. Zaman zaman kopuşlar yaşayan Gülfidan, kolektif hareketin kendi dünyasında açtığı uçurumu, “*Bedenimle ruhumun bir daha yan yana gelmesinin imkânsız olduğunu düşündüm.*” (Gece Dersleri, 2012: 48) cümlesiyle özetler. Gülfidan, parçalanmış benliğini, yazarak ortaya çıkarır. Bu parçalanmışlık ise yazılarının her noktasında sezilir. “*Gece Dersleri'nde* parçalanmışlık her şeyden önce dilde, sonra

bedende, zamanda, mekânda ve anlatıyı oluşturan sesler de görülür”(Parla, 2004: 344-45).

Eseri tüm bu kategorilerde değerlendirdiğimizde, ideolojik, politik, örgütlü dil ile masalsı, çocuksu, kadınsı, bireysel dili; kadın bedeni ile erkekleştirilmeye çalışılan bedeni; geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı; kolektif kimliğin mekânları ile bireyselliğin ortaya çıktığı mekânları; yine ideolojik, politik sesler ile çocuksu, kadınsı, bireysel sesleri birarada ama iç içe geçmiş bir şekilde görebiliriz. Yazarın bu tercihi, anlatıda yoğunlaştığı parçalanmışlığı sezdirmede etkili olmuştur. Nitekim Gülfidan’ın dilinden okuduğumuz roman, Gülfidan’ın kolektif kimlik ile bireysel kimliği arasındaki çatışmayı, anlatım unsurlarıyla da gösterir.

Hoşçakal Umut romanının başkışısı Oruç da tıpkı Gülfidan gibi, kolektif kimlik edindikten sonra bireyleşme çabası içindedir. Benzer sorunları o da yaşar. Cezaevinde bilinçlenen, içinde bulunduğu hareketi eleştiren ve tüm bunlarla birlikte bireyleşme arzusuyla hayata yeniden başlamak isteyen bir Oruç vardır. Oruç, tutuklanmadan önce, varlığını örgüt amacı için feda eden; kendini düşünmektense ideolojik idealleri hayatıyla bütünleştiren bir kişidir. Politik ve örgütsel hayalleri, kendi hayallerinin, düşüncelerinin, ailesinin, geleceğinin önüne geçmiştir. Kolektif kimliğin diğer kimlikleri batırması özelliği, Oruç üzerinde tam anlamıyla vücut bulmuştur denilebilir.

Oruç, sürekli ideolojik düşünen, ideolojik konuşan ve yaşayan bir karakterdir. Tutuklanması onun için adeta bir yeniden doğuşun kapısını aralar. Çünkü bu süre zarfında, yanlışlarını, hatalarını ve örgütün yanlış düşüncelerini fark eder. Bununla birlikte, içinde büyümeye başlayan bir bireyleşme arzusu da ortaya çıkar.

“Birey olmayı, bütün tatları duyabilen bir insan olmayı öğreneceğim. Kitaplar alacağım. İzin verilenleri değil, kendi istediklerimi seçerek. Onların beni içlerine çekmelerinden, soluklarını yutmama izin vermelerinden müthiş haz duyarak” (Hoşçakal Umut, 2011: 12).

“Geçen yıllarda ne çok değişen şey var. en önce ben değiştim. Birey olmaya çabalıyorum. Belki o yüzden, daha önce incinmediğim kadar inciniyorum”(Hoşçakal, 2011: 24).

Bu bireyleşme arzusu, ilk önce fikir düzeyinde kendini gösterir. Oruç, davasından vazgeçmemekle birlikte, artık kendi bireysel fikirleriyle hareket etmek ister.

“Girdiğim gün neye inanıyorsam şimdi de ona inanıyorum demiyorum. Düşünmeden yaptığım şeyleri ve onların sonuçlarını gözden geçirdim... Sol bugüne kadar bir aydın eylemi olmaktan ileri gitmedi. Bizler ilk kez silaha sarıldık ve akla gelmez işler yaptık. Bunları yaparken halktan ne kadar kopuk olduğumuzu anlayamadık. Biz sınıf değildik, öncülük yapamazdık. Üstelik kendi kafamızda ürettiğimiz ülke gerçeklerini darmadağınık çevrelerden gelmiş kişilere onaylatmak yetiyordu bize. Şimdi ölenler öldü, kimimiz nerede yanıldığımızı gözden geçirip anlamaya çabaladı. Bazımız hala o kör noktada. Ölenleri saygıyla analım ama bütün hatalardan da soyutlamayalım”(Hoşçakal Umut, 2011: 87-88)

Kolektivite içerisindeyken, düşünülmeyen, eleştirilmeyen, sorgulanmayan davranışlar, bireyleşme ile düşünülmeye başlanır. Burada kolektif hareketin, bireyselliği nasıl yok ettiğini de görürüz. Çünkü kolektif birliktelik içinde, kitle ruhunun kazanılması, kitlesel hareket ve fikirler, kitle psikolojisini de oluşturur. Yapılması gerekenler yapılır ve düşünülmesi gerekenler düşünülür. Grubun ortak amacı için birçok şey sorgulanmadan kabul edilir. Oruç da örgüt içerisindeyken, sorgulamadan birtakım eylemlere girmiş, birtakım düşünceleri benimsemiştir. Daha sonra bireyleşmeye çabaladığı günlerde ise bu kimliğinden çıkıp, yeni bir kimliğe girecektir. Bu değişim, romanda şöyle anlatılmıştır:

“Ufuk’la konuşmak iyiydi. Kendi olmanın ne demek olduğunu anlamıştı. Barışıkta. Yaşadığının farkındaydı. Yerinin ve durumunun da. Acılar çekecek, anlaşılamayacak ve her kuşkulu durumda üstüne yüklenilecekti. Bir gerçeği unutmamalı; artık dışlı değil. Duyguları var, inandıkları var. Düşünüyor sürekli. Doğrular ve yanlışlarla, kendi doğruları ve yanlışları üstüne. Eylemde yalnızca emir almayacak. Yöntem ve biçim tartışacak. Eskiden, kabulleneneğini bildiği şeyleri tartışıyordu, kafasının işlediğine inanmak için. Öyle bir yerde ki; bireyliğini özümledikçe işi zorlaşıyor. Daha önceleri kendini

kanıtlamaktan öte düşündüğü şey yokmuş. Şimdi kanıtlamanın amaç olmayacağını anladı” (Hoşçakal, 2011: 32).

Bu değişim adeta bir yeniden doğuştur. Düşünmeye başlamak, duygularının farkında olmak, tartışmaya başlamak, fark etmek, pasiflikten çıkıp etken olmaya başlamak, inanmak... Tüm bunlar kolektif hareket içinde yapılmayan, yapılmasına fırsat verilmeyen davranışlardır. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi, kolektif kimliğimiz, bireysel kimliğimizin öne çıkmasını engeller. Kitle ruhunun ve psikolojisinin hâkim olduğu kolektif kimlikler, bireysel özellikleri dikkate almaksızın herkesten aynı davranışları sergilemesini bekler. Bu davranışlar, kitlenin amacına yöneliktir. Dolayısıyla kolektivite içinde “ben” olmak son derece zordur.

Gece Dersleri’nde Gülfidan, bireyleşebilmek için kadınlığına kaçmış; kadınlık duygularıyla örgüte tepki göstermişti. *Hoşçakal Umut* da ise Oruç, duygularına, aşka sığınarak bireyleşmeye çalışır. O zamana kadar kolektif kimlik rollerinin dışına çıkmayan, hatta bu rolleri ertelemeyi davasına ihanet olarak algılayan Oruç, bireyleşme sürecinde girdikten sonra duygularının sesini de dinlemeye başlar. Artık bir kitle içinde duygularını, ihtiyaçlarını bastırmak zorunda kalan bir kişi değildir. Salt ideolojik kalıplar içerisinde düşünmez ve davranmaz. Bu bireyleşme çabaları doğrultusunda Algüz isimli kadın karaktere yakınlaşır. Ona sığınır ve onunla birlikte yeni bir kişiliğini, yeni bir benliğini bulmak ister.

“Yaşamaya başlamalıyım. Nasıl olacağını bilmiyorum. Siz biliyorsunuzdur.” (Hoşçakal Umut, 2011; 53)

Gençlik yıllarını, politik davaları için ve cezaevinde kalarak geçiren Oruç, bir yaşam acemisidir. Daha önce, aşktan, üretmekten, sevmekten, eğlenmekten, tatil yapmaktan ve davası dışındaki her şeyden uzak dururken; şimdi tüm bunların hazzını yaşamak ister. Tüm bunları Algüz ile yapabileceğini düşünür. Onun Algüz’e karşı ilgisi, bir burjuva kadını olmasına rağmen, Oruç’un yeniden doğuşunun başlangıcıdır. Çünkü eski Oruç, bütün sevgisini davasına, davası için uğraşanlara ve kolektif harekete adanmıştır. Şimdi ise bu sevgiyi bir kadına verir. Bu davranışı, kolektif hareket içinde onaylanmayacak bir davranıştır. Ancak Oruç, artık o gözleri ve fikirleri kapatılmış Oruç

değildir. Kendini bulmak isteyen, benliğini arayan, yaşama özlemiyle dolu bir kişi olmuştur.

“Akıp giden zaman istediğim adımları atma hakkını vermiyor. Zaman koşuyor, ben yetişemiyorum. Yanlış bir işlem yaptılar, üstüme iki boyutlu bir resim yapıştırdılar. Eylemim ve onların hukuklarından oluşan iki boyut. Oysa ben varım. İnsan olarak...Sekiz yıldan fazla bu iki boyutla yetinilmek zorunda bırakıldım. Şimdi durmadan kazınmaya, oymaya, derinlerimi bulmaya, üçüncü boyutumu ortaya çıkarmaya çalışıyorum. ... Ben gerçek Oruç’u bulmak için o kadar çaba harcıyorum ki hiç kimse böyle bir şey için bunca yoğun çaba harcamaz”(Hoşçakal Umut, 2011: 117).

Oruç’un sahip olduğu kolektif kimliği, onun asıl kimliği değildir. Zamana özgü, değişimlerin onun üzerine giydirdiği bir kimliktir. Nitekim o yıllarda, yukarıda da değinildiği gibi, tüm toplum içerisinde bir siyasallaşma, kutuplaşma, örgütlenme furysı hakimdi. Oruç da bu fenomen kimliklerden, kendi sınıfına uygun olanını seçer. Ancak bu seçim, onu etken kılmaz. Çeşitli eylemleri gerçekleştirir fakat bu eylemlerde “özne” olarak yer almaz. Tamamıyla kitle psikolojisi içerisinde ve yaptıkları, kendi seçiminden ziyade, kitlenin ona biçtiği rollerdir. Başka bir ifadeyle, kolektif kimliğinden beklenen davranışlar kümesidir. “Kitleyi meydana getiren fertler kimler olursa olsun; yaşama tarzları, işgüçleri, karakterleri yahut zekâları ister benzer ister ayrı olsun, kalabalık haline gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh aşılır. Bu ruh onlara her biri tek başına, ayrı ayrı bulunduklarından tamamıyla başka hissettirir, düşündürür, yaptırır. Bazı fikirler, bazı hisler ancak kitle halinde bulunan fertlerde görülür.... Kolektif şuur içerisinde, fertlerin akli kabiliyetleri ve şahsiyetleri silinir. Aynı türden olan biri, aynı türden olanlar arasında boğulur, kaybolur ve böylece şuuraltı özellikleri hâkim duruma gelir”(Le Bon, 2005: 25-27). Bireysellik azalırken, kitleselleşme eğilimi artış gösterir.

Oruç’un geriye dönük anlatımlarını okuduğumuzda kendisinin de tam anlamıyla bir kitle psikolojisi içinde olduğunu anlarız.

“Eylemden anladığı çok değişik artık. Adam kaçırmak, banka soymak, polis kulübesi kurşunlamak eylem değil. Nasıl da göremedi yıllarca bunu? İşi hafife aldı ve hiçbir olumlu adım atamadı kolay ün tutkusunu yenip”(Hoşçakal Umut, 2911: 33)

Gençlik yıllarının verdiği heyecan ve kitle içerisinde bilincini yitiren Oruç, yıkmayı, kaçırmayı, öldürmeyi kendi bilinciyle tercih etmez. Bu tercihleri tamamen kitle içerisinde ortaya çıkan, kendisine ait olmayan düşüncelerin sonucudur. Daha sonra kitle psikolojisinden çıkıp, bireyliğini öne çıkardığında ise Oruç, şöyle düşünür:

“Artık on dokuz yaşımın her şeyin goşist eylemde olduğuna inandıran at gözlüklerini attım gözümde. O günlerde eylem adına ne yapılsa yararı olduğuna inanıyordum. Bütün insanlar izlemek için gözlerini bizim üstümüze dikmişler gibi geliyordu... Bizler kuş uçuşlarını yeğliyorduk. Oysa bir yandan değerlendirme, sonuç çıkarma yeteneğimizi engelliyordu bu, öte yandan insan nasıl uçamazsa, toplum, hayli hayli o hıza erişemezdi” (Hoşçakal Umut, 2011: 38).

Buradaki “at gözlükleri” ve “biz” zamiri, Oruç’un kendi düşünceleri doğrultusunda değil, kitlenin, sınıfın, kolektif grubun düşünceleri doğrultusunda hareket ettiğini gösterir.

Oruç, tüm bunları cezaevinde fark keder. Burası bir nevi onun bilinçlenme mekânı olmuştur. Daha önce, içinde olduğu oluşumu net olarak göremeyen Oruç, fark ettiği gerçeklikleriyle birlikte yeni bir yaşam için, yeni bir Oruç kimliğini inşa etmek zorundadır. Her şeyden önce bir özne olmak ister. Düşünen, eleştirebilen, aşık olabilen, eğlenebilen, üretebilen bir kimlikle yaşamak ister. Onun bu değişimini, romanın yazarı Ayla Kutlu bir röportajında- bu röportaj romanın sonuna eklenmiştir- şöyle izah eder:

“Daha da önemlisi hapse girdiği tarihlerde 18-20 yaşlarında, liseyi henüz bitirmiş, taşradan gelmiş, deneyimsiz bir çocuk. Devrimciliğe soyunmuş. Bunu en ilkel biçimde algılamış, çünkü kültürü yeterli değil, deneyimi yeterli değil. Kendini geliştirmiş ama hapse

girdikten sonra birey olmanın da toplumcu, devrimci olmak kadar önemli olduğunu kavramış. Ancak hapiste kaldığı sürece birey olması olanağı yok. Dışarıya çıktığında da birey olma çabası içinde. Davasından dönmüş değil; ama yanlışlarını görmüş, irdelemiş ve birey olmaya karar vermiş. O sırada özgür, güzel, varlıklı bir kadınla karşılaşılıyor”(Hoşçakal Umut, 2011: 202).

Bu bireyleşme sürecinde, Oruç tam anlamıyla eski, kolektif kimliğinden sıyrılmaz. Dili, yaşayışı, giyim kuşamı, davranışları eski kimliğinden izler taşır. Bir yanda yeni Oruç; aşık olmuş, bir kadınla yakınlaşmış, bireysel duygu ve hazlarının peşinden gitmiş, bir yanda ise eski Oruç; devrim, burjuva, halk, işçiler, teoriler gibi kavramları kullanıp, daha mütevazı, daha az harcamaya çalışan, daha az tüketmeye gayret eden bir Oruç vardır. Ama yine de bireyleşmenin, her zaman, her yerde olması gerektiğine inanır. Daha önceleri eleştirdiği bireysellik, artık onun için ulaşılması gereken bir hedeftir. Ancak söylendiği gibi, bu hedefe ulaşmak kolay değildir. Oruç, bu yeni yaşamına kolayca uyum sağlayamaz. Yeni düzenin içerisine tam anlamıyla giremez.

“Hayır, biraz dolaşırım. Sen para kazan Algüz. Bir eski tüfek besle. Hiçbir işe yaramayan, hiçbir yerde yer bulamayan, zamanın dışına atılmış ve içine girmeyi beceremeyen bir eski devrimciyi...”(Hoşçakal Umut, 2011: 122).

Devrimci kimliği ile kapitalist bir düzenin için de var olmaya çalışmak, sadece bireyleşme ile gerçekleşmez. Bunun için devrimci kimliğinden tamamiyle soyutlanması gerekir. Ancak Oruç, bunu tam anlamıyla başaramaz. Özellikle de devrimciliğinin işkenceyle cezalandırılması, onu hem düşündürürken hem de haklılığını pekiştirir. Dolayısıyla buradaki sorun, sadece Oruç’un kişiliği, seçimleri, düşünceleriyle alakalı değildir. Sorunun bir diğer ayağında da Türkiye’nin kendine özgü birtakım sorunları bulunur.

Türkiye’de gerek modernleşme gerekse demokratik hayat ve bireyleşme süreci Batı toplumlarına nazaran daha hızlı yaşanmıştır. Batı, 18 yüzyılda modernleşmeye başlarken, postmodernizm sürecine 1970-80’li yıllarda evrilmiştir. Bu arada yaklaşık iki

yüz yıl geçmiştir ve birçok toplumsal olay yaşanmıştır. Türkiye’de ise yaklaşık yüzyıl içerisinde modern süreçten postmodern sürece geçilmiştir. Modernleşmenin ikinci evresi olarak da tanımlanan “bireyleşme” süreci, alt yapısı oluşmamış bir değişim olarak gözlemlenir. Henüz tam anlamıyla modernleşmemiş bir toplum, bir anda ileri modernleşme süreciyle karşı karşıyadır. Batı’da kolektif hareketler, sınıf bilincinin oluşması, örgütlü siyasallık Fransız Devrimi, Bolşevik Devrimi gibi büyük olaylar sonucunda hız kazanır ve bu örgütlü yaşam, 1970-802’li yıllarda, yerini bireyleşmeye bırakır. Türkiye’de ise henüz toplumsal sınıflar yeni yeni oluşurken; örgütlü demokratik hareketler siyasette rol alırken; darbeler ve birtakım cezalandırmalarla insanlar bireyleşmek zorunda bırakılır. Modernden postmoderne evrilen süreçte, Türk toplumu geçiş sürecini tam olarak yaşayamaz. Dolayısıyla her iki sürecin getirileri aynı anda kişiler üzerinde görülür.

Bir yanda örgütlü siyasal aktivitelerde bulunma kültürü, diğer yanda ise zorunlu kalındığından ötürü bireyleşmek... Bir yanda eski inançların yerini ideoloji ile doldurmaya çalışan bir toplum, ki ideolojinin geleneksel dönemlerdeki dini inancın yerini aldığını söyleyebiliriz, bir yanda ise ideolojik düşündüğü için cezalandırılan ve bu tutumundan vazgeçmek zorunda kalan bir toplum. Dolayısıyla dönem insanları, çok hızlı kolektifleşip, çok hızlı bireyleşmek zorunda kalmıştır. Bu ise çeşitli sorunların kaynağı olmuştur.

İncelediğimiz roman karakterleri üzerinden de görüleceği gibi, Gülfidan ve Oruç, hem ideolojik yaşayan hem de bireyleşme çabası içinde olan kişilerdir. Bireyleşmek için sığındıkları seçimleri farklı olsa da bireyleşmek zorunda kalmalarının sebebi aynıdır. Oruç, ideolojik bir örgüt içerisinde olduğu için işkence görürken; Gülfidan, askeri bir darbe ile karşılaşır. Her ikisinin de kolektif eylemleri, mecburiyetten dolayı sonlanır. Bu süreçlerin yaşanması, kişiler üzerinde derin etkiler bırakır. Burada her iki roman için yapılan farklı araştırmalarda ortak bir noktaya vurgu yapılması dikkat eker. Bu ortak nokta, “korku” olgusudur. Latife Tekin’in romanları üzerine yapılan bir yüksek lisans tezinde (Gökçe,2012) korku temasının sıkça dile getirildiği söylenirken; Fethi Naci, *Hoşçakal Umut* romanı için şu yorumları yapar: “Roman-beyaz sayfalar dışında- 180 sayfa. 180 sayfanın 30 sayfasında, yani her altı

sayfada bir kez, ya korku sözcüğü geçiyor ya korkmak fiili”(Naci, 2010: 540). Her iki roman kişisi de kaygılıdır ve zamana ve geleceğe yönelik bakışları korkuludur.

Bu ortaklık, aynı yılları yaşamış ve aynı dönemleri anlatan iki yazar için doğal bir ortaklıktır. Döneme özgü atmosferi yaşamış oldukları için, o atmosferi yansıtmak istemişlerdir. İkisinin ortak gözlemlediği bir diğer nokta ise Türkiye’nin kendine has sorunlarından biridir. Bu ortaklık ise Türkiye’de henüz sınıf bilinci oluşmadan, sınıflar adına konuşmak ve insanlara sınıf gözlüğünü sunmaktır.

Her iki romanda da bu hususa yönelik eleştirel bir tutum sezilir. “Latife Tekin, içinde bulunduğu ideolojik sınıfla bir tür uyumsuzluk yaşar ve bunu onda kanıtıran, sınıf birliği içinde olmaya çalıştıkları insanlara, başka bir sınıfın diliyle yaklaşıyor olmalarının tezatlığıdır. Tekin, fabrikalarda, gecekondularda organize etmeye çalıştıkları insanların, işçi sınıfı olarak görmeye çalıştıkları insanların, sınıfsal bir bilinç içinde olmadıklarının farkındadır. Bunun huzursuzluğunu, içine düşülen bu rüyanın yarattığı ruh halini Gülfidan üzerinden anlatır” (Gökçe, 2012: 63). Tam anlamıyla yazarın fark ettiği ve eleştirdiği noktalar, roman kişisi Gülfidan ile yansıtılır.

Gülfidan için Jale Parla’nın yaptığı tespit ise bu yorumla tam olarak örtüşür. “Gülfidan’ın hayat bilgisi hiçbir noktada devrimin öğretisiyle bağdaşmaz. Sınıf sözcüğü ona hep okul sınıflarını, Pazar sözcüğü ise semt pazarlarını çağrıştırmaya devam eder. Yoksulluğa, işçiliğe sempatiyle bakamaz, dahası böyle bakmanın iki yüzlü bir popülizm olduğunu düşünmekten kendini alamaz” (Parla, 2003: 347). Gülfidan, sınıf bilincinden uzaktır ve çevresinde olup bitenleri tam olarak anlamlandıramaz.

Hoşçakal Umut romanında ise benzer tespitleri, Oruç karakterinin ağzından duyarız:

“Sol bugüne kadar bir aydın eylemi olmaktan ileri gitmedi. Bizler ilk kez silaha sarıldık ve akla gelmez işler yaptık. Bunları yaparken halktan ne kadar kopuk olduğumuzu anlayamadık. Biz sınıf değildik, öncülük yapamazdık. Üstelik kendi kafamızda ürettiğimiz ülke gerçeklerini darmadağınık çevrelerden gelmiş kişilere onaylatmak yetiyordu bize” (Hoşçakal Umut, 2011: 87-88).

Sınıfsız bir toplumda, sınıf bilincinin henüz oluşmadığı bir toplumda, çünkü henüz yeterince sanayi ve iş kolları gelişmemiştir, insanları sınıfsal ideolojilere sürüklemeye çalışan aydınlar, bu gerçeği çok sonraları fark etmiştir. Ancak bu gerçek fark edilene kadar birçok genç, kendisini bu amaç için feda etmiştir. Oruç, bu gençlere örnek olabilecek bir karakterdir. Kolektif kimlik ile bireyleşme sorununun bir arada yaşanması da bu sebeptir. Henüz sınıf bilinci içerisinde olmayan kişiler, bir sınıfsal ideoloji ile hareket etmeye başlasa da kendi gerçekleri buna uygun değildir. Daha en başında kültürel seviyeleri oluşmamıştır. Ülkede demokrasi kültürü yerleşmemiştir. Yine ideolojik teori ve sınıfsal bilinç tam olarak bilinmez. Daha çok dünya çapındaki gelişmelerin etkisi, kişilerin kahramanlık öykülerinin çekiciliği gibi masalımsı bilgilerle hareket edilir. Bu gerçeklikler fark edildiğinde ise tıpkı Oruç ve Gülfidan gibi, kolektif harekete karşı bir direnme ve eleştiri ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda yitirilen benliği, kaybedilen bireysel kimliği yeniden kazanma mücadelesi verilir.

Her iki romanda benzer yakın tarihlerde yazılmış ve benzer yılları, kişileri anlatır. Her iki romanda da aynı noktalara eleştiri okları fırlatılmıştır. Yine her iki romanda da Türkiye'nin gerçeklerine vurgu yapılır. Buradaki sorunlar, Türkiye'nin yanlış modernleşmesi sonucu gündeme gelen sorunlara benzer. Zorla modernleştirilen, modernleşmeye gerek teorik gerek ekonomik gerekse kültürel yönden hazır olmayan toplumun yerini; örgütlü siyasete hazır olmayan, teorik, kültürel ve toplumsal alt yapısı oluşmamış bir toplumun siyasallaştırılması alır. Modernleşme sonucu ortaya çıkan kültürel kimlik sorunun yerini ise bireyleşme sorunu alır. Toplum olarak paylaşılan kültürel kimlik sorunu, kişisel düzeyde bireyleşme sorununa dönüşür.

İncelediğimiz bu iki roman, kolektif kimlik taşıyıcılarının düşüncesi, davranış biçimlerini, ortak özelliklerini geniş oranda yansıtmıştır. Özellikle de belirli bir döneme özgü insan tiplerinin dünyaya karşı bakışını, siyasallaşmanın kişiler üzerindeki yönlendirici etkilerini, örgütlü yaşamın kişisel hayata nasıl müdahale ettiğini ve kolektif kimliğin diğer kimlikler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Roman kişilerinin düşünceleri, kullandıkları dilleri, günlük yaşamları, geleceğe yönelik idealleri, teorik tespitlerle benzerlik gösterir. İdeolojik yaşamak, kitle psikolojisi ile hareket etmek gibi davranış özellikleri, sosyolojik ve psikolojik verilerle uyur.

Diğer yandan ise kolektivite içerisinde, bireysel kimlik ile varolmanın güçlüğü, yine kolektif bir kimlik giyindikten sonra o kimliği üzerinden çıkarmanın zorluğu da

romanlardan tespit edilmiştir. Bir yaşam biçiminden çıkıp başka bir yaşam biçimine girmek, kolektif simgelerin yerini bireysel tercihlere bırakmak, ortak davranış rollerinden kişisel algılara yönelmek, bireyler için bir sorun teşkil etmektedir. Gerek Oruç gerekse Gülfidan, bu sorunla karşı karşıya kalmış roman kişileridir. Benzer kişileri Türk toplumu içerisinde görmek çok tabiidir. Çünkü romanlar, Türkiye gerçekliğiyle örtüşür. Bir varoluş meselesi olarak ele alınan kolektif kimlik ve bireyleşme, Türkiye’de benzer dinamikler üzerinden ilerlemiştir.

Bu dinamiklerden birisi de siyasallaşmadır. Modernizmle birlikte ideolojilerin yükselişi, kapitalizmle birlikte sınıfsal ayrışmaların başlaması, Türkiye’de de siyasallaşmanın, kolektifleşmenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü modernleşme, geleneksel toplumlardaki aidiyet duygusunun referanslarını değiştirmiştir. Daha önce aileye, kabileye, dine, köye-kasabaya ait olan insanlar, modernleşme ile birlikte bu bağlarından kopmuştur. Bu bağlarının yerini alarak aidiyet duygusunun tatmin edilmesini sağlayan unsurlar olarak, sınıflar ve ideolojiler gündeme gelmiştir.

“Kimlik inşacılarının ortak durumunda, modern tarihin ardışık gelen dönemlerini birbirinden ayrı kılan önemli varyasyonlar vardır. Zümrelerden oluşan katı çerçeveler, erken modern çağda uygun tarzda yaşamının, yerleşik toplumsal tiplere ve yönetim modellerine etkin biçimde uyum sağlamanın, taklit etmenin, örüntüyü izlemenin, kültürlenmenin, hizadan çıkmamanın, normdan sapmamanın meydan okuyuşuyla kırıldığı zaman, erkeklerin ve kadınların önlerine özkimlik oluşturma görevi konuldu. Zümrelerin parçalanması bireyleri akıntıya bırakmadı. Zümrelerin yerini sınıflar aldı.”(Bauman,2015;193)

Artık geleneksel, verilmiş kimliklerin önem kaybetmesi ve yeni dünyada geçerliliğinin olmaması, bireylerin kimlik oluşturmalarını zorunlu kılmıştır. Kendi kimliklerini kendileri bulmalı ve inşa etmelidir. Bu süreçte ise içinde yaşanılan zamanın getirileri önem kazanır. Yetmişli yıllar dikkate alındığında ise öz kimlik oluşturmak için sınıfsal ve ideolojik hareketlerin hazır bulunmuş kimlikler olarak kişilere sunulduğu görülür. Köyden kasabadan kopanlar, yeni meslek kollarında çalışanlar, şehir hayatı içinde varolmaya çalışanlar için, ideolojik kimlikler kendilerini tanımlamaları için ihtiyaç duydukları kalıpları hazır olarak sunmuştur. Ayrıca aidiyet duygusuna da kolayca cevap verecek olan ideolojik ve sınıfsal bağlılık, bireylerin ihtiyaç duyduğu

bizlik duygusuna da cevap vermektedir. İdeolojik ve sınıfsal bağılılık, büyük şehirlerdeki yalnızlığı, yabancılığı ve sahipsizliği en kolay yönden giderebilecek bir yapıya sahiptir. Nitekim incelediğimiz roman kişileri de büyük şehirlerde –Ankara, İstanbul- yaşamaktadır. Oruç taşradan gelmiş bir öğrenci, Gülfidan ise şehir yaşamı içinde tutunacak bağ arayan bir kadındır. Her ikisinin de kolektif bir harekete yönelmesi bu sebeple tesadüfi değildir.

Her iki roman kişisi de benzer sınıflardan gelir. Her ikisi de hemen hemen aynı yaşlardadır. Aynı dönemi yaşarlar ve aynı kolektif harekete yönelirler. Varoluşlarını gerçekleştirmek için kendi sınıflarının çıkarını gözetken ideoloji ile kimlik kazanmak isterler. Çünkü yeni toplumsal düzende, onların varolabilmeleri için, kendilerini tanımlayabilmeleri için bir siyasal kimlik gereklidir. Kendilerini değerli hissedebilmek, bir yerlere ait olabilmek modern insanın da ihtiyacıdır. Modern zamanların ilk döneminde ise bu ihtiyaç ideolojiler vasıtasıyla sağlanmıştır. Türkiye’de bu dönem yetmişli yıllar ile başlar. Çok partili hayatın başlaması, şehirleşmenin artması, sanayileşmenin büyümesi gibi faktörler, Türkiye’de modernleşmeyi hızlandırır. Dolayısıyla bu yıllardaki gelişmeler, ideolojik düşünmeyi de gündeme getirir.

Ancak kolektif hareket içerisinde bireyliğin yok sayılması başka bir soruna sebep olur. Kişiler, bir yandan kolektif kimlik edinerek varoluşsal bir meseleye çözüm ararken; bireyleşme sorunuyla karşılaşır. Öz benliklerini, grup idealleri için feda edenler, üzerlerine giydirilen siyasal kimliklerinin hegemonyası altında ezilir. Kendi duyguları, kendi kelimeleri, kendi hayalleri ve kendi gelecekleri ideolojinin gerisinde kalır. Çeşitli kimlikleri, kolektif kimliğin bakın gücü karşısında gerilemeye başlar. Bunun farkına varıldığında ise bireyleşmek için yeni bir güçle karşı karşıya kalınır. Bu hem kişinin kendiyle hem de içinde bulunduğu grup ile yaşadığı bir çatışmadır. Kendiyle çatışır çünkü, kolektif alışkanlıklarından, kolektivitinin dilinden soyutlanması zaman alacak bir süreçtir. İçinde bulunduğu grup ile çatışır çünkü bu da gruba karşı bir direnme, bir başkaldırı mahiyetindedir. Romanlarda da gördüğümüz gibi, Gülfidan kadınlığına, cinsiyetine, bireyliğine dönmek istediğinde hem kendiyle hem de grubun diğer üyeleriyle çatışmıştır. Aynı şekilde Oruç da bireyleşmek istemesine rağmen, nasıl yaşayacağını, nasıl konuşacağını bilemeyen bir yaşam acemisi haline gelir. Her ikisi de eski kolektif kimliklerini eleştirir, ancak yeni bir bireysel kimlik edinmeyi de tam olarak başaramazlar.

Tüm bunlar dikkate alındığında, iki romandan çıkan sonuç, kolektif kimlik edinmenin zamanla olan ilişkisi ve bu kimliğin bireyler üzerinde bıraktığı etkinin kolayca silinemediğidir. Bir ihtiyaç olarak gündeme gelen kolektif kimlik, aynı zamanda başka bir ihtiyacı da zaruri hale getirir. Bu ihtiyaç bireyleşmedir. Çünkü grup içerisinde bireysel düşünmek, davranmak mümkün görünmemektedir. Bir ihtiyaç, yeni bir ihtiyacı tetiklemektedir. Sosyalleşme ihtiyacı kolektif kimlikle karşılanırken, bireyleşebilmek için yeni bir kimliğe ihtiyaç duyulur. Gülfidan ve Oruç karakterleri, her iki ihtiyacı da hisseden, bu ihtiyaç doğrultusunda hareket eden roman kişileridir. Aynı zamanda iki kimliği bir arada sahiplenmenin sorunlu yanlarını da yaşarlar. Kolektivite içinde “ben” olmak sorunu bunların başında gelir.

Dolayısıyla bu iki romanda Türkiye’de yaşanmış olan aşırı siyasallaşma döneminin, kimlik bağlamında ne tür sorunlara yol açmış olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Gülfidan ve Oruç karakterleri, dönemlerine özgü sorunları yaşayan bir “tip” olarak değerlendirilebilir. Çünkü yaşamış oldukları zamanın insanların ortak davranışlarından soyutlanmış değillerdir. Birçok romanda, filmde, televizyon dizilerinde, belgesellerde görülebilecek yetmişli seksenli yılların gençliğine örnek olabilecek tiplerdir. Yaşadıkları sorunlar, ilgilendikleri konular, kullandıkları dil, en genel anlamda yaşam tarzları, dönemin gençliği üzerinde görülebilecek seviyededir. Oruç ve Gülfidan, yukarıda değinilen, eylemlerin, grevlerin, cinayetlerin, kavgaların, okul basmaların yaşandığı bir dönemde, benzer eylemlerde bulunmuş, benzer fikirleri paylaşmış kişilerle ortak yönleri fazlasıyla olan karakterlerdir. Bu sebeplerden ötürü, bu roman kişileri, genel bir sorunu da yaşayan, yaşaması muhtemel olan gerçek kişilerin kurgusal düzleme aktarılmış izdüşümleridir.

SONUÇ

İncelediğimiz romanlar da gösteriyor ki, Türkiye’de yaşanan kimlik sorunları daha çok modernizm ve modernleşmeyle yakından ilişkilidir. Bu ilişki en başında kültürel kimlik konusunda önem kazanmıştır. *Kara Kitap*, Türkiye’nin yanlış modernleşmesinin sonucunda ortaya çıkan kültürel kimlik yoksunluğunu göstermiştir. Çoğu zaman halk tabanına yayılmayan, geniş kitlelerce kabul edilmeyen gerek Osmanlı dönemi gerekse cumhuriyet dönemi politikaları, toplum nezdinde yıkıcı bir etki yaratmıştır. Eskiye tamamen yok etme, tamamen batılı bir yaşamın dayatılması kültürel anlamda bir boşluğu meydana getirmiştir. Çünkü ne eskiye dönülebilmiş ne de yeni kabullenilebilmiştir. Daha çok bir grup azınlığın elinde gelişen modernleşme çabaları, kültürel anlamda olumsuz sonuçlanmıştır.

Modernleşme uğruna, geçmişini kaybeden, geçmişi bodrumlara, mahzenlere tıkmak zorunda kalan toplum, giderek kendinden uzaklaşmış, kendi kimliğini kaybetmiştir. Zamanla bir aidiyet sorununa dönüşen kültürel boşluk, Pamuk romanında bir arayışa sürükler roman kişisini. Bu arayış, kültürel varoluş, kültürel aidiyet ve kültürel kimlik arayışıdır. Batı’lı yaşam tarzı içinde, kendi kültürel kimliğini arayan Galip, bir yandan Doğu’lu kaynaklara yönelirken bir yandan da yanlış batılılaşmanın kültürel sonuçlarını gözlemler. Mevlana, Şems, Attar, Hurufilik, Şeyh Galip, tasavvuf, Mevlevilik, gizem, esrar gibi Doğu’ya özgü birçok isim ve kavramın yer aldığı romanda, kimliğini arayan Galip, tüm bu isim ve kavramlar yardımıyla kendini bulabilir. Kültürel kimlik, ancak köklere sahip çıkmakla, geçmişi bilmek ve yaşatmakla mümkün olabilecek bir husustur.

Kara Kitap, kültürel değişimin sonuçlarını, İstanbul gibi önemli bir İslam, Osmanlı ve Doğu merkezinden sunar. Yeni İstanbul, eskisinden çok uzaktır. Parçalanmış, kirlenmiş, betonlaşmış, kimliksizleşmiş bir İstanbul görülür romanda. Daha geniş anlamda batılılaşmaya çalışırken, ne batılılaşan ne de doğula kalabilen bir İstanbul’dur. Toplum nezdinde de durum aynıdır. Ne batılı olunabilmiştir ne de doğulu kalınabilmiştir. Dolayısıyla kültürel kimlik krizi, doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Üç Beş Kişi romanında ise yine modernleşmeyle alakalı bir kimlik sorununa değinilmiştir. Modernizm, kişiye seçim hakkı sunar. Eğitim, siyaset, iş gibi alanlarda, geleneksel kalıplar yıkılmıştır ve seçenekler alanı ortaya çıkmıştır. Seçim hürriyeti, demokratik kültür kişilerin kendi kimliklerini inşa etmelerine fırsat verir. Böyle bir zamanda, toplumsal cinsiyet rolleri ile sınırlandırılan ve yönlendirilen bireyler, özgürlük alanlarının kısıtlanması sonucunda çeşitli sorunlar yaşar. Bugün daha çok kadın kimliği üzerinden çözümlenmeye çalışılan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, kadının olduğu kadar erkeğin de özgürlükler alanını kısıtlar. *Üç Beş Kişi*, bu toplumsal cinsiyet meselesini çok net biçimde dile getirmiştir. Buradaki sorunun kaynağı ise gelenekselden moderne geçiş sürecindeki ikilikten kaynaklanmaktadır. Bir yanda modern özgürlükler sunulurken bir yanda ise geleneksel cinsiyet kalıpları yaşatılmaya devam ettirilir. Kendi kimliğini inşa etmeye çalışan bireyler, toplumsal baskı ile karşılaşır. Bu baskı cinsiyetlere özgü bir baskıdır. Erkek üzerinde farklı nitelik ve yöntemle, kadın üzerinde farklı nitelik ve yöntemle gerçekleşir. Roman kişileri Murat ve Kısmet, tam modernleşmemiş ama geleneksel de kalmamış bir aile içinde kendi kimliklerini inşa etmenin zorluğunu yaşarlar. Burada da yine bir arayış söz konusudur. Bu arayış, bireysel benliği bulmak, öz kişilik kazanmak içindir. Kimlik sorunu, çeşitli toplumsal baskılar sonucu ortaya çıkar. Kimlik arayışı, baskılardan, toplumsal normlardan, cinsiyete özgü davranış kalıplarından çıkıp; bireysel tercihler sonucu oluşturulacak olan bir hayata, kimliğe yöneliktir.

Modernleşme, eğitimi, siyasal hakları, meslek kollarını, yeni yaşam biçimlerini insanlara sunmuştur. Dolayısıyla tüm bu haklar bireyleşmenin önünü açmıştır. Daha önceden aile içinde alınan eğitim, aile işlerini sürdürme ve yine aileninki gibi bir yaşam biçimi, yerini tercihlerle dolu bir dünyaya bırakmıştır. Bu noktada birey, bu haklarını kullanmak, kendi dünyasını kurmak, kendi istediği işi yapmak istemektedir. Aile tarafından ve çevre tarafından yapılan baskılar, sınırlandırmalar kişiler üzerinde kimlik krizini tetikler. Çünkü seçilen kimlik ile dayatılan kimlik çatışır. *Üç Beş Kişi* romanında bu çatışma, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden açıklanmıştır. Gelenekselleşmiş cinsiyete özgü roller, modern bireyin özgürlük, karar verme, seçme ve uygulama gibi insani haklarına engel olmaktadır. Daha çok iş, eğitim, eş seçimi gibi alanlarda bu durum net olarak görülmüştür. Bugün hala devam eden cinsiyet ayrımcılığı, toplumsal

cinsiyet meselesiyle yakından alakalıdır. Çeşitli baskılar ve rol dağılımı, erkek ve kadın arasındaki farklılaşmayı artırmış ve güç dengesinin bozulmasına sebep olmuştur.

Gece Dersleri ve *Hoşçakal Umut* romanlarında ise siyasallaşma sonucu kazanılan kolektif kimlikler öne çıkmıştır. Kolektif kimliğin, bireysel kimlik üzerindeki baskısı, kitle içinde öz kişiliğin nasıl yok edildiği açıkça görülmüştür. Buradaki kimlik sorunu, yeniden bireyleşmenin gündeme gelmesiyle ortaya çıkar. Bir kimlikten sıyrılıp yeni bir kimlik edinme mücadelesi olarak da okunabilecek bu sorun, döneme özgü gibi görünse de aslında her zaman görülebilecek bir sorundur. Çünkü kolektif gruplar ve bu gruplara katılım hala devam etmektedir.

1970’li yıllar bir yandan Türkiye’nin sanayileştiği, şehirleştirdiği ve bunlara paralel olarak sınıfsal ayrımların görünmeye başladığı yıllardır. Aynı zamanda öğrenci ve işçi hareketlerinin, yoksulluğun, işsizliğin, siyasi istikrarsızlığın da yaşandığı bir dönemdir. Böyle bir dönemde daha çok genç kesim üzerinde etki eden bir siyasallaşma, örgütlenme, örgütlü siyaset yapma eğilimi baş gösterir. Özellikle de solcu gruplar çeşitli örgütler kurarak bu siyasete katılır. Genç nesil için siyasal kimlikler, varoluşsal duygunun tatmini için biçilmiş kaftan gibidir. Hem kendilerini gerçekleştirme hem de dönemin modasına uymak için bu örgütlere katılım hızlanmıştır.

Fakat bu örgütler içinde bireysel varoluş mümkün değildir. Çünkü bir kitle psikolojisi hâkimdir ve kitlenin idealleri, hedefleri daha önemli hale gelir. Kendi duygu, düşünce ve davranışlarını yansıtamayan roman kişileri, zamanla kendilerini kaybetmiş olarak görürler. *Gece Dersleri*’nde roman kişisi Gülfidan, kadınlığını ön plana çıkararak kendini bulmak isterken, *Hoşçakal Umut*’un roman kişisi Oruç, bireysel fikirlerine yönelerek kendini bulmak ister. Ancak bu arayış süreçleri de sorunsuz geçmez. Hem kolektif hareket içinde edinilen davranış, düşünce, dil, kılık kıyafet, yaşam tarzı kolayca terkedilemez hem de grup içinden tepkiler gelir. Bu arayış süreci gruba karşı direnmeyle ve kolektif alışkanlıklardan soyutlanmayla paralel biçimde ilerler. Yeni bir kimlik inşa etme sürecine giren roman kişileri, çeşitli sorunlarla karşılaşır.

İncelediğimiz romanlar kendi içlerinde farklı kimlik sorunlarını ele alır. Bir bütün olarak baktığımızda ise hepsinde ortak olan noktanın, kimlik arayışı olduğudur. Genellikle 1970’li yılları konu edinen bu romanlar, modernleşme sonucu ortaya çıkan

birtakım değişimler ve yeniliklerin, kimlik sorununun temel kaynağı olduğunu gösteriyor. Burada modernleşmenin nasıl yönetildiği, modernleşme ile günlük yaşama giren yenilikler, modern ve geleneksel olanın biraradalığından kaynaklanan problemler çeşitli kimlik sorunlarını gündeme getirmiştir. Bu sorunlar sadece döneme özgü değil, bugünde devam eden sorunlardır. Nitekim Türkiye'nin kültürel kimlik arayışı, aşırı siyasallaşma, toplumsal cinsiyet rollerindeki baskıcı tutum bugün de devam etmektedir.

Modernleşme, Türkiye için yeni bir kimlik arayışının da başlangıcı olmuştur. Bu süreç, gerek toplumsal gerekse bireysel düzlemde çeşitli kopuşların ve arayışların itici gücü olmuştur. Çünkü bir kültür değiştirilmeye çalışılmış, bir medeniyet algısı değiştirilmeye çalışılmış ve en nihayetinde insan değiştirilmeye çalışılmıştır. Her değişim gibi bu değişim süreci de sıkıntılı geçmiştir ve geçmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A., (1999), **Üç Beş Kişi**, (3. baskı), YKY Yay. İstanbul.
- Ahmad, F., (1999), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (12. baskı), Kaynak Yay. İstanbul
- Aksu, B., (2005), **Kadınların Sınıfı**, (7. baskı),İletişim Yay. İstanbul.
- Aktay, Y.- Kızılkaya A.,(2015), **Hepimiz Ötekiyiz**, (1. baskı),Tezkire Yay. İstanbul.
- Alagöz, M., (2005), **İdeolojik Aklın Serüveni**, (1. baskı), Babil Yay. İstanbul.
- Alver, K., (2006), Edebiyat ve Kimlik, **Bilgi Dergisi**, 2006/2.
- Anık, M., (2012), **Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi**, (1. baskı),Açılım Kitap Yay. İstanbul.
- Atakay, K., (2013), Kara Kitap'ın Sırrı, **Kara Kitap Üzerine Yazılar**, (3. baskı)Der: Nüket Esen, İletişim Yay. İstanbul.
- Atlı, F., (2012), Aile Kavramının Ağaoğlu Romanlarındaki Akisleri, **Muhafazakar Düşünce**, Sayı: 131.
- Ayvazoğlu, B., (1997), **Geleneğin Direnişi**, (1. baskı),Ötüken Yay. Ankara.
- Bauman, Z., (2012), **Bireyselleşmiş Toplum**, (3. baskı),, Ayrıntı Yay. İstanbul
- Bayhan, V., (2012-13), Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet, **Toplumsal Cinsiyet**, (1. baskı), Doğu Batı, Sayı: 63. Ankara
- Belge, T., (2013), Rüyadan Kâbusa Fantastik Şehir İstanbul, **Kara Kitap Üzerine Yazılar**, (3. Baskı)Der: Nüket Esen, İletişim Yay. İstanbul.
- Bilgin, N., (2007), **Kimlik İnşası**, (1. baskı), Aşına Yay. İstanbul.
- Bingöl, O., (2014), Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 16

- Buttanrı, M., (2005), **Adalet Ağaoğlu'nun Eskişehir'i Konu Edinen Üç Beş Kişi Adlı Romanı**, (1. baskı), Orhangazi Üniv. Yay. Eskişehir
- Campell, J., (2000), **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, (3. baskı), Kabalcı Yay. İstanbul
- Canetti, E., (2006), **Kitle ve İktidar**, (1. baskı), Ayrıntı Yay. İstanbul.
- Çavuş, B., (2015), Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeye Yatmak Romanında Cumhuriyetin Kimliği ve Kimlik Çatışması, **Turkish Studies**, Volume 10/4 Winter 2015.
- Çınarı, A., (2013), **Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet**,(1. baskı), Sentez Yay. Bursa.
- Çiğdem, A., (2002), Batılılaşma, Modernite, Modernizasyon, **Modernleşme ve Batıcılık**, Edit: Uygur Karabaşoğlu, (2. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Deren, S., (2002), Kültürel Batılılaşma, **Modernleşme ve Batıcılık**, Edit: Uygur Karabaşoğlu, (2. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Dökmen, Z., (2010), **Toplumsal Cinsiyet**, (1. baskı), Remzi Kitapevi Yay. İstanbul.
- Durkheim, E., (2002), **İntihar**, (1. baskı), Cem Yay. İstanbul.
- Eagleton, T., (2014), **Tanrının Ölümü ve Kültür**, (1. baskı),Yordam Kitap Yay. İstanbul.
- Esen, N., (2006), **Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar**, (1. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Esen, N- Köroğlu, E., (2003), **Hayata Bakan Edebiyat, Adalet Ağaoğlu'nun Yapıtlarına Eleştirel Yaklaşımlar**, (1. baskı), Boğaziçi Üniv. Yay. İstanbul.
- Ever, M., (2013), Adlar ve Kitaplar, **Kara Kitap Üzerine Yazılar**, Der: Nüket Esen, (3. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Fromm, E., (2012), **Özgürleşme Olgusu**, (1. baskı), Altın Post Yay. Balıkesir.

- Giddens, A., (2010), **Modernite ve Bireysel Kimlik**, (1. baskı), Say Yay. İstanbul.
- Goytisolo, J., (1996), Orhan Pamuk'un Kara Kitabı, **Defter Dergisi**, Yaz, 1996.
- Göka, E., (2006), **İnsan Kısım Kısım, Toplumsal, Zihniyetler, Kimlikler**, (1. Baskı), Aşina Yay. İstanbul
- Gökçe, A.Y., (2012) **Latife Tekin'in Romanlarında Toplumsal Değişim**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Göktolga, O., (2012), **Postmodernite ve Siyasal Kimlikler**, (1. baskı), Bilsam Yay. Malatya.
- Gülendam, R., (2006), **Türk Romanında Kadın Kimliği**, (1. baskı), Salkım Söğüt Yay. İstanbul.
- Güler, A. Faruk (2011), **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Batılılaşma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Güvenç, B., (1993), **Türk Kimliği**, (1. Baskı), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- Güvenç, B., (2009), Kültür, Kimlik ve Kimlikler, **Kimlikler Lütfen**, Der: Gönül Pultar, (1. baskı), ODTÜ Yay. Ankara.
- Kabaklı, A. (1983), **Türk Edebiyatı Cilt III**, (1. baskı), Türk Edebiyatı Yay. İstanbul.
- Kahraman, H.B., (2002), Zihniyet Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma, **Modernleşme ve Batıcılık**, Edit: Uygur Karabaşoğlu, (2. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Kaliber, A., (2002), Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine, **Modernleşme ve Batıcılık**, Edit: Uygur Karabaşoğlu, (2. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Karaduman, S., (2010), Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü, **Journal of Yaşar University**, 2010, 17/5.

- Karpat, K., (2009), **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, (1. Baskı), Timaş Yay. İstanbul.
- Keyman, E. F., (2012), Türkiye'de Laiklik Sorununu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme, **Kimlikler**, (3. Baskı), Doğu Batı Dergisi, Sayı:23. Ankara.
- Kolcu, A. İ., (2013), **Türk Romanı El Kitabı**, (1. baskı), Salkım Söğüt Yay. İstanbul.
- Kutlu, A., (2011), **Hoşçakal Umut**, (1. baskı), Bilgi Yay. Ankara.
- Le Bon, G., (2005), **Kitleler Psikolojisi**, (2. Baskı), Yağmur Yay. İstanbul.
- Levis, B. (2004), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (3. baskı), Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara
- Mardin, Ş., (2013), **İdeoloji**, (16. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Moran, B., (2015), **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III**, (3. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Naci, F., (2010), **100 Yılın 100 Türk Romanı**, (3. baskı), İş Bankası Yay. İstanbul.
- Namlı, T., (2010), **Tanzimat Romanı Türk Romanında Sosyal Tenkit**, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Nur Çelik, B., (2002), Kemalizm Hegemonik Bir Söylem, **Kemalizm**, Edit: Ahmet İnsel, (2. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Özkan, B- Gündoğdu A. E., (2011), Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçe'de Atasözleri ve Deyimler, **Turkish Studies**, Volume: 6/3, Summer 2011.
- Pamuk, O., (2010), **Kara Kitap**, (8. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Parla, J., (2003), **Don Kişottan Bugüne Roman**, (1. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Parla, J- Irzık S., (2004), **Kadınlar Dile Düşünce, Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet**, (1. Baskı), İletişim Yay. İstanbul.

- Polat, N., (2009), Yeni Türk Edebiyatı Türk Kimliğine Ne Kattı, **Türk Kimliği**, Edit: Çağatay Özdemir, (1. baskı), Ötüken Yay. İstanbul.
- Salmış, FERMAN (2014), **Kimlik Sancısı**, (1. baskı), Bilsam Yay. Malatya.
- Sankır, H., (2011), Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anlamlandırılmış Biçiminin Kadın Sanatçı Kimliğinin Oluşumuna Etkileri, **Hacettepe Üniversitesi, Sosyolojik Araştırmalar e-dergi**, www.sdergi.hacettepe.edu.tr.
- Selek, P., (2012), **Sürüne Sürüne Erkek Olmak**, (1. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Şen, S., (1995), **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, (1. baskı), Bağlam Yay. İstanbul.
- Şen, T., (2007), Kara Kitap'ın Galib'i, **Orhan Pamuk Edebiyatı**, Edit, Fahri Aral, (1. baskı), Agora Kitaplığı. İstanbul.
- Şener, S., (2013), İşaretleri Değerlendirme Kitabı, **Kara Kitap Üzerine Yazılar**, Der: Nüket, E., (3. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Tekin, L., (2012), **Gece Dersleri**, (1. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Toker, N- Tekin S., (2002), Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri, **Modernleşme ve Batıcılık**, Edit: Uygur Karabaşoğlu, (3. Baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Tunçay, METE (2002), İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama), **Kemalizm**, Edit: Ahmet İnsel, (2. baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Turhan, M., (1997), **Kültür Değişimleri**, (1. baskı), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. İstanbul.
- Yavuz, H., (2010), **Alafrangalığın Tarihi**, (2. baskı), Timaş Yay. İstanbul.
- Yeğen, M., (2002), Kemalizm ve Hegemonya, **Kemalizm**, Edit: Ahmet İnsal, (2. Baskı), İletişim Yay. İstanbul.
- Yılmaz, E. B., (2013), **Evini Arayan Şair**, (1. baskı), Mengüceli Yay. Malatya.

ANSİKLOPEDİ ve SÖZLÜK

Toprak, B., (2003), **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980**, Cilt:3, (1. baskı), YKY Yay. İstanbul.

Püsküllüoğlu, A., (2004), **Türkçe Sözlük**, (1. baskı), YKY Yay. İstanbul.

